

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

İNSAN İRADESİ VE KADER İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

HAZIRLAYAN
Tuba ALTUNCU

ELAZIĞ – 2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

İNSAN İRADESİ VE KADER İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

HAZIRLAYAN

Tuba ALTUNCU

Jürimiz, 17.02.2012 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT
2. Prof. Dr. Adem TUTAR
3. Doç. Dr. Mehmet ATALAN
4. Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN
5. Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****İnsan İradesi Ve Kader İlişkisi****Tuba ALTUNCU****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Kelam Bilim Dalı****Elazığ–2012; Sayfa: X + 95**

Kader konusu, İslam düşünce sistemi içerisinde en çok tartışılan konulardan birisidir. Diğer toplum ve inançlarda da üzerinde düşünülen kader konusu hakkında oldukça farklı fikirler ileri sürülmüştür.

Kader konusu birçok kavramla birlikte ele alınmıştır. Bu kavramların en önemlilerinden birisi ise iradedir. Kaderin insan iradesine bir etkisinin olup olmadığı düşünülmüş ve bunun hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bazıları insanın kader karşısında herhangi bir şekilde hareket alanının olmadığını, kişinin bütün fiillerinde mecbur olduğunu söylerken kaderin olmadığını, bazıları da insanın fiillerinde tamamen özgür olduğunu söyleyen görüşler ortaya çıkmıştır. Halbuki Allah'ın ilminde bulunan bilgilerin insanlar tarafından bilinmemesi, herhangi bir zorlayıcılığı ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte, insan iradesinin ve fiillerinin güç yetiremeyeceği durumlar da meydana gelmektedir.

Kader hakkında Kur'an ve sünnete uygun olarak ortaya çıkan görüşlerin tutarlılığı akıl ve mantık açısından da oldukça uygundur. Diğer aşırı görüşlerin ise aslında siyasi kargaşa ortamından beslendiği görülür. Kader konusunun insan iradesi açısından ele alınması konunun anlaşılmasına oldukça fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kader, İrade, Fiil, Cebriyye, Kaderiyye

SUMMARY

Master Thesis

The Human Decision And Fate Connection

Tuba ALTUNCU

Firat University

Social Studies Institute

The Department of Basic Islamic Studies

Theology Department

Elazığ–2012; Page: X + 95

The fate of the Islamic ideas in the system is one of the most debated issues. The other society and faith thought to be on the fate of the different ideas advanced argued.

Fate of the many concepts are discussed together. This is one of the most important concepts of the will. Whether there is an effect of the will of destiny, of human thought and different ideas about how it has been suggested. Some of the area of action is not any way in the face of human's destiny, the person is compelled to say that all the verb, not fate, arose from the opinions of people saying that the verb is completely free. However, the information found by God, known by the people, eliminating any obligation. Acts of human can't be prevented, however cases occur.

Quran and Sunnah in accordance with emerging ideas about fate of reason and logic in terms of consistency is very convenient. Other extreme views is fed by the media on the political turmoil. Understanding of the subject matter to be addressed in terms of the human fate rather will be beneficial.

Key Words: Fate, Relation, Act, Jabariya, Qadariya

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
SUMMARY.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ LİTERATÜR	2
ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KADER İNANCININ ARKA PLANI

1.1. Kader Probleminin Ortaya Çıkışı	5
1.1.1. Dini Sebepler.....	5
1.1.2. Siyasi Nedenler	7
1.1.3. Dış Faktörler.....	8
1.2. İslamiyet'ten Önceki Süreçte Kader Problemi	9
1.2.1. Yahudilik.....	10
1.2.2. Hristiyanlık.....	12
1.2.3. Cahiliyye Arapları	14
1.3. Hz. Peygamber Ve Sonraki Dönemde Kader Anlayışı	19
1.3.1. Hz. Peygamber Dönemi	19
1.3.2. Dört Halife Zamanı	20
1.3.3. Mezhepler Dönemi.....	24
1.3.3.1. Cebriyye	24

1.3.3.2. Kaderiyye	28
1.3.3.3. Mutezile.....	30
1.3.3.4. Eş'ariyye.....	32
1.3.3.5.Maturidiyye	33

İKİNCİ BÖLÜM

KADER İNANCI İLE İLGİLİ KAVRAM VE KAYNAKLARIN ANALİZİ

2.1. Kader İnancı İle İlgili Kavramlar	35
2.1.1. Kader	35
2.1.2. Kaza.....	37
2.1.3. İlim	38
2.1.4. İrade.....	41
2.1.5. Kudret.....	44
2.1.6. Fiiller	47
2.1.7. Kesb.....	50
2.1.8. Hidayet Ve Dalalet	53
2.1.9. Rızık	54
2.1.10. Ecel.....	56
2.2. Kader İnancının Kaynakları	59
2.2.1. Kur'an'da Kader.....	59
2.2.2. Hadislerde Kader.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADER İNANCI BAĞLAMINDA BAZI PROBLEMLERİN ANALİZİ

3.1. Kader Ve İmtihan İlişkisi	73
3.1.1. Felaketler	75
3.1.2. Hastalıklar	78
3.2. Evlilik.....	79
3.3. Zenginlik Ve Fakirlik.....	80
3.4. Dua	81

3.5. Tedbir Ve Tevekkül	83
3.6- Kader İnancıyla İlgili Deyimler	84
SONUÇ	87
BİBLİYOGRAFYA.....	90
ÖZGEÇMİŞ	95

ÖNSÖZ

Kader konusu İslam'dan sonra olduğu gibi daha önceki dönemlerde de üzerinde düşünülen ve sıkça tartışılan bir konu olmuştur. İnsan iradesi etrafında büyüyen bu tartışmalar hemen hemen her toplumda yaşanmış kişisel tercih ve insanın kaderi arasındaki ilişki ve bağlantı arasında net bir uyum ortaya konulamamıştır.

Kur'an'daki bazı ifadeler, “dehr” kavramı çerçevesinde tartışılan bir kader anlayışının bulunduğunu ifade etmiş, dönemin edebi ürünleri de bu kavrama nasıl anlamlar yüklediğini göstermiştir. Bunun yanı sıra Yahudilikte ve Hristiyanlıkta da bu konuların incelendiği ve farklı mezhep ve cemaatlerin olduğu da kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Hatta ilk çağ toplumlarının inanç ve yapılarında da kader inancına dair bulgular gözlenmiştir. Kısacası, kader problemi insanın bulunduğu her devirde incelenen bir konu olmuş, dini inançlar etrafında şekillenerek çeşitli hüviyetler kazanmıştır. Bu inanışların çoğunda da benzer ayırt edici özellikler gözlenmiştir.

Hız. Peygamber döneminde kader konusunun o zamana gelinceye dek belli bir arka planının oluşması, bu problemin tartışılmasının bazı zafiyetler doğurabileceği endişesi, Müslümanlar arasındaki birlikteliğin dağılabilme ihtimali ve konunun tartışılabilmesi için gerekli olan kültürel ve fikri temelin henüz tamamlanmamış olması, konuya mesafeli bir şekilde yaklaşılmasına neden olmuştur. İslam Tarihine bakıldığında Raşid Halifeler döneminde de benzer kaygıların taşındığı gözlemlenmektedir. Bu iki dönem arasındaki düşüncenin ana sebebi hiç şüphesiz Kur'an ve hadislerde bulunan ifadelerle birlikte Hız. Peygamber'in eğitim metodudur. Fakat sonraki dönemlerde benzer tavrın takınıldığını söyleyemeyiz. Yapılan fetih hareketlerinden sonra İslam toprakları genişlemiş ve eski dinlerini bırakıp İslam'a geçen insanların sayısı oldukça büyük bir miktarda çoğalmıştır. Bütün bunlar kültürel hayatta ve toplumsal yaşantıda farklılıkları meydana getirmiş, bu değişimler düşünsel alanda da etkileşim yaşanmasını sağlamıştır. Yaşanan bu olayların sonucunda diğer din ve kültürlerle ait bazı problemler İslam düşünce sisteminin içerisine girmiş, birçok konu tartışılmaya başlanmıştır. En çok tartışılan konuların başında da kader meselesi gelmiştir.

Kader konusu kavramsal açıdan tek başına ele alınmamış, onunla ilgili olan bazı konular da bu meselenin içerisinde ele alınmıştır. Allah'ın sıfatları ve fiilleri, insanın irade, tercih ve eylemleri gibi konular kader problemiyle ilgili olarak ele alınmıştır. Bunun sonucunda tarihi süreç içerisinde büyük bir kavramsal şablon meydana gelmiştir.

VIII

Kader konusunun İslam düşünce sistemine girmesinin sebepleri genel kanaatin aksine siyasi sebeplere dayandığı gözlemlenmiştir. Özellikle Emeviler döneminde yaşanan olumsuz olaylar kaderle ilgili olarak uç noktalara kayan fırkalaşma hareketinin başlamasına neden olmuş, yüzyıllar boyunca sürecekt tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Fakat kader problemi sadece siyasi olaylar etrafında şekillenen bir konu olmamıştır. En önemli sebebi siyasi olaylar olmakla beraber bu tartışmaları tetikleyen birçok etken de olmuştur. Bu etkenler sonucunda ortaya çıkan tartışmalar birçok fırkanın teşekkül etmesine neden olmuş, her mezhep itikadi açıdan farklı görüşler ortaya koyarak birbirleri ile mücadele etmiştir. Reddiyeler ile başlayan tartışmalar sonraki dönemlerde sistematik bir hal almaya başlamış, İslam düşünce sistemine fikri ve felsefi açıdan büyük bir yenilik kazandırılmıştır.

Yüzyıllarca tartışılan bu konu toplumumuzda da bazı anlayışların ortaya çıkmasına neden olmuş, insanlar bazı kavramlar etrafında kaderi tartışarak belli anlayışlar oluşturmuş, toplum içerisinde farklı düşünceler meydana gelmiştir. Toplumun zihni tasavvurunda bazen cebrle nitelendirebileceğimiz bir kader anlayışı görülebilirken bazen de mutlak olarak insan iradesine vurgu yapan düşünceler tespit edilmiştir. Bütün anlayış şekilleri, anonim ürünler etrafında ortaya çıkmış ve varlığını devam ettirmiştir. Toplumumuzda görülen halk ürünlerinin bir çoğunda bütün bu özellikler oldukça fazladır.

İnsan İradesi ve Kader İlişkisi isimli tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, tezimizin temelini oluşturan bilimsel yöntem ve yaklaşımları anlattık. “Araştırmanın Konusu”, “Araştırmanın Amacı ve Önemi”, “Araştırmanın Yöntemi”, “Araştırma Konusu İle İlgili Literatür” ve “Araştırmanın İçeriği” başlıklarıyla verdiğimiz bu bölüm, yapmış olduğumuz çalışmanın bilimsel arka planını göstermektedir. Birinci bölümde, kader inancının arka planı açıklanmıştır. Bu bölümde kader konusunun bir problem haline gelmesine neden olan sebepleri, İslamiyet’ten önceki ve sonraki dönemlerde yer alan kader problemi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise kader konusu ile ilgili kavramlar izah edilerek insan iradesi ile nasıl bir ilişkisinin bulunduğu ortaya konulmuş, daha sonra ise İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an ve hadislerde konunun nasıl incelendiği anlatılmıştır. Son bölümde ise insan ve toplum psikolojisi açısından kader meselesini “Kader İnancı Bağlamında Bazı Problemlerin Analizi” başlığında inceledik. Kaderle ilgili inanışların çeşitli konular etrafında şekillenmesi nedeniyle bu bölümü ilgili alt başlıklar altında ele aldık.

IX

Tez konusunun seçimi, planı, araştırma yöntemi ve tezin başlangıcından sonuna kadar karşılaşılan problemlerin çözümünde hiçbir desteğini esirgemeyen, değerli hocam Sayın Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT'a teşekkürlerimi sunarım.

Elazığ-2012

Tuba ALTUNCU

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
agmd	: adı geçen madde
AÜ	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜ	: Erciyes Üniversitesi
FÜ	: Fırat Üniversitesi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
ra	: Radıyallahu anh
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
trs.	: Tarihsiz
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
Y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanın fiil ve davranışları, sadece gündelik olaylardan etkilenmez. Bütün bu davranış ve düşünce sistemini etkileyen en önemli unsurlardan birisi de dini inançlardır. Kader konusu, insanın doğumundan ölümüne kadar karşılaştığı bütün olay ve durumlarla bağlantılı olarak düşünülen ve ilişkili olan konuların başında yer alır.

Kader inancı çoğu zaman Allah'ın insanlara önceden takdir etmiş olduğu ve kişinin ne yaparsa yapsın asla engel olamayacağı bir yazgı olarak düşünülmüştür. Meydana gelen her olumsuz durumda –tabiri caizse- kabahat, kaderin üzerine atılmakta, bu olumsuz durumların sebepleri ayrıntılı bir şekilde sorgulanmayıp, gereken dersler çıkartılmamaktadır. Kader gibi önemli bir konuda mevcut olan doğru anlamama ve meselenin aslını bilmeme gibi sorunlar, çok büyük inanç boşluklarının oluşmasına neden olmaktadır. Kader konusunun dini boyutları olmakla birlikte toplumsal ve psikolojik boyutlarının da olması, meselenin araştırılmasını gerekli kılmıştır.

Kader konusu İslam düşünce sistemi içerisinde Emeviler zamanından beri tartışılan bir konu olmuştur. Bununla birlikte etki alanı büyük olduğu için kavramsal açıdan da geniş bir alanda incelenmiştir. Bu çalışmada kader konusu, insan iradesi merkezli incelenerek ortaya konulacak, sosyal hayata etkilerinin bulunması sebebiyle bireysel ve toplumsal açıdan mesele incelenecektir.

Çalışmamızın merkezinde bulunan konu Allah'ın mutlak kudreti karşısında insan iradesi ve bu ikisinin birbiri arasındaki konumunu ortaya koymaktır. Bu yüzden, “Allah'ın kudreti nedir?”, “İnsanın hür iradesi var mıdır?”, İnsan fiillerinde özgür müdür?”, “Önceden verilmiş bir takdir var mıdır?” gibi sorular tezimizin en önemli sorularını oluşturacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsan İradesi ve Kader İlişkisi isimli bu çalışmamızın amacı, insanı diğer tüm varlıklardan farklı ve üstün kılan akıl ve iradenin önemini ortaya koymak, bireysel özgürlüğün sınırlarını oldukça geniş belirterek kader anlayışı ile iradenin uyumunu belirtmektir. Bunun yanında iradenin varlığının kadere, kaderin varlığının ise insan iradesine bir engel ve mani olmadığını anlatmaktır.

Kader konusu ile ilgili çeşitli dinlerde ve dönemlerde görülen inanç ve inanışları belirtip bu konu hakkında İslam dönemlerinde ne gibi görüşlerin ortaya çıktığını araştırmak ve kader konusuyla ilgili kavramların analizini yapmak tezimizin bir diğer amacıdır. Bunun

en temel nedeni diğerk din ve kùltùrlere ait bazı unsurların özellikle Raşid halifeler döneminden sonra İslam düşünce sistemine çeşitli yollarla girmiş olmasıdır. Mesela toplumumuzda kullanılan “Zaman ne gösterir?” ifadesi ile Cahiliye Araplarında görùlen dehr anlayışı büyük bir uyum içerisinde. Ayrıca Cebriyye ve Kaderiyye gibi mezheplerin oluşumunda Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili bazı bilgilerin etkili olduğu da kaynaklarda geçmektedir.

Toplumumuzda görùlen konuyla ilgili inanış ve düşünceleri belirtmek, bunların değerlendirmesini yapmak oldukça önemlidir. Çünkü kader inancının izdüşümleri ve insan iradesinin kadere etkisinin zihinsel tasavvurları, topluma ait inanış ve düşüncelerde saklıdır. Özellikle anonim ürünlerde bu etki göze çarpmaktadır. İnançla ilgili bilgilerin toplumda nasıl tezahür ettiğini ortaya koymak, kaderle ilgili inanışların önceki dönemlerde hangi evreleri geçirdiğini anlamada oldukça yardımcı olacaktır. Bu bölüm açısından toplum içerisinde bulunan her türlü olumsuz durumun ve kişilerin yapmış olduğu, hoş karşılanmayan, ceza ve müeyyide gerektiren fiillerin işlenmesinden sonra kader anlayışının arkasına sığınarak bütün suçun kadere yüklenilmesi gerçeğinin yanlışlığı yapmış olduğumuz çalışma içerisinde değerlendirilecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

“İnsan İradesi ve Kader İlişkisi” adlı bu çalışmamızı hazırlarken öncelikle veri toplama tekniklerinden dokümantasyon yöntemine ve kütüphane taramasına başvurduk. Dokümantasyon yöntemiyle elde edilen verileri bilimsel niteliklerine göre inceleyip bunların kritiğini yaptık. Daha sonra ise ulaştığımız verileri önceden oluşturduğumuz tez planına göre tasnif ettik. Tasnif edilen veriler objektiflik esasına dayalı olarak Sosyal Bilimlerin deskriptif (vasıflandırıcı) metoduyla yazıya geçirdik.

ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ LİTERATÜR

“İnsan İradesi ve Kader İlişkisi” isimli çalışmamızı hazırlarken birçok alanla ilgili kaynaklardan istifade ettik. Çalışmamızın en temel kaynakları Kur’an-ı Kerim, temel hadis kaynakları ve kelim eserleri oldu. Özellikle ilk dönem kaynak eserlerin barındırmış oldukları önemli bilgiler, asırlardan beri yapılan çalışmalara öncülük etmiş ve yüzyıllar geçmesine rağmen isimlerini muhafaza etmeye devam etmişlerdir.

Konumuzla ilgili kaynakların en önemlilerinden birisi Ebu Mansur el-Maturidi tarafından kaleme alınan “Kitabu’t-Tevhid” isimli eserdir. Ebu Mansur el-Maturidi’nin en önemli özelliği Ehli Sünnet’in temel konularında sistematik bir anlayış oluşturarak büyük

kitleler tarafından kabul görmesidir. Maturidi, nakil ve akıl arasında dengeli bir tutum içerisinde girerek aşırı görüşlerle ve uç fikirlerle mücadele etmiştir. Kitabı't-Tevhid, kendisine nisbet edilen Maturidiyye mezhebinin kabul ettiği fikirleri sistematik bir şekilde izah eden önemli bir ilk dönem eseridir.

Yapmış olduğumuz çalışmayla ilgili olarak yararlandığımız bir diğer önemli kaynak, Ebu Musa el-Eş'ari'nin yazmış olduğu "el-İbane fî Usulî'd-Diyane" isimli eseridir. Eş'ari de Maturidi gibi Ehli Sünnet düşünce sisteminin en önemli ilim adamlarından birisidir. Bu eserde Eş'ariliğin temel prensipleri, dini inanç ve uygulamalar çeşitli temellere dayandırılarak izah edilmiştir. Ayrıca batıl kabul edilen diğer görüş ve dinlere de reddiye tarzında cevaplar bulunmaktadır. Eş'ari'nin diğer kitabı "Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin" ise İslam mezhepleriyle ilgili olarak kaleme alınan ilk klasik eserlerden birisidir. Bu eserde bir çok fırka, kolları ile birlikte ele alınmış, ileri sürmüş oldukları fikirler inanç esaslarına vurgu yapılarak eleştirilmiştir. "Kitabu'l-Lum'a" ise Eş'ariliğin düşünce sistemini ve yöntemini izah eden en önemli kaynaklardan birisidir.

Yapmış olduğumuz çalışmada istifade ettiğimiz bir diğer önemli eser, Kadı Abdulcebbar'ın Şerhu Usulî'l-Hamse isimli eseridir. Bu kaynakta Kadı Abdulcebbar, Mutezile'nin düşünce sistemi etrafında şekillenen bilgileri izah etmiş ve Mutezile'nin temel prensipleri izah edilmiştir. Mutezile'nin aklı ön plana çıkaran yaklaşımı, eserin de en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki kaynakların yanı sıra Bağdadi'nin el-Fark Beyne'l-Fırak ve Şehristani'nin Kitabü'l-Milel ve'n-Nihal adlı eserlerinde, bahsettiğimiz fırka ve ekollerle ilgili önemli bilgilere ulaştık.

Saymış olduğumuz temel kaynakların yanı sıra, kader meselesi ile ilgili olarak Kelam, Mezhepler Tarihi, Tefsir, Hadis, İslam Tarihi, Dinler Tarihi, Psikoloji ve Halk Bilimi kaynaklarından da istifade ettik. Konunun diğer dinlerde nasıl algılandığını ifade etmek için Kutsal Kitap başta olmak üzere çeşitli Dinler Tarihi kaynaklarından istifade ettik. Bunun yanında kader meselesinin birçok fırkanın oluşumunda etkili olması ve bu konunun mezhepler arasında ayırt edici bir yön taşımasından dolayı Mezhepler Tarihi kaynaklarından da faydalandık. Ayrıca kader konusuyla ilgili olarak vahyin ve Hz. Peygamberin ifadelerini öğrenmek gayesiyle çeşitli tefsirlere ve Hadis kaynaklarına, Hz. Peygamber ve Raşid halifeler dönemindeki bazı bilgileri aktarmak için de İslam Tarihi kaynaklarına başvurduk. Kader konusunun bireysel ve toplumsal açıdan etkilerini incelemek için de Psikoloji ve Halk Bilimi kaynaklarından istifade etmeyi uygun gördük. Fakat bütün bunlarla birlikte değerlendirmelerimizin tümü, Kelam ilminin merkezinde şekillenmiştir.

ARAŞTIRMANIN İÇERİĞİ

Çalışmamızın birinci bölümünde, ilerleyen konuların daha iyi anlaşılabilmesi için kader probleminin ortaya çıkışına neden olan sebepleri, İslam'dan önce kader probleminin nasıl olduğunu, Hz. Peygamber, Dört Halife zamanı ve Mezhepler döneminde meselenin nasıl ele alındığını anlatmaya çalıştık. Bütün bunları anlattıktan sonra ikinci bölümde kader konusu ve insan iradesi ile ilgili bazı kavramları açıklayıp, Kur'an ve hadislerde kader kavramının nasıl ele alındığını inceledik. Üçüncü bölümde ise kader konusuyla ilgili olarak toplumda ve insanların ruhsal dünyalarında görülen bazı inanış ve düşünceleri, ilgili özel başlıklar etrafında anlattık. Bu konu etrafında çeşitli analizler ortaya konulduktan sonra da topluma mal olmuş anonim ürünler olan atasözleri ve deyimlerden konuyla ilgili olan bazı örnekler verdik. Bu şekilde toplumun kadere ve kaderle ilgili konulara bakış açısını göstererek çalışmamızı tamamladık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADER İNANCININ ARKA PLANI

Kader meselesi bütün din mensuplarınca üzerinde düşünölen ve tartışmaların merkezinde olan bir konu olmuştur. İslamiyet'ten önce de konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürölmüş, bu fikirlerden bazıları çeşitli kanallar aracılığıyla İslam düşünce sistemine girebilmiştir. Meselenin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için kader inancının arka planı hakkında çeşitli bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu bölümde kader probleminin ortaya çıkışı, İslamiyet'ten önceki süreçte kader problemi, bu sürecin sonraki dönemlere tesiri, Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde kader inancının açıklaması yapılacaktır.

1.1. Kader Probleminin Ortaya Çıkışı

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi kader problemi sadece Müslömanlar arasında mevcut olan bir sorun olmayıp diğör din mensupları ve toplumlar arasında da oldukça fazla tartışılan konuların başında gelmekteydi. Kader konusunun insani bir mesele olması bu problemin en ilkel kabilelerden en büyük medeniyetlere, en basit fikirlerden en sistemli dinlere kadar her türlü birim içerisinde tartışıldığı ve incelendiğı göröölür. Konunun önemi açısından Yahudilik ve Hristiyanlık'ta kader problemini inceledikten sonra İslam toplumunda kader probleminin ortaya çıkışını anlatabiliriz. Kader konusunun oldukça fazla tartışılmasının nedenlerini sadece bir sebebe bağlayamayız. Birbiriyle ilişkili ve birbirinden etkilenen oldukça fazla neden olmakla birlikte genel olarak bu problemin İslam toplumuna girmesine sebep olan etkenleri üç başlık altında inceleyebiliriz. Bunlar, “dini sebepler”, “siyasi sebepler” ve “dış faktörler”dir.

1.1.1. Dini Sebepler

Dini bir kavram olarak kader meselesinin ortaya çıkmasına neden olan en önemli faktörlerden birisi Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bulunan, ifadelerden bazılarının doğru ve maksada uygun bir şekilde anlaşılmamış olmasıdır. Kur'an'daki bazı ayetler tek yaratıcı olan Allah'ın diğör bütün yaratılmışlar üzerindeki üstünlüğünü ve gücünü vurgulamak için mutlak bir hâkimiyeti ve iradeyi vurgulamaktadır. Diğör bazı ayetlerde ise belli şartlar dâhilinde

insana yüklenen mükellefiyetin ve “kulluğun” bir şartı olarak kişisel irade ve insanın özgür tercihleri işlenmiştir.¹

Vahyin dili ve işleyişinde ortaya çıkan paradoksal anlatımın temel özelliklerinden birisi de yukarıda bahsettiğimiz görünüşte bulunan çelişkilerdir. Yüzeysel bir şekilde bakıldığında bazı ifadelerin birbirini reddettiği ve birbiri ile çelişki içerisinde bulunduğu gibi bir durum söz konusudur. Aslında bu ifadeler derin bir muhtevaya sahip bulunmaktadır. Fakat insan zihni olayları ve meseleleri görüldüğü gibi yüzeysel algılama eğiliminde bulunduğu için derine inmekte isteksizdir. Yukarıda genel olarak ifade edilen ayetler aslında konuları itibarıyla birbirlerinin açıklayıcısı ve farklı konuların muhtevasını taşıyan hükümleri içerir.² Fakat özellikle Emeviler döneminde olması gereken bu algı ortadan kalkmıştır.

Bu ayet ve hadislerdeki ifadelerden dolayı birçok tartışma ortaya çıkmış, hatta bu görüşleri merkezine alan farklı fırkalar ve mezhepler oluşmuştur. Bunlardan bazıları insanın tüm fiil ve davranışlarında mecburiyet içerisinde bulunup herhangi bir irade ve tercihe sahip olmadığını söylerken, diğerleri de insanın her türlü fiil ve davranışlarında özgür olduğunu, bu davranışlarını yaparken her türlü etkenden bağımsız bir tercihinin ve kişisel iradesinin bulunduğunu, kişinin kendi tercihlerinde asla bir mecburiyet içerisinde bulunmadığını söylemişlerdir.

Kaderle ilgili olarak vurgulanan her iki görüşte de Kur'an'daki bazı ayetlerin delil olarak ortaya konulduğu, konuyla ilgili diğer ayetler hakkında herhangi bir izahatın yapılmadığı görülür. Bu iki görüş de meseleyi sadece kendi anlayışları ve görüşleri doğrultusunda ele aldığı için kader problemi sadece tek yönlü incelenmiş, bu da ortaya konulan fikirlerin aşırı uçlarda kalarak tartışmanın giderek büyümesine neden olmuştur. Halbuki Kur'an'daki ifadelerin net bir şekilde anlaşılabilmesi için ayet ve surelerin “siyak” ve “sibak” açısından incelenmesi gerekir. Kur'an'daki ifadelerin ayet ayet seçilerek ele alınması konuların yanlış anlaşılmasına, bu ifadelerin asıl manasından uzaklaşmasına, ayetlerin birbiriyle çelişkili bir hal almasına ve dolayısıyla yanlış hükümlerde bulunulmasına neden olur.³

Konuyla ilgili Hz. Peygamber'in söylediği hadislerin sebab-i vürudu incelenmediğinde de benzer yanlış kendisini gösterir. Hz. Peygamber'in en önemli vazifelerinden birisi de gelen ayetleri açıklamak ve asıl gayeyi ashaba ifade etmektir. Bundan dolayı Kur'an'da bulunan farklı ifadelerin benzer şekilde hadislerde de görülmesi gayet normaldir. Bu hadisleri,

¹ Temel Yeşilyurt, “Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)”, FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2005, S. 10, s. 41.

² Temel Yeşilyurt, Söz'ün Anlamı, Ankara 2007, s. 69-70.

³ Mehmet Soysaldı, Kur'an'ı Anlama Metodolojisi, Ankara 2001, s. 115, 130, 134, 138.

ayetleri merkeze koyarak ele almak konunun daha net anlaşılmasını sağlar. Hadislerin söyleniş sebepleri dikkate alınmadan sadece lafzi açıdan incelenmesi yanlış değerlendirmelerde bulunulmasına neden olur. Ayrıca mezhep ve fırkaların oluşma sürecinde her farklı düşüncenin kendi görüşlerini temellendirmek için –ayetlerde olduğu gibi- sadece tek yönlü hadisleri aktardığı unutulmamalıdır. Hatta bundan daha aşırıya gidilip uydurma hadislerin söylendiği de bir gerçektir.

Kur'an ayetlerinin ve hadislerin tek yönlü ve yanlış bir şekilde ele alınması kader konusuyla ilgili tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Yapılan çalışmalar, siyasi ve dini açıdan kişisel tercihlerin doğruluğunu vurgulamak yerine doğruyu anlama ve ilmi gayelerle yapılmış olsaydı belki de kader problemi bu kadar çetrefilli bir hal almayacaktı.

Kader probleminin ortaya çıkışıyla ilgili olarak dini sebepleri açıkladıktan sonra siyasi sebeplere geçebiliriz.

1.1.2. Siyasi Nedenler

İslam tarihindeki en önemli karışıklıklar Hz. Osman'ın idareciliğinin son dönemlerinde başlar ve bu kargaşa ve kaos ortamı Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra artarak sonraki dönemlerde devam eder.⁴ Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel Hadisesi, Sıffin Savaşı, Hakem olayı, Hz. Ali'nin şehit edilmesi, meydana gelen savaşlarda Müslümanların birbirleriyle vuruşması ve birbirlerinin kanını akıtması, Muaviye döneminde sağlanan kısmi sulh döneminde dini ve insani açıdan düşünölmeye başlanmıştır. Müslümanlar, Muaviye dönemine kadar Hz. Ali taraftarları, Muaviye taraftarları, Hariciler ve hiçbir gruba müdahil olmayıp köşesine çekilenler olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmıştı.⁵ Fakat Muaviye döneminde, her grubun mensupları kendilerinin haklılığını ve diğer gruplarda bulunanların yanlışlığını ortaya koymak amacıyla çeşitli deliller öne sürüyorlardı.⁶ Müslümanlar arasında savaşa dayalı bir mücadeleden sonra fikri açıdan da haklılıklarını ispat etme mücadelesi başlamış ve bu mücadeleler, ilk itikadi grupların oluşmasına yol açmıştır.

Siyasi kargaşa ortamında meydana gelen Müslümanların birbirinin kanını akıtıp öldürmesi ve hilafet meselesi, çeşitli kelami konuların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber'in en yakınındaki insanların şehit edilmeleri, hilafetin Emevi sülalesinde kalması, idarecilerin tutumu ve onlarla tebaanın arasındaki maddi uçurum, Müslümanlar arasında huzursuzluğa neden olmuş ve oldukça büyük tartışmalar yaşanmıştır.

⁴ H. İbrahim Hasan, İslam Tarihi, Çev., İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul 1991, C. II, s. 26, 38.

⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, Çağımızda İtikadi ve İslam Mezhepleri, İzmir 2004, s. 21-45.

⁶ Mehmet Bayraktar, İslam Felsefesine Giriş, Ankara 1988, s. 82-83.

Emevi ailesi bütün bu olumsuz fikirlere karşı, “Yaptıkları her şeyin aslında Allah’ın bir takdiri olduğu, bütün olan olaylara karşı kimsenin engel olamayacağı” yönünde cebri bir fikrin oluşmasını sağlamışlar, bu görüş sayesinde konumlarını sağlamlaştırmaya, yaptıkları bütün olumsuz fiilleri de meşrulaştırmaya gayret göstermişlerdir.⁷

Yukarıda saydığımız bütün bu olaylar, insanın fiilleri, kişisel tercih ve irade, Allah’ın takdiri, iyi ve kötü fiillerin meydana gelmesi, günah işleyen kişinin durumu, ecel, rızık gibi kavramların tartışılmasına neden olmuş bu kavramlar da kader konusunun sık bir şekilde işlenmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle konunun kendi doğasından kaynaklanan Kur’an ve hadisteki birbiriyle “aykırı görünen” ifadeler, tartışmaların ve farklı görüşlerin oluşmasına neden olmuştur.

Siyasi sebepleri bu şekilde açıkladıktan sonra yukarıda açıkladığımız nedenler kadar etkili olmamakla birlikte bir diğer önemli konu olan dış faktörlere geçebiliriz.

1.1.3. Dış Faktörler

İslamiyet’in gelişinden sonra çok süre geçmemesine rağmen sınırlar genişlemiş, İran, Irak, Suriye, Mısır, Trablusgarp İslam toprakları haline gelmiş, yapılan fetihler Emevi ve Abbasi dönemlerinde de artarak devam etmiştir.⁸ Bu dönemde Müslümanlar, birçok din, medeniyet, kültür ve toplumla karşılaştılar. Sınırların genişlemesi sonucunda da farklı toplumsal yapılar meydana geldi. Bunlar; -Emevi ailesinin siyasi bakış açısı sebebiyle saymayı gerekli gördüğümüz- Arap Müslümanlar, fethedilen bölgelerde Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik, Zerdüştlük gibi farklı dinlere mensup iken sonradan Müslüman olup İslam dinine yeteri kadar vakıf olamamış Orta Asya, İran ve Kuzey Afrika’daki insanlar, İslam fethinden sonra eski dinini değiştirmeyenlerdir. Bununla birlikte her gruba mensup olan insanlar da sosyal statüleri ve maddi imkanları açısından çeşitli sınıflara ayrılıyordu. Sosyal tabakadaki bu farklılıklar düşünce sistemi ve dini bakış açısından da etkileşimi beraberinde getirdi. Özellikle Müslümanların, diğer dine mensup olan insanlarla girmiş oldukları tartışmalar farklı düşüncelerin İslam topraklarında hızla yayılmasına neden olmaktadır. Ayrıca Müslüman olan diğer toplumlar da yeni girdikleri bu dine hemen adapte olamamışlar, eski din ve kültürlerine ait bazı inançları sürdürmeye devam etmişlerdir.⁹

⁷ Halife Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, İstanbul 1997, s. 74.

⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nadir Özkuyumcu, Mısır ve Kuzey Afrika’nın Müslümanlar Tarafından Fethi, Manisa 2007.

⁹ Bayraktar, age, s. 81-82.

Bununla birlikte Müslümanların karşılaştığı bu yeni topluluklarla zaman zaman kelami ve felsefi konular da tartışılmıştır.¹⁰

Önceki bölümlerde kader konusunun sadece Müslümanlara has bir problem olmadığını diğer birçok din ve toplumda bu meselenin tartışıldığını ve bunlar arasında da çeşitli ihtilafların bulunduğunu kısaca belirtmiştik. İslam topraklarının genişlemesiyle birlikte, bu dinlere mensup insanlarla etkileşime girilmiş, bu insanlarla yaşanan tartışmaların arasında kader problemi de yer almıştır. Cebriyye ve Kaderiyye fırkalarından bahsettiğimiz bölümlerde de görüleceği gibi bu fırkaların görüşlerini ortaya koyan isimlerin bazı Yahudi ve Hristiyanlardan etkilendikleri, görüşlerini bu gayrimüslimlerden aldıkları da kaynaklarda geçmektedir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra kader probleminin ortaya çıkışını bir tek etkene bağlamanın, bu tartışmaların, sadece Müslümanlar veya yalnızca gayrimüslimler tarafından oluşturulduğunu söylemenin yanlış olduğu, kesin hüküm vermenin neredeyse imkansız olduğu iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Kader problemi insani konuları da ihtiva etmesinden dolayı oldukça farklı nedenlerden beslenmiş, tarihi süreç içerisinde meydana gelen olaylar bu problemin büyümesine neden olmuştur. Kader tartışmalarının yaşanmaya başladığı dönem ve bölgeleri bilmek konunun anlaşılabilirliğine katkı sağlayacağından dolayı bu açıklamalar oldukça önemlidir. Fakat bu meselenin ortaya çıkışında oldukça fazla etken bulunması nedeniyle biz en fazla öneme sahip olan bu sebepleri açıklamayı konumuz açısından yeterli gördük.

1.2. İslamiyet'ten Önceki Süreçte Kader Problemi

Kader konusu sadece Müslümanlar arasında tartışılan bir konu olmamıştır. Bu problem sadece bir topluma, bir dine has bir sorun olmadığı gibi insanın bulunduğu bütün zaman dilimlerinde ve her yerde tartışıla gelen bir konu olmuştur. İslam kaynaklarından, cahiliyye döneminde bu meselenin tartışıldığı bilinmektedir. Fakat derinlemesine incelemede bulunulduğunda diğer dinlerin ve kültürlerin de bu tartışmaların içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmamızda İslam toplumları ile yakın temaslarından dolayı bu dinlerin de kader konusuna bakış açılarını kısaca izah etmeyi gerekli gördük.

Cahiliyye Arap toplumunun kader konusunda sahip olduğu görüşlerin etkileri başta Kur'an ve hadislerde yer bulmasından dolayı zaten ortadadır. Yahudilik ve Hristiyanlık açısından kader konusunun izah edilmesinin ise önemli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler,

¹⁰ Bayraktar, age, s. 34.

Cebriyye'nin kurucularından Ca'd b. Dirhem'in, kader hakkındaki görüşlerini, Şam'da bulunan bir Yahudi'den öğrenmesi ve bu görüşleri Basra'da halk arasında yaymış olması, Kaderiyye'nin kurucuları Ma'bed el-Cüheni'nin ve Gaylan ed-Dımaşki'nin ise ileri sürdükleri görüşlerini Hristiyan asıllı Yunus el-Esvari'den aldıklarına dair bazı bilgilerin kaynaklarda geçiyor olmasıdır.¹¹

1.2.1. Yahudilik

Kader konusu ve insan iradesinin hür olup olmama meselesi bütün toplumlarda olduğu gibi Yahudilikte de tartışılan bir konu olmuştur. Özellikle Hristiyanlık öncesinde, “insan iradesi” ve “cebr” meselesi etrafında yoğun tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bu iki zıt nokta arasında birçok fikir ortaya konulmuş, bazıları cebr görüşünü, bazıları insan hürriyetini savunmuş, diğer bir grup ise bu iki uç noktayı uzlaştırmaya çalışarak farklı görüşler ortaya koymuşlardır.¹²

Çoğu toplumda olduğu gibi Yahudilikte de kader inancı vardır. Yahudiliğe göre bütün olaylar Tanrı'nın çizmiş olduğu bir gayeye doğru ve onun çerçevesinde cereyan etmektedir. Eski Ahit'te kader inancının vurgulandığı çeşitli ifadeler yer almaktadır. “Rabbin adına övgüler sunsunlar, Çünkü O buyruk verince, var oldular; bozulmayacak bir kural koyarak, Onları sonsuza dek yerlerine oturttu.”¹³ Bölümü de bunlardan birisidir. “Tanrı her işi, her gizli şeyi yargılayacaktır, İster iyi ister kötü olsun.”¹⁴ İfadeleri de bu konu etrafında ele alınmıştır. Yahudi bilginlerinden Rabbi Moşe ben Maymon (Musa b. Meymun)'un ortaya koymuş olduğu 13 maddelik inanç esaslarından onuncusu “Allah, insanların bütün hareket ve düşüncelerini bilir.”¹⁵ prensibidir.

Yahudilikte Tanrı Yehova, insanlara birtakım emir ve yasaklar vererek yapılan işlere göre mükâfat ve ceza vereceğini vaat etmiş ve insana da bu emir ve yasakları yerine getirebilme gücü ve iradesi vermiştir. İnsan, asla Tanrı'nın bilgisi dışında bir iş yapmaya muktedir değildir. Fakat irade hürriyeti de Yahudiliğin temel prensiplerinden birisidir. Tevrat'ta geçen aşağıdaki bölümler bu anlayışı doğrulamaktadır.

“Önüme yaşamla ölümü, kutsamayla laneti koyduğuma bugün yeri göğü size karşı tanık gösteriyorum. Yaşamı seçin ki, siz de çocuklarınız da yaşayaszınız.”¹⁶

¹¹ Muhammed Ebu Zehra, Mezhepler Tarihi, Çev., Sıbgatullah Kaya, İstanbul 2004, s.111, 120.

¹² H. Musa Bağcı, İnsanın Kaderi, Ankara 2009, s.17.

¹³ Kutsal Kitap, Mezmurlar, CXLVIII/5-6.

¹⁴ Kutsal Kitap, Vaiz, XII/14.

¹⁵ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 2002, s. 252.

¹⁶ Kutsal Kitap, Yasanın Tekrarı, XXX/5-6.

“... Yaşamı seçin, ölümü değil. Rab bizi kurtaracak diyerek sizi aldatmaya çalışan Hizkiya’yı dinlemeyin.”¹⁷

Tevrat’ta geçen bu ifadelerin yanında, Yahudiliğin önemli din adamlarından, Kabalacılığın kurucusu Akiba ben Joseph’in “Her şey önceden görülmüş ve bilinmiş, bunun yanında özgürlük de verilmiştir.”¹⁸ ifadeleri Yahudilikte insan iradesi problemine karşı ortaya konulan delillerdir. Bu ifadeler Yahudilikte görülen kader konusundaki tartışmaları, uzlaştırmaya çalışmaktadır. Mutlak kudretin varlığı ifade edilmiş, bununla beraber insanın özgür iradesi ve kişisel tercihlerinin olduğu söylenerek, uç noktalardaki farklı düşünceler uzlaştırılmaya çalışılmıştır.

Yahudilikte, Hristiyanlık öncesi ve Hristiyanlık sonrası birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Ferisiler, Allah’ın önceden tayin ve tespit fikriyle insanın sahip olduğu özgür iradesini uzlaştırmaya çalışarak kaderle ilgili birtakım yeni fikirler ortaya koymuşlardır. Onlar, her şeyin Allah tarafından kontrol edildiğine, hür iradenin varlığına ölümden sonra dirilip ceza ve mükâfatın varlığına inanmaktadırlar.¹⁹ Sadukilere göre ise Allah, insanların fiillerine müdahale etmez. Yeryüzünde meydana gelen bütün olaylar bir tesadüf ve rastlantı sonucunda meydana gelir. İnsanın kendi kaderini kendisinin belirlediğine inanmışlardır.²⁰ Sadukiler bu görüşleriyle determinizmi reddetmişler, hür iradenin ve insan sorumluluğunun asliyetini vurgulamışlardır.²¹ Essenilik ise genel olarak mistik bir yapıya sahiptir. Essenilerin en temel özelliği kaderci bir anlayışa sahip olmalarıdır. Daha insanlar doğmadan önce aydınlık veya karanlık taraflardan birisine aittir. İnsanın kaderi sonsuza kadar devam edeceği şekliyle belirlenmiş ve tespit edilmiştir. Bu kader de yıldızlara yazılmıştır.²² Kumran yazıtlarının birçoğunda “Goral”²³ ifadesi geçmektedir. Esseniler kaderi, her şeyin başı olarak görmüşler dua kitaplarında ve yazmalarında Allah’ın mutlak iradesini vurgulayarak insanın bir hiç olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre insanın hür iradesi bulunmamakta, onun kaderi sadece Allah’ın iradesi etrafında şekillenmektedir.²⁴

¹⁷ Kutsal Kitap, 2. Krallar, XVIII/31-32.

¹⁸ Dewey D. Wallace, “Free Will and Predestination”, Encyclopedia of Religion, New York 1987, C. V, s. 423.

¹⁹ Tümer, Küçük, age, s. 233-234.

²⁰ Tümer, Küçük, age, s. 234-235.

²¹ Bağcı, age, s. 19.

²² Tümer, Küçük, age, s. 235-236.

²³ Kader demektir.

²⁴ Bağcı, age, s. 20.

1.2.2. Hristiyanlık

Kader tartışmaları diğer din ve toplumalarda olduğu gibi Hristiyanlıkta da oldukça fazla tartışılan bir konu olmuştur. Bununla birlikte bu tartışmaların sonraki dönemlerde yapıldığı, kader inancının insan iradesini sınırlandırdığı gerekçesiyle ilk dönemlerde bu tartışmalara girilmediği de bilinmektedir. İyiliklerin Tanrı tarafından, kötülüklerin ise Tanrı'nın izni ile insanlar ve şeytanlar tarafından yaratıldığı inancı yer almaktadır.²⁵ Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da kader konusuyla ilgili aşırı kaderci görüşler, kaderi reddeden fikirler ve bütün bunları uzlaştırmayı çalışan düşünceler ortaya çıkmıştır.

Hristiyanlığın sonraki dönemlerinde bu konunun giderek artan bir şekilde tartışılmasının en önemli sebebi, İncil'de yer alan bazı ifadelerdir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

“Çünkü Tanrı önceden bildiği kişileri Oğlu'nun benzerliğine dönüştürmek üzere önceden belirledi. Öyle ki, Oğul birçok kardeş arasında ilk doğan olsun.”²⁶

“Demek ki Tanrı dilediğine merhamet eder, dilediğinin yüreğini nasırlaştırır. Şimdi bana, ‘Öyleyse Tanrı insanı neden hala suçlu buluyor? O'nun isteğine kim karşı durabilir?’ diyeceksin. Ama ey insan, sen kimsin ki Tanrı'ya karşılık veriyorsun? ‘Kendisine biçim verilen, biçim verene; Beni niçin böyle yaptın? Der mi?’ Ya da çömlekçinin aynı kil yığınınından bir kabı onurlu iş için, ötekini bayağı iş için yapmaya hakkı yok mu? Eğer Tanrı gazabını göstermek ve gücünü tanıtmak isterken, gazabına hedef olup mahvolmaya hazırlananlara büyük sabırla katlandıysa, ne diyelim?”²⁷

“Tanrı'nın ona verdiği yanıt nedir? ‘Baal'ın önünde diz çökmemiş yedi bin kişiyi kendime ayırdım.’ Aynı şekilde şimdiki dönemde de Tanrı'nın lütfuyla seçilmiş küçük bir topluluk vardı. Eğer bu lütufla olmuşsa, iyi işlerle olmamış demektir. Yoksa lütf artık lütf olmaktan çıkar! Sonuç ne? İsrail aradığına kavuşamadı, seçilmiş olanlar ise kavuştular. Geriye kalanların ise yürekleri nasırlaştırıldı.”²⁸

“O kendi önünde sevgide kutsal ve kusursuz olmamız için dünyanın kuruluşundan önce bizi Mesih'te seçti. Kendi isteği ve iyi amacı uyarınca İsa Mesih aracılığıyla kendisine oğullar olalım diye bizi önceden belirledi.”²⁹

“Her şeyi kendi isteği doğrultusunda düzenleyen Tanrı'nın amacı uyarınca önceden belirlenip Mesih'te seçildik.”³⁰

²⁵ Osman Cilacı, Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi, Konya 1994, s. 103.

²⁶ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Romalılara Mektup, VIII, 29.

²⁷ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Romalılara Mektup, IX, 18-22.

²⁸ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Romalılara Mektup, XI, 4-7.

²⁹ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Efeslilere Mektup, I, 4-5.

Özellikle Pavlus'un düşünceleri etrafında şekillenen kader inancı İlahi iradenin bir sonucu ve lütuf üzerine kurulu bir irade olarak düşünülmüş, bu düşüncenin neticesinde de hiçbir kimsenin kendi gayretiyle kurtuluşa eremeyeceğine inanılmıştır. Sadece Pavlus değil, sonraki dönemlerde Hristiyan teologlarından St. Augustine'de Tanrı'nın daha dünyayı yaratmadan önce her şeyi tayin ve tespit ettiğini belirtmiştir.³¹ Fakat insan iradesinin özgürlüğünü vurgulayan mezheplere göre yukarıda yazmış olduğumuz İncil'deki metinler kader bağlamında ele alınmayıp seçilmişlik inancı etrafında şekillendirilmektedir.³² Bu görüşü savunan Hristiyan cemaatlerin sunduğu bölümler ise şunlardır:

“Kardeşler, siz özgür olmaya çağrıldınız. Ancak özgürlük benlik için fırsat olmasın. Birbirinize sevgiyle hizmet edin.”³³

“Özgür insanlar olarak yaşayın, ancak özgürlüğünüzü kötülük yapmak için bahane etmeyin. Tanrı'nın kulları olarak yaşayın.”³⁴

“Ne var ki, siz oraya gitmek istemediniz. Tanrınız Rabbin buyruğuna karşı geldiniz.”³⁵

“İçinizden Rabbe kulluk etmek gelmiyorsa, atalarınızın Fırat Irmağı'nın ötesinde kulluk ettikleri ilahlara mı, yoksa topraklarında yaşadığınız Amorluların ilahlarına mı kulluk edeceksiniz, bugün karar verin. Ben ve ev halkım Rabbe kulluk edeceğiz.”³⁶

“Ben de sizi kılıca kısmet edeceğim, boğazlanmak üzere eğileceksiniz hepiniz. Çünkü çağırdığımda yanıt vermediniz, konuştuğumda dinlemediniz; gözümde kötü olanı yaptınız, hoşlanmadığımı seçtiniz.”³⁷

“Oysa gerekli olan tek bir şey vardır. Meryem iyi olanı seçti ve bu kendisinden alınmayacak.”³⁸

Hristiyanlıkta, insan iradesini yahut cebr anlayışını merkeze koyan birçok cemaat ve mezhep bulunmaktadır. Katolikler, ilahi iradeyi merkeze almışlar, fakat Katolik mezhebi içerisinde yer alan Cizvitler ise insan sorumluluğuna önem vermişlerdir. Yakubiler saf cebr anlayışını benimsemiş, buna karşılık Nasturiler ise insanın hür iradesi olduğunu belirtmişlerdir. Protestanlar ise bu konuda, ilahi takdiri ön planda tutmuşlardır.³⁹ Fakat aynı mezhebin içerisinde yer alan bazı gruplarda bile zaman zaman birbirinden oldukça uç

³⁰ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Efeslilere Mektup, I, 11.

³¹ Bağcı, age, s. 23-24.

³² Ayrıntılı bilgi için Bknz: Carlos Madrigal, Kutsal Kitap'a Göre Kader ve Özgür İrade Öğretilerinin İncelenmesi, İstanbul 2006.

³³ Kutsal Kitap, Pavlus'tan Galatyalılara Mektup, V, 13.

³⁴ Kutsal Kitap, Petrus'un İkinci Mektubu, II, 16.

³⁵ Kutsal Kitap, Yasanın Tekrarı, I, 26.

³⁶ Kutsal Kitap, Yeşu, XXIV, 15.

³⁷ Kutsal Kitap, Yeşaya, LXV, 12.

³⁸ Kutsal Kitap, Luka, X, 42.

³⁹ Bağcı, age, s. 26.

noktalarda olan görüşler ortaya çıkabilmiştir. Protestanlık içerisinde yer alan Calvinizm ve Arminianizm bunun en tipik örneklerinden birisidir. Calvinizm'e göre Tanrı evren üzerinde mutlak bir iradeye ve egemenliğe sahiptir. İnsanın kaderi tamamen ilahi iradenin elindedir. Buna karşılık Arminianizm ise insan iradesinin tamamen özgür olduğunu, insanın kaderinin tanrısal daveti kabul edip etmemesiyle ilgi olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Son zamanlarda ise Protestanlık Mezhebi içerisinde daha çok insan iradesinin merkeze konulduğu bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Tanrı'nın mutlak iradesi ile insanın özgür iradesi arasında bağ kurulmaya çalışılarak farklı bakış açıları ortaya konulmuştur. Protestanlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu düşüncelerini seçilmişlik öğretileriyle ifade ederek, farklı bakış açılarının meseleye bir yönden bakmaktan dolayı meydana geldiğini söylemektedirler.⁴¹

Bütün bu açıklamalardan sonra, Kader konusunun sadece İslam dinine mahsus bir tartışma olmadığı, bu problemin insani özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu konuda sadece İslam dininde tartışmalar yaşanmamış, Yahudilik ve Hristiyanlıkta da benzer tartışmalar ve fikir ayrılıkları oluşmuştur. Kader problemine belli bir cevap ortaya konulmadığı gibi bu tartışmaların süreç içerisinde daha da artarak devam ettiği anlaşılmıştır. Bu problemde insani özellik göz ardı edildiğinde ise sorunun cevabına ulaşamayacağı da oldukça açıktır. Bizim amacımız konunun bu özelliğini belirtmek olduğu için derinlemesine ele almadan yüzeysel bir şekilde açıklamalarda bulunmayı bu çalışmamız açısından yeterli gördük.

1.2.3. Cahiliyye Arapları

Cahiliyye Arap toplumunda ezeli tespit ve tayini kabul eden insanlar olduğu gibi, insan iradesinin hür olduğunu ve bunun herhangi bir tesir ve müdahale altında bulunmadığını belirten her iki görüşte olmuştur. Fakat Arap toplumunda kader anlayışı bildiğimiz manadakinden bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu görüşlerin tamamıyla ilgili bilgiler dönemin edebi ürünlerinde mevcuttur. Bu ürünlerde genel olarak kaderciliğe vurgu yapan kelimeler, taksimata ve herkesin payına ölümün düştüğünü ifade eden kelimeler, zamanı ifade eden dehr kelimesi kullanılmıştır.⁴² Kader görüşünü temele alan İbn Kuteybe'nin Te'vil'inde yer alan döneme ait şiiirlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

*“Ey içinde endişe gizleyen kimse, endişelenme,
Eğer sana sıtma takdir olunmuşsa,*

⁴⁰ Madrigal, age, s. 10.

⁴¹ Madrigal, age, s. 15.

⁴² Helmer Ringgren, İslam Kaderciliği, Çev., Resul Öztürk, Van 2008, s. 18

*Muhakkak yakalanırsın.
Dağın zirvesine yükselsen bile,
Kalem bunu yazdıysa nasıl kaçabilirsin?
.....”*

*“Kader bu... Beni ister ayıpla ister bırak,
Ben hata etmiş olsam bile kader hata etmez.”*

*“Bir kişi istediğine ermiş değildir,
Eğer o (kaderde) yazılmamışsa.”⁴³*

Cahiliyye dönemi Araplarında yaratıcı bir Allah inancı olmasına karşın güçlü bir kader inancı bulunmamaktaydı. Dönemin diğer inançlarına göre kader konusu oldukça zayıf bir halde bulunmaktaydı. Bunun en önemli nedeni, Cahiliyye Araplarının, kendilerinin nereden geldiği, asıllarının ne olduğu, başlangıcın nasıl başladığı gibi sorulara inmemeleri ve bu sorulara kayıtsız kalmalarıdır. Onlara göre aslolan hayatın başlangıcı değil, ölümle noktalanıyordu. Dönemin edebi ürünlerine de oldukça sık bir şekilde yansıyan bu durum, insanların zihinlerinde önemli bir hal alarak felsefi bir hüviyet kazanmıştır. Savaş ve yağma gibi dönemin en önemli olaylarının etkisiyle insanlar, sık sık karşılaştıkları ölüm gerçeğiyle baş başa kalıyorlar ve bu durum onları oldukça meşgul ediyordu. Bu yüzden insanlar başlangıcı değil de ölümü ve kişiyi ölüme götüren sebepleri inceler hale geliyordu. O dönemde yaşayan bölge insanının fazla ilimle meşgul olmaması,⁴⁴ olayların ve meselelerin gündelik yaşayış ve toplumsal gerçekler çerçevesinde değerlendirilmesine neden oluyor, böylece insan zihni sadece gündelik olaylar ve problemlerle meşgul oluyordu.⁴⁵ Bunun sonucunda da insanın doğumundan ölümüne kadar dehr adı verilen bir otoritenin mevcut olduğu, tabiri caizse insanın bu otorite karşısında adeta çaresiz bir tutsak olduğu inancı ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Kader problemi, cahiliye toplumunda ölüm ve ondan sonraki hayatla ilişkili olarak düşünülmesine rağmen ahiret inancının da fazla itibar görmediği bir gerçektir. Anlaşılan o ki bir şekilde yeryüzünde hayata kavuşan Cahiliye insanı, nasıl yeryüzünde bir hayata kavuştuğunu, amacı ve gayesinin ne olduğu gibi sorularla ilgilenmediği gibi, ölümden sonra kendisini neyin beklediği gibi bir problemle de meşgul olmamıştır. Onlar için önemli olan

⁴³ Dineveri İbn Kuteybe, Hadis Müdafası, Çev., M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1979, s. 44-50.

⁴⁴ Ahmed Emin, Fecru'l-İslam, Kahire 1965, s. 140.

⁴⁵ Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, Çev., Süleyman Ateş, İstanbul trs., s.117.

⁴⁶ Halis Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi, Ankara 1985, s. 157.

sadece bir husus bulunmaktaydı. O da her şeyin bittiği nokta; “ölüm”. Onların birçoğuna göre insan ölür, toprağa gömüldükten sonra çürür, eti kemiği toza toprağa karışır, ruhu ise uçup gider ve böylece her şey biter. Zaten “başlangıç” problemiyle meşgul olunmamasının en önemli sonuçlarından birisi de “ölümden sonraki hayata” karşı kayıtsız olmalarıdır. Allah inancının pasivize edilerek neredeyse ortadan kaldırıldığı Cahiliyye Arap toplumunda dehr kavramı fikri manada olmasa bile fiili açıdan ilahi bir hüviyet kazanmış, her türlü güç ve müdahaleden bağımsız ve etkin bir unsur olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Dönemin edebi ürünleri incelendiğinde bu gerçeklik kendisini büyük bir ölçüde hissettirmekte, insanların zihni yapısı daha iyi anlaşılmaktadır.⁴⁸

“Biz (neyiz), toprağın altına götürdüğümüz bir vücutla, rüzgarlar gibi uçup giden ruhlardan ibaret değil miyiz?”⁴⁹

Cahiliyye döneminde rızık konusu da dehr kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Araplar, rızıkın kendi müdahale ve iradeleri dışında bir konu olduğunu, bunun dehr tarafından önceden belirlenip tespit edildiğine inanıyorlardı.⁵⁰ Rızıkın, dehr ile ilişkisini gösteren Alkame’nin aşağıdaki beyitleri konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

“Ve o her nereye giderse gitsin yağmaladığı günlerde kazandığı ganimetlerde beslenmeye muktedir kılınmıştır. Ondan (kader tarafından) geri tutulamayan hiçbir şey kazanamaz.”⁵¹

Cahiliyye dönemi Arap toplumuna göre insan varlığını Allah’ın yaratmasına borçludur. Bununla beraber insanın yaratılması ve yeryüzüne gelmesiyle varlığı, hayatı, başka bir gücün kontrolü altındadır. Bu güç Cahiliyye döneminde “dehr” diye adlandırılan “zaman”dan başka bir şey değildir. Dehrin insan üzerindeki kontrolü, onun ölümüne kadar devam eder. Dönemin zihin tasavvurunda ölüm, dehrin insan üzerindeki en son ve en ağır darbesi olarak düşünülmüştür. Kur’an’da ise Cahiliyye Arap toplumunun sahip olduğu dehr inancına vurgu yapılmış, bu inanç eleştirilmiştir. Nitekim Kur’an’da geçen aşağıdaki ayet bu

⁴⁷ Suat Yıldırım, Kur’an’da Uluhiyyet, İstanbul 1987, s. 376.

⁴⁸ İzutsu, age, s.117.

⁴⁹ İzutsu, age, s. 117.

⁵⁰ W. Montgomery Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev., Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1981, s.109.

⁵¹ Bağcı, age, s. 33.

gerçeği gözler önüne sererek sahip olduklarını zannettikleri bilginin aslında boş bir zandan başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir.

“Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak (dehr) zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar. De ki: Sizi Allah diriltir, sonra öldürür, daha sonra da kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizi toplar. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁵²

Dehr kelimesi, zaman, çağ, günler gibi manalara gelmekle birlikte dünya hayatının süresi, bin sene, yüz bin sene, uzun zaman dilimi, felaket, musibet gibi anlamları da taşımaktadır.⁵³ Dönemin zihin tasavvurundaki asıl manası ise yine Cahiliyye dönemi Arap şiirlerinden anlaşılır.

“Dehr beni soydu (bu o dehrdir ki) komşusu zelil edilmeyen gururlu dostu da zulümle (yere vurup) soymuştu.”

“Zira zaman kanca gibi dişlerini açmış bekliyor.”

“Bir kötülük zamanında dehr seni köpek dişleriyle ısırırsa sen de ısırıldığın kadar onu ısır.”⁵⁴

Yukarıdaki şiirlerde görüldüğü gibi kader kavramı yerine kullanılan dehr kelimesi, bütün olumsuzlukların kaynağı olarak düşünülmüş, insanı felakete doğru sürükleyen ve ondan intikam almak için her an tetikte bekleyen bir unsur olarak telakki edilmiştir. İnsan, dehrin acımasız kontrolü ve müdahalesi nedeniyle felakete, sefalet, yoksulluğa ve acı içerisinde bir ölüme doğru ilerlemekte ve bütün bunların sonunda ise yok olmaktadır. Aslında bu inancın benzerleri çoğu ilkçağ toplumlarında da bulunmaktadır. Mesela Sümer inançlarında da insan, tanrıların hükmüne karşı çaresizce beklemektedir. Tanrıların kendisi hakkında vermiş olduğu kararlara hiçbir müdahalede bulunamadığı gibi onu bekleyen tek şey de sadece yok oluşturmaktır. İnsanı bekleyen tek şey ölümdür. O yüzden insanın elinde kendi durumuyla ilgili feryat etmek ve yok oluşunu beklemekten başka bir şey bulunmamaktadır.⁵⁵ Bu iki durum birlikte ele alındığında ortaya çıkan sonucun, ölüm ve zamanın ilerlemesiyle meydana gelen değişimler karşısında insanın çaresizliği farklı düşünce şekilleriyle ortaya çıkmıştır. Sümerler de tanrılar panteonunda ortaya çıkan bu gerçeklik, Cahiliyye Arap toplumunda dehr kavramıyla kendisini göstermiştir. Kavramlar ve olaylar farklı olsa da insan ölüm ve zamanın sürekliliği

⁵² Casiye 45/24-26.

⁵³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, Lisani'l-Arab, Kahire trs., C. II, s. 1439.

⁵⁴ İzutsu, age, s. 119.

⁵⁵ Abdullah Altuncu, Sümerlerin Dini Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011, s. 65.

karşısında büyük bir çaresizlik içerisinde. İnanç ve düşünce sisteminde de bazı tutarsızlıklar varsa o zaman kişinin yapabileceği tek şey feryat etmek ve içerisinde bulunduğu durumun acımasızlığını ve olumsuzluğunu vurgulamaktır.

Cahiliyye Arap toplumunun kaderle ilgili inançlarına vurgu yapan bazı ayetler de bulunmaktadır. Bu ayetlerde her şeyin Allah'ın isteği doğrultusunda gerçekleştiği inancına vurgu yapılarak, bu durum eleştirilmektedir.

“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: ‘Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”⁵⁶

“Allah’a ortak koşanlar, dediler ki: ‘Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”⁵⁷

“Onlar bir fenalık yaptıkları zaman, ‘Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti’ derler. De ki: Allah fenalığı emretmez. Bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?”⁵⁸

“Onlar ‘Eğer Rahman dileseydi, biz onlara kulluk etmezdik’ dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.”⁵⁹

Ayetlerden anlaşıldığı gibi Cahiliyye dönemi Arap toplumunda önceden yazılmış bir kader anlayışının varlığı bulunmaktadır. Bu durum dönemin edebi ürünlerinde de kendisini gösterir.

“İnsan kitabını (Allah'ın kendisi için yazdıklarını) silemez. Nasıl silebilsin ki, onun kazası değiştirilemez.”

“Bana bir felaket erişince kaderin bana yaptıklarından vah bana demem..”

“Fakat (ne yapalım) onlara kitap (kader) böyle yazılmıştır.”⁶⁰

⁵⁶ En'am 6/148.

⁵⁷ Nahl 16/35.

⁵⁸ Araf 7/28.

⁵⁹ Zuhuf 43/20.

⁶⁰ Bağcı, age, s. 88-89.

Cahiliyye toplumunu betimleyen ayetler ve dönemin edebi ürünleri birlikte ele alındığında, Arap toplumunda kader inancının mevcut olduğu, bununla birlikte kaderi tamamen reddeden insanların da olduğu görülmektedir. Ayrıca Cahiliyye dönemindeki kader inancının, İslam akidesinde bulunan kader inancından farklı olduğu göze çarpar. Dehr kavramının merkezde bulunduğu kader inancında, Allah inancının zafiyete uğraması sonucu aşırı uçlara gidildiği göze çarpar.

1.3. Hz. Peygamber Ve Sonraki Dönemde Kader Anlayışı

1.3.1. Hz. Peygamber Dönemi

İtikadi konular açısından Hz. Peygamber döneminin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Bu devirde Kur'an ayetleri peyderpey inmekteydi ve Hz. Peygamber de hayattaydı. Müslümanlar arasında bir mesele çıktığında ya inen bir ayetle ve yahut Hz. Peygamber'in konu hakkında vermiş olduğu beyanlarla mesele hallediliyordu. Ayrıca Hz. Peygamber inen ayetleri bizzat açıklıyor, böylece eski din ve inançlarda bulunan hata ve yanlış fikirler eleştirilip yeni Müslüman olanlara sağlam ve doğru bilgiler veriliyordu. Böylece yeni Müslüman olanların eski inançlarındaki hatalarına vurgu yapılarak doğru olana yönelmeleri sağlanıyor, içerisine düşebilecekleri yanılgılardan uzaklaşıyor, İslam dinine şüphe ve endişeden uzak bir şekilde daha kolay adapte olmalarını sağlıyordu. Bütün bunlarla beraber, gelen ayet ve hükümler hakkında veya ortaya çıkan bir problemde ashab, Hz. Peygamber'e durumu arz ediyor, gelen yeni ayetler ve Hz. Peygamber'in açıklamaları, ilahi mesajın aslına ulaşılmasını sağlayarak zihinlerde soru işaretinin oluşmasına mani oluyordu.

Kur'an'da geçen bazı ayetlerden de anlaşıldığı gibi,⁶¹ yapılan bütün işleri, insanın kişisel tercih ve iradesiyle meydana gelen bütün olayların, fena ve kötü işlerin Allah'ın ilmi nedeniyle meydana geldiğini söyleyenler bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in bütün bu söylemleri boş ve manasız görmesi, bunlarla tartışmanın gereksiz ve zararlı olduğunu düşünmesi gayet normaldir.⁶² Zaten İslam tarihi incelendiğinde Hz. Peygamber döneminde de itikadi konularda fikri mülahazaların yapıldığı, ashabın gelen ayetler ve varid olunan hadisler hakkında istişarede bulunduğu görülür. Bazı ayetlerde geçen "Sana (falan)dan soruyorlar" ibareleri de gerek ehli kitaptan olan kimselerden gerek diğer gayrimüslimlerden gerekse Hz. Peygamber'in ashabından, itikadi konularda çeşitli sorular geldiğini göstermektedir. Fakat Hz.

⁶¹ Bkz. En'am 6/148, Nahl 16/35, Araf 7/28, Zuhuruf 43/20

⁶² Osman Karadeniz, "Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1992, S. 7, s. 193.

Peygamber'in, Müslümanlar arasında ihtilafa ve hoşnutsuzluğa yol açabilecek maksatlı soruları, kuru münakaşaları ve aşırı tartışmaları hoş görmemesi de gayet normaldir.

Kader konusu, Hz. Peygamber döneminde genel olarak yukarıda ifade ettiğimiz itikadi konular çerçevesinde ele alınmıştır. Hadislerde kader, imanın esaslarından birisi olarak zikredilmiş, herhangi bir bilgiye sahip olmadan tartışılması yasaklanmış, mahiyetinden bahsedilmiş, kaderi reddedenler ciddi bir şekilde kötülenmiş, onların durumu hakkında olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Biz “Hadislerde Kader” konusunda ilgili hadisleri inceleyeceğimizden dolayı burada sadece genel bir çerçeve vermeyi yeterli görmekteyiz. Yalnız önemli bir konuyu da ele almadan geçmek konunun anlaşılmasına mani olacağından dolayı bir şeyi de belirtmek gerekmektedir. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde sonraki dönemlerde ortaya çıkan “Kaderiyye” gibi fırkalar bizzat isim verilerek eleştirilmektedir. Gerek tarihi süreç ele alındığında gerekse dönemin siyasi atmosferi göz önünde bulundurulduğunda bu tarz hadislerin doğruluk derecesinin şüpheli olabileceği görülür.⁶³

Kader meselesi ile ilgili akla gelen sorulardan birisi de Hz. Peygamber döneminde kader konusunun tartışılmasının yasaklanmasıdır. Bu dönemde ortaya konan tavır aslında daha yeni İslam dinini kabul etmiş insanlar arasında bir şüphe ve tereddüdün girmesine mani olmaktır. Eğer bunun aksi yapılmış olsaydı, daha eski inançlarını üzerinden atamayıp yeni girmiş olduğu dine tam vakıf olamayan insanlar arasında kopmalar oluşabilir, İslam toplumunda çözümler meydana gelebilir, inanç sisteminde telafileri olmayacak zedelenmeler yaşanabilirdi. Ayrıca vahiy devam ettiğinden dolayı ne tam manasıyla İslami bir hüviyet ve yapı meydana gelmişti ne de Müslümanlar arasında fikri birikim sağlanabilmişti. Hz. Peygamber bir peygamber olarak gelen vahyi aktardığı gibi aynı zamanda ahabın bir öğreticisi olarak onların her türlü alanda eğitilmesini ve gelişmesini sağlıyordu.⁶⁴

Raşid halifeler döneminde kader anlayışında önemli farklılıklar olmamakla birlikte gerek siyasi durumda olan değişiklikler, gerekse vahyin kesilmesi ve Hz. Peygamber'in ahirete intikal etmesi sebebiyle ayrı bir başlık altında ele almak gerekli olacaktır.

1.3.2. Dört Halife Zamanı

İslam tarihinde meydana gelen itikadi ihtilaflar ve fırkalaşma dönemi, dini düşüncedeki ayrışmalardan ziyade siyasi olaylardan ve iktidar mücadelelerinden

⁶³ Yusuf Ziya Yörük, İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1952-1953, C. II-III, s. 18.

⁶⁴ Kemal Işık, Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri, Ankara 1967, s. 16.

kaynaklanmıştır.⁶⁵ İslam tarihi ve mezhepler tarihi ile ilgili kaynaklar bir arada incelendiğinde fırkaların ve itikadi açıdan farklılaşmanın temelinde Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel hadisesi, Sıffin savaşı, Hz. Ali'nin şehadeti gibi hadiselerin yer aldığı görülür. Kader konusundaki tartışmaların başlangıç noktasının da meydana gelen bu siyasi olaylar olduğunu daha önce söylemiştik.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra dini konularda sahabe arasında büyük farklılıklar ortaya çıkarak derecede bir ihtilaf meydana gelmemiştir. İktidar mücadelelerinin başlamasına kadar meydana gelen problemler genellikle gündelik meselelerle ilgiliydi. Sahabe, Hz. Peygamber'in risalet süresi boyunca kademe kademe eğitim görmüş, dini ve sosyal yaşantıyı ilgilendiren bütün konularda özel konumlara yükselmişti. Hz. Peygamberle aynı havayı teneffüs eden, aynı sofradan yemek yiyen, onun eğitimiyle yetişip, onun gösterdiği hayat biçimini tatbik etmek isteyen ashab, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da aynı tavrını korumak için büyük bir hassasiyet göstermiştir. Zaten bu yüzden Raşid halifeler döneminde itikadi konularla ilgili çok fazla tartışma ve mücadele yaşanmamıştır. Fakat bununla birlikte daha Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra hilafet meselesi, Hz. Peygamber'in nereye defnedileceği gibi çeşitli tartışmalar yaşanmış ve sonraki dönemlerde etkili olmuştur.⁶⁶ Bütün bunlarla beraber fetihlerin artması, İslam topraklarının genişlemesi, İslam dinine yeni girenlerin sayısının artması gibi olaylar diğer durumlarda olduğu gibi düşünsel ve fikri açıdan da bazı değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, Müslümanların arasında herhangi bir ayrılığın oluşmaması için daha fazla temkinli davranmışlardır. Özellikle iktidar mücadelelerinin yaşanmadığı dönemlerde bu tartışmalara girilmediği, yapılan münazaraların kader ve kaza konusundaki münakaşa ve reddiyeleri ortadan kaldırmayı amaçladığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in vefatının üzerine İslam akidesiyle ilgili tartışmaların ve mücadelelerin yaşanması hem Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğe zarar verip onların dağılmalarına yol açabilirdi, hem de sonraki nesillere İslam inancının net ve doğru bir şekilde ulaşmasını engelleyebilirdi. Fakat Raşid halifeler döneminin sonlarına doğru bu tartışmaların yaşanmaya başladığı da bir gerçektir. Gerek Hz. Ali'nin kaderle ilgili beyanatları gerekse diğer bazı kaynaklarda yer alan bilgiler, bu durumu gözler önüne sermektedir.⁶⁷ Kaderle ilgili fırkaların teşekkül döneminin ise son sahabeler devri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bağdadi aşağıdaki bilgileri vermektedir:

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, Ankara 2001.

⁶⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, age, s. 17, 21.

⁶⁷ Keskin, age, s. 41-42.

*“Son sahabiler döneminde Ma’bed el-Cüheni kader ve istitaat konularında Kaderiyye bid’asını çıkardı. Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdillan, Ebu Hureyre, İbn Abbas, Enes b. Malik, Abdullah b. Avfa, Ukbe b. Amir gibi son sahabiler ondan uzaklaştılar. Kendilerinden sonrakilere Kaderiyye’ye selam vermemelerini, cenaze namazlarını kılmamalarını ve hastalarını ziyarete gitmemelerini tavsiye ettiler.”*⁶⁸

Raşid halifelerden Hz. Ömer’in bir seferi esnasında yaşanan konuşmalar, kendisinin kader konusuyla ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır.⁶⁹ Bu olayda görüldüğü gibi Hz. Ömer döneminde veba hastalığı yüzünden yapılan istişare, kader konusuyla ilgili bir tartışmayı ortaya çıkarmış, Hz. Ömer de kaderle ilgili görüşünü belirterek insan iradesine ve kişisel tercihine vurgu yapmıştır.

Abdullah b. Ömer, babası Hz. Ömer’den rivayetle Hz. Peygamber’in bir hadisi şerifini söyler. “Babamın anlattığına göre Hz. Peygamber şöyle dedi; ‘Allah’ın sizinle ilgili bilgisi, sizi gölgeleyen gök ve sizi sırtında taşıyan yer gibidir. Siz nasıl gökleri ve yeri aşır dışarı çıkamazsanız, öyle de Allah’ın ilminin dışına çıkamazsınız. Gök ve yer sizi günah işlemeye zorlamadığı gibi, Allah’ın sizinle ilgili bilgisi de sizi günah işlemeye zorlamaz.”⁷⁰

Hz. Osman şehit edilmeden önce Medine’ye gelenlerden bazıları ona taş atmaya başlamışlar ve “Sana bunları Allah atıyor” diyerek hakaret etmişlerdi. Bunun üzerine Hz.

⁶⁸ Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdadi, el-Fark Beyne’l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar), Çev., Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara 2007, s. 17-18.

⁶⁹ “Ömer b. Hattab, Şam’a gitmek üzere yola koyulmuştu. Serg denilen bölgeye vardığında aralarında ashabin ileri gelenlerinden Ebu Ubeyde b. Cerrah’ın da bulunduğu bazı ordu komutanları kendisini karşıladılar. Ebu Ubeyde, bölgede yaşanan vebanın şiddetinden bahsetti. Hz. Ömer’in yanında ensar ve muhacirden bazı kimseler de vardı. Durumun ehemmiyeti üzerine onlarla istişarede bulundu. Onlardan bazıları Hz. Ömer’e, ‘Sen Allah rızası için yola çıktın, böyle şeyler seni yolundan alıkoymasın’ derken, diğerleri de ‘Bu bir musibettir ve bunda yok olmak söz konusudur, dolayısıyla senin gitmeni uygun görmüyoruz’ dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, onların gidebileceklerini söyledi. Bundan sonra Hz. Ömer, Mekke’nin fethinden önce Medine’ye hicret eden sahabelerin yaşlılarını çağırdı ve onlarla istişarede bulundu. Bu kimselerden hiçbirisi, herhangi bir ihtilafta bulunmadan Hz. Ömer’e geri dönmesini tavsiye ettiler. Bütün bunların sonunda Hz. Ömer, ‘Ben sabahleyin erkenden yola çıkmak üzere hazırlanıp, bineğimin sırtına binmiş olacağım, herkes buna göre hazırlansın’ diye ilan ettirdi. Bu cümlelerin üzerine Ebu Ubeyde Hz. Ömer’in yanına giderek ‘Ey Ömer, Allah’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?’ dedi. Hz. Ömer ise ona cevaben, ‘Evet, Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçıyoruz. Ey Ebu Ubeyde, söyle bana, senin develerin olsa ve sen bu develeri alıp bir tarafı oldukça yetişkin otlarla dolu, öbür tarafı ise kupkuru olan bir yere gitsen ve develerini o yetişkin otlarla dolu olan yerde otlatmış olsan Allah’ın kaderiyle otlatmış olmayacak mısın? Böyle değil de kurak yerde otlatmış olsan gene Allah’ın kaderiyle otlatmış olmayacak mısın? Diye sordu. Abdurrahman b. Avf onların arasında geçen konuşmaları duyunca onlara yöneldi ve şöyle dedi: Hz. Peygamber’in şu sözlerini işittim: ‘Bir yerde veba bulunduğunu haber alırsanız, oraya gitmeyiniz, sizin bulunduğunuz yerde baş gösterirse ondan kaçmak maksadı ile de oradan çıkmayınız.’ Bunun üzerine Hz. Ömer ve beraberinde gelen ashab Medine’ye geri döndüler.” Bkz. İbnü’l-Esir, el-Kamil Fi’t-Tarih, Çev., Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul 2008, C. II, s. 491-492.

⁷⁰ Ahmed b. Yahya İbn Murtaza, Tabakat’ıl-Mutezile, Beyrut 1987, s. 12.

Osman “Yalan söylüyorsunuz, taşları eğer Allah atsa idi, onlar hedefinden asla şaşmazdı”⁷¹ ifadelerini kullanmış ve isyancılara, yaptıkları işin sorumluluğunun kendilerinde olduğunu söylemiştir.

Peygamber ve yaşlı sahabelerin kader konusundaki tutumları, bu konu hakkında yapılacak tartışmaların önüne geçmiş fakat Hz. Osman’ın şehit edilmesiyle birlikte hızlanan siyasi karışıklıklar döneminde -Hz. Ali’nin sağlığında- bu tip münakaşalar yaşanmıştır. İslam topraklarında yaşanan siyasi rekabet ve iktidar mücadelesi itikadi alanda da kendisini göstermiş, büyük günah işleyen kişinin durumu, imanın tarifi ve insanın fiillerindeki hürriyeti gibi konularda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır.⁷² Nitekim Hz. Ali ile yaşlı bir adam arasında geçen bir konuşma, kader konusu ile ilgili dönemin yapısını gözler önüne sermektedir.⁷³

Yine bir başka hadisede Hz. Ali, hayır ve şerrin, taat ve ma’siyetin kendi kontrolü altında olduğunu söyleyen birisine, “Allah ile birlikte mi bu saydıklarına sahipsin ya da Allah’a ihtiyaç duymadan mı bütün bunları yapıyorsun? Eğer Allah ile yaptığını söylersen, Allah’a şirk koşmuş olursun. Eğer diğerini söylüyorsan o zaman da kendini Allah’ın yerine koymuş olursun” dedi.⁷⁴

⁷¹ İbn Murtaza, Tabakat’ıl-Mutezile, s. 11.

⁷² Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer Askalani, el-İsabe fi Temyizi’s-Sahabe, Beyrut h. 1328; Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdulkerim Şehristani, Kitabu’l-Milel ve’n-Nihal, Beyrut 1993, s. 34-35; Keskin, age, s. 44.

⁷³ “Hz. Ali Sıffin savaşından dönerken yanlarında bulunan yaşlı bir adamla aralarında şöyle bir konuşma geçer: Yaşlı adam ; ‘Ey Ali, Acaba Sıffin’e gidişimiz Allah’ın kaza ve kaderiyle mi olmuştur?’ Hz. Ali cevaben; ‘Tohumu yarıp içinden filiz çıkartan, yoktan insanı yaratan Allah’a yemin ederim ki biz ayak bastığımız her karış toprağa, indiğimiz her akarsuya ve çıktığımız her tepeye Allah’ın kazası ve kaderiyle bastık, indik ve çıktık.’ Yaşlı adam; ‘Çektiğim zorluklar ve sıkıntılara karşılık, Allah katında bir ecir ve mükafat görmek isterim. Fakat ben kendim için bir fayda görmüyorum.’ der. Hz. Ali cevaben, ‘Sus ihtiyar. Sıffin’e giderken, gidişiniz için Allah size büyük mükafatlar vermiştir. Siz hiçbir hareketinizde herhangi bir zorlamaya maruz kalmadınız.’ Yaşlı adam, ‘Nasıl yani? Hani bütün yaptıklarımızı kaza ve kaderle yapmıştık?’ diye sorar. Hz. Ali; ‘Zavallı ihtiyar, sen herhalde kaza ve kaderi, insanları fiil ve davranışlarında zorlayan, onları mecbur bırakan bir şey zannettin öyle mi? Eğer öyle olsaydı sevap ve azap, müjde ve sakındırma, emir ve yasak boş ve anlamsız şeyler olurdu. Allah tarafından hiçbir günahkar ayıplanıp kınanmaz, yaptıkları kötü davranışlar belirtilmez, iyilik ve itaatte bulunan hiç kimse övülmez ve onların yaptığı güzel işlerden bahsedilmezdi. İyiler kötülerden daha çok övülmeye ve kötüler iyilerden daha çok yerilmeye müstahak olmazlardı. Söylediğin sözler putlara tapan ve şeytanla arkadaşlık edenlerin, doğru ile yanlış ayıramayan cahillerin ve gerçeği göremeyenlerin sözüdür. Onlar bu ümmetin kadercileri ve mecusileridir. Allah tercih noktasında insanı serbest bırakmıştır. İyiliği emredip kötülükten de sakındırmıştır. İnsanlar da mecburen günah işlememiş veya zoraki itaat etmemiştir. Allah kullarına boş yere peygamberler de göndermemiştir. Bu gibi sözler, inkarcıların saçma düşünceleridir. İşte onlar için cehennem azabı vardır.’ Hz. Ali’nin bu sözleri üzerine yaşlı adam, ‘Öyleyse bizim ona göre hareket ettiğimiz kaza ve kader nedir?’ diye sordu. Hz. Ali; ‘O, ancak Allah’ın emri ve hikmet sahibi olan Allah’ın hükmüdür.’ dedi ve şu ayeti okudu: “Senin Rabbin, yalnız kendisine kulluk etmenize hükmetmiştir.”⁷³ Hz. Ali, o yaşlı adama bu şekilde kaza ve kaderi tarif etmiş, mahiyetini anlatmıştır.” Bkz. Bekir Topaloğlu, Kelam İlmi, İstanbul 2004, s. 289; Muhammed İhsan Oğuz, İslam’da Kaza ve Kader, İstanbul 1994, s. 103-105.

⁷⁴ Sa’duddin Mes’ud b. Ömer b. Abdullah Taftazani, Şerhu’l-Makasid, Beyrut 1985, C. IV, s. 269-270, Ayrıca Bkz. Lütfü Cengiz, Emeviler Döneminde Kader Problemi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1999, s. 18.

Sonuç olarak Raşid halifeler döneminde ashab, bu konuya oldukça temkinli bir şekilde yaklaşmıştır. Özellikle ilk dönemlerde ancak belli bir zaruret dahilinde bu konular konuşulmuş, insanların münakaşa ve tartışmalara girmeleri hoş karşılanmamıştır. Fakat son dönemlerde başlayan siyasi ve sosyal karışıklıklar sonucunda çeşitli kavramlar tartışılmaya başlanmış bu tartışmalar sonucunda da kader problemi ele alınmıştır. Kaderle ilgili ilk fırkaların teşekkül dönemi de ashabın son dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.3.3. Mezhepler Dönemi

Hiz. Peygamber döneminden sonra itikadi manada çeşitli ihtilaflar oluşmaya başlamış bu durum da fırkalaşma hadiselerini meydana getirmiştir. Kader konusu farklı mezheplerin değişik görüşler ileri sürdüğü konuların başında yer almaktadır. Kelam alanında önemli kabul edilen mezheplerin konu ile ilgili görüşlerini açıklamak problemi analiz etme açısından oldukça önemlidir.

1.3.3.1. Cebriyye

Kader konusu, İslamiyet'ten önce diğer din mensupları ve Cahiliye Arapları arasında sıkça tartışılan bir mesele olmakla birlikte, filozoflar ve düşünürler de bu mesele hakkında bazı yorumlarda bulunmuşlar, insan iradesinin hür olduğunu belirten düşüncelerin yanında bu hürriyeti tamamen ortadan kaldıran ve insanın bütün hareketlerinde iradesinin bulunmadığını ifade eden görüşler de ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Hiz. Peygamber döneminde gerek vahyin devamlılığı gerekse Hiz. Peygamber'in akide ve inanç noktasında olaylara müdahalesi nedeniyle ciddi manada kaderle ilgili tartışmalar yaşanmamıştır. Hiz. Peygamber'in kader konusunun tartışılmasını yasaklaması gibi hadisler de böyle bir durumun yaşanmasına mahal vermemiştir. Kendi iradeleri ve tercihleriyle yeni bir dine giren ve bu dinin kendilerine verdiği sorumlulukları kademe kademe öğrenen ashab da bu tartışmalardan olabildiğince uzak durmuştur. Fakat özellikle Hiz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra yani İslam topraklarında siyasi kargaşanın başlamasından itibaren kader konusundaki tartışmaların da zaman içerisinde artarak başladığı görülür. Bu tarihten itibaren başlayan tartışma ortamı Hiz. Ali ve Emeviler döneminde de yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Yaşanan bu tartışmaların sonucunda da Emeviler devrinde teşekkül eden ilk fırkalar ortaya

⁷⁵ Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1989, s. 53.

çıkmaya başlamıştır. Kur'an'da gerek kişisel tercih gerekse Allah'ın mutlak iradesine dair ayetlerin bulunması insanları dengeli bir inanç noktasına götürmektedir. Eğer sadece Allah'ın mutlak iradesi ve takdiri vurgulanmış olsa inanç ve amel noktasında insanın tercihlerinin olmaması gerekirdi. Bu ayetler olmayıp sadece kişisel irade ile ilgili ayetler bulunmuş olsaydı, o zaman da insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu gibi bir sonuç çıkabilirdi. Aslında Kur'an'da her ikisine dair ayetlerin bulunması bu tartışmaların ve farklı yorumların oluşmasına neden oluyordu. Fakat özellikle Emeviler döneminde yaşanan siyasi olumsuzluklar bu grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kısacası bu fırkaların ortaya çıkmasının temel sebebi siyasi kaos ortamıdır. İşte bu kaos ortamında iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi insan iradesi ile ilgili ayetleri göz ardı ederek insanın mecburiyet içerisinde olduğunu belirtmiş, diğeri ise Allah'ın mutlak iradesi ve takdiri ile ilgili ayetleri göz ardı ederek insanın tamamen hür olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Cebriyye'nin tam olarak kim tarafından oluşturulduğu ve ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat elimizde Emeviler döneminin başlarına ait iki belge bulunmaktadır. İbn Murtaza'nın el-Munyetu ve'l-Emel adlı eserinde bulunan bu belgeler, cebri görüşe mensup insanlara, Abdullah b. Abbas ve Hasan el-Basri tarafından gönderilen iki mektuptur. Bu mektuplar daha sonra Muhammed Ebu Zehra'nın Mezhepler Tarihi isimli eserinde de yer almıştır. Abdullah b. Abbas tarafından Şam'da bulunan Cebrilere gönderilen mektup aşağıdaki gibidir:

“İnsanlara takvayı mı emrediyorsunuz? Halbuki takva sahipleri, sizin bu görüşlerinizle yoldan sapmıştır. İnsanları kötülükten sakındırmak mı istiyorsunuz? Halbuki isyankarlar, sizin bu görüşlerinizle ortaya çıkmışlardır. Ey, geçmiş münafıkların çocukları, zalimlerin yardımcıları ve fasıkların mescitlerinin bekçileri! İçinizden Allah'a iftira eden, suçlarını O'na yükleyen ve yaptıklarını O'na nisbet edenden başka kimse çıkmaz mı?”⁷⁷

Hasan el-Basri tarafından Basra'da bulunan cebr görüşündeki gruba gönderilen mektup ise aşağıdadır.

“Kim, Allah'a, kaza ve kaderine iman etmezse, o kişi küfre girmiştir. Kim, kendi günahını rabbine yüklerse, o da kafir olmuştur. Allah Teala, kendisine zorla itaat edilen veya zorla isyan edilen değildir. Çünkü Allah, kullarına verdiği şeylerin gerçek sahibidir.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bağdadi, age, s. 15-22; Akbulut, age, s. 306-309; Koçyiğit, age, s. 54.

⁷⁷ Ahmed b. Yahya İbn Murtaza, el-Munyetu ve'l-Emel, Y.y. 1985; Ebu Zehra, age, s. 110.

Kullarının gücünü yettirdiği şeylere kendisi daha kadirdir. Eğer kullar O'na itaat ederlerse, yaptıklarına mani olmaz. Şayet isyan ederlerse, dilerse yaptıklarına mani olur. Eğer bir şey yapmamışlarsa, onları bir şey yapmamaya O zorlamış değildir. Eğer, Allah yarattıklarını itaat etmeye zorlamış olsaydı, onlardan sevabı kaldırır. Şayet onları günah işlemeye zorlamış olsaydı, onlardan cezayı düşürürdü. Eğer, onları başıboş bırakmış olsaydı, (haşa) kudretinde eksiklik olması icap ederdi. Fakat Allah Teala'nın, yarattıklarından gizli tuttuğu bir sırrı vardır. Eğer, kulları itaat ederlerse bu, Allah'ın kullarına bir lütfudur."⁷⁸

Cebriyye fırkasının Ca'd b. Dirhem ile Cehm b. Safvan er-Rabisi'nin görüşleri etrafında toplandığı düşünülür.⁷⁹ Ca'd b. Dirhem kader hakkındaki görüşlerini, Şam'da bulunan bir Yahudi'den öğrenmiş ve bu görüşleri Basra'da halk arasında yaymıştır. Cehm b. Safvan'ın da Cebriyeciliği bundan öğrendiği söylenilmektedir.⁸⁰

Cebriyye mezhebi, genellikle üç ekol olarak gösterilir. Bunlardan ilki Cehmiyye, Cehm b. Safvan'a uyanları ifade eder. Bu ekolün ortaya koyduğu birçok görüş, genellikle Mutezile'nin görüşleri ile paralellik gösterir. İkinci ekol Bekriyye ismini taşır. Bu ekol ismini Bekr b. Uht-i Abdilvahid'den alır. Dırrar b. Amr'a uyanlar için söylenen Dırrariyye ise son ekoldür. Üç ayrı ekol olarak ortaya çıkan Cebriyye'nin diğer görüşlerinde farklılıklar olsa da kader meselesiyle ilgili görüşlerinde herhangi bir farklılıkları bulunmamaktaydı.⁸¹

Cebriyye'nin görüşlerine göre insan herhangi bir irade hürriyetine sahip değildir. İnsan yaratılmadan önce Allah'ın koymuş olduğu mutlak ve değişmez bir hüküm vardır. Daha sonra yaratılan insan ise diğer tüm yaratılmışlar gibi takdir edilen bu kurallar ve hükümlerin dışına çıkamaz. Allah'ın ortaya koyduğu bu hükümler karşısında insanın durumu, havada rüzgar karşısında oradan oraya savrulan bir tüy gibidir. Kısacası insanın yapmış olduğu bütün fiiller yani iyilikler ve kötülüklerin tümü cebrdir. İnsan mecburen bu fiilleri yapar.⁸²

Cebriyye ileri sürmüş olduğu fikirlerini kanıtlamak için bazı görüşler ortaya koymuştur. Onlara göre eğer bir insan kendi fiilleri konusunda hür bir iradeye sahip olmuş olsaydı bu durumda o kişinin fiillerini yaratıyor olması gerekirdi. Halbuki bir şeyi yaratmak yalnızca Allah'a mahsustur. Bu durum Allah'ın birliğine ve yaratıcılık özelliğine aykırı bir durumdur. Diğer delillerinde ise Allah'ın ilim sıfatını kullanırlar. Allah ilim sıfatıyla her şeyi

⁷⁸ Ebu Zehra, age, s. 110.

⁷⁹ Ebu Mansur el-Maturidi, Kitabu't-Tevhid, Çev., Bekir Topaloğlu, Ankara 2005, s. 84-85; Ebu'l Hasan el-Eş'ari, Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri), Çev., Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul 2005, s. 137; Saim Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, İstanbul 1997, s.283.

⁸⁰ Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbnu'l Kesir el-Kureyşi, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Çev., Mehmet Keskin, İstanbul 1995, C. IX, s. 575-576; Ebu Zehra, age, s. 111.

⁸¹ Bağdadi, age, s. 156-159; Şehristani, Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal, s. 97-99; Keskin, age, s. 67, 69.

⁸² Bağdadi, age, s. 156; Yeprem, age, s.197.

önceden bilir. Eğer Allah her şeyi biliyorsa yeryüzünde meydana gelen bütün olaylar ve hareketler Allah'ın bilgisi ve isteğine göre cereyan ediyor demektir. Eğer insan hür iradeye sahipse, kişi kendi iradesiyle bu olayların seyrini değiştirebilir. Böyle bir durum da Allah'ın ezeli ilmine ters düşer.⁸³ Ayrıca Cebriyye Kur'an ve hadislerdeki bazı ayet ve ifadeleri de delil olarak göstermiştir.⁸⁴

Cebriyye kadere aşırı tazimden dolayı teklifi yok sayacak kadar ileri gitmiş ve “alem-i kevnde masiyet yoktur” demeye kadar varmışlardır. Onlar, insanı mecburiyet ve tahakküm altında bıraktıkları ve insanın iradesi ile hürriyetini yok saydıklarından dolayı teklifi de cebr olarak kabul etmişlerdir. Kader konusunda insan fiillerini yok sayan bir tutum içerisinde bulunmaları, onların, ne teklifi temellendirecek ne de mükafat, ceza gibi meseleleri açıklamaya güç yetirebilecek bir delil ortaya koyamamalarına neden olmuştur. Bu yüzden fiillerinde olduğu gibi ceza ve mükafat konusunda da cebr kavramı ile izahat yapmışlardır. Ayrıca Cebriyye, ortaya koyduğu görüşlerde Allah'ın ilim ve kudretinin geneli kapsadığını belirten ayetleri ve hadisleri delil olarak ortaya koyarken, insanın sorumluluğunun bulunduğunu, fiillerinde emir ve yasaklara muhatap olduğunu, yapmış oldukları işlerde tek sorumlunun kendileri olduğunu ve bütün yaptıklarından hesaba çekilip ceza veya mükafat alacaklarını bildiren ayet ve hadisleri de asli manalarından uzaklaştırarak mecazi anlamlar yüklemişlerdir.⁸⁵

Emeviler döneminde cebr fikri neredeyse devlet politikası haline gelmiştir. Emevi ailesi, Cebriyye'nin ortaya koyduğu kader inancını teşvik etmekle kendi iktidarını garanti altına almaktaydı. Bu görüşe göre bütün yaptıkları işlerde diğer bir ifadeyle kötülüklerde kendileri değil Allah'ın iradesi vardı. Allah onların kötülük yapmasını dilemişse yapılacak bir şey yoktu. Onlara kayıtsız şartsız itaat gerekiyordu. Fakat daha sonra bu görüşe anti-tez olarak Kaderiyye görüşü ortaya çıktı.

Genel olarak Cebriyye'nin ortaya çıkışını ve görüşlerini bu şekilde belirttikten sonra incelenmesi gereken diğer bir fırka olan Kaderiyye'ye geçebiliriz.

⁸³ Necati Öner, İnsan Hürriyeti, İstanbul 1982. s. 50.

⁸⁴ “Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde, sakın cahillerden olma.”, En'am 6/35; “Dikkat ediniz şaki olan annesinin karnında şaki olandır, said olansa annesinin karnında said olandır.”, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac, es-Sahih, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Kahire 1991, Kader 2, (2037). Ayrıca Bkz. Ahzap 33/24, Nahl 16/93, İnsan 76/30, Tekvir 81/27-29, Yunus 10/99.

⁸⁵ Keskin, age, s. 70,72.

1.3.3.2. Kaderiyye

Kaderiyye, her ne kadar sözlükte “kadere mensup olan, kader taraftarı” gibi manalara gelse de bu fırkanın ilk ortaya çıkışından itibaren sözlük anlamının tam tersi bir anlamda, “sorumluluk gerektiren fiillerle ilgili konularda ilahi irade ve takdiri reddedenler için” kullanılmıştır. Sık kullanılsa da bu fırkaya “ehlü’l kader” denildiği de görülmüştür. Bazı görüşlere göre bu isimler, diğer muhalif grup ve fırkalar tarafından, bazı hadis metinlerinde kadercileri Mecusilere benzeten rivayetlerin⁸⁶ de etkisiyle kötüleme, alay etme ve küçük düşürme maksadıyla kullanılmıştır. Bu adlandırmanın “kadere ölçüsüzce dalanlar” manasında da kullanıldığını belirten görüşler de vardır.⁸⁷

Kulun, Allah’ın iradesinden bağımsız bir iradesi olduğunu ve insanın tüm fiillerinin yine insana ait olduğunu öne süren Kaderiyye, bu konudaki görüşleri bakımından Mutezile ile paralellik göstermişlerdir. Fakat Mutezile, kelam ilminde diğer konularda da farklı ve özel izahatlarda bulunmuştur. Kader konusu ise bütün bu meselelerden sadece bir tanesidir. Bu yüzden Mutezile daha özel bir konumda ele alınmış, Kaderiyye ise aynı yere ulaşamamıştır.⁸⁸ Fakat Maturidi gibi bazı ilim adamları Kaderiyye’nin Mutezile, Mutezile’nin de Kaderiyye ismiyle anıldığını ifade etmişlerdir.⁸⁹ Bağdadi ve Şehristani Kaderiyye’yi, Mutezile için kullanmışlardır.⁹⁰ Mutezile’ye mensup ilim adamları ise bu kullanıma karşı çıkmışlar, Kaderiyye’nin ancak “insan iradesini hafife alarak görmezden gelen ve her şeyi sadece Allah’ın iradesine bağlayan” kişiler için kullanılabileceğini söylemişlerdir.⁹¹ Kaderiyye, insanın fiillerini sadece insana bağlamakta ve kaderi reddetmekteydi. İnsanın fiillerinin yaratıcısının yine insan olduğunu ifade etmelerinden dolayı da şirkle itham edilmişlerdir. Hz. Peygamberin Kaderiyye ile ilgili hadisinden dolayı, kendilerine atfedilen isimden rencide olmuşlar, bu ismin kaderi aşırı bir şekilde kabul edenleri kapsadığını söylemişlerdir. Fakat mevcut durumu da değiştirememişlerdir.⁹²

⁸⁶ “Her ümmetin Mecusileri vardır. Bu ümmetin Mecusileri kader yoktur diyenlerdir. Bunlardan kim ölürse ona ziyarette bulunmayın. Onlar, Deccal bölüğüdür. Onları Deccal’e ilhak etmek Allah üzerine bir haktır.” Süleyman b. el-Eş’as Ebu Davud, es-Sünen, Thk. Kemal Yusuf Hut, Lübnan 1988, Sünnet 17, (4692); “Kaderiyye Fırkası bu ümmetin Mecusileridir. Eğer hastalanırlarsa ziyaret etmeyin, ölürlerse cenazelerine katılmayın.” Ebu Davud, es-Sünen, Sünnet 17, (4691); “Kader ehli ile düşüp kalkmayın, onlara dava açmayın.” Ebu Davud, es-Sünen, Sünnet 17, (4710); “Ümmetimden iki sınıf insan vardır ki, onların İslam’dan nasipleri yoktur: Mürcie ve Kaderiyye.” Muhammed b. İsa et-Tirmizi, es-Sünen, Thk. İbrahim Atuh Avz, Kahire trs, Kader 13, (2149).

⁸⁷ İlyas Üzümlü, “Kaderiyye mad.”, DİA, İstanbul 2001, XXIV/64.

⁸⁸ Ebu Zehra, age, s. 119; Koçyiğit, age, s. 62.

⁸⁹ Maturidi, age, s. 401-404.

⁹⁰ Bağdadi, age, s. 82; Şehristani, Kitabu’l-Milel ve’n-Nihal, s. 56.

⁹¹ Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usulü’l-Hamse, Kahire 1965, s. 772-775; Üzümlü, agmd, XXIV/64.

⁹² M. Kenan Çıgman, Kaza ve Kader, Ankara trs, s. 75

Kaderiyye fırkasının da Cebriyye gibi ilk olarak ne zaman ve kim tarafından oluşturulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda elimizde sadece kesin olmayan şifahi bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde Kaderiyye fırkasının oluşmasına neden olan kişinin Ma'bed el-Cüheni olduğu ifade edilir. Nitekim el-Makrizi mesele hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

*“İslam'da kader meselesinde ilk defa konuşan şahıs, Ma'bed İbn Halid el-Cüheni'dir. Hasan el-Basri'nin meclisine devam edenlerdendi. Basra'da bu görüşü yaymağa başladığı zaman, Amr İbn Ubeyd de ona intisap etmiş, bunu gören Basra halkı da onun peşinden gitmiştir. Ma'bed el-Cuheni, kader görüşünü, Ebü Yunus Sinseveyh isminde bir suvariden almıştır.”*⁹³

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Osman döneminde başlayan siyasi kargaşa ve huzursuzluklar, Cemel hadisesi ve Sıffin savaşı, Müslümanların birbirlerinin kanını akıtması birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu problemler nedeniyle de kaderle ilgili fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu olan olayları Allah'ın takdirine bağlayan hakim görüşün karşısına, özellikle olumsuz fiil ve davranışların insan iradesinin bir eseri olduğunu belirten görüşler söylenmeye başlamıştır. Ayrıca Cebriyye konusunda belirttiğimiz gibi Emevi idarecileri de halkın ve tebaanın hoşuna gitmeyecekleri ve razı olmayacakları işler yapmaya başlamışlar, kendilerine muhalif olan insanları susturmak ve kendilerinin masum olduğunu kanıtlamak için yaptıkları bu işleri kadere yüklemeye başlamışlardı. Bütün bu olanlardan sonra Ma'bed el-Cüheni kader konusunu gündeme getirmiş ve zulüm gibi olumsuz nitelik taşıyan davranışların Allah'ın takdiri olmadığını söyleyip bunların tamamen insan iradesiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ma'bed el-Cüheni'nin ve Gaylan ed-Dımaşki'nin kaderle alakalı görüşlerini Hristiyan asıllı Susen (veya Senseveh) lakaplı Yunus el-Esvari'den alarak Emevilere karşı olan siyasi tutumuyla birleştirip Basra ve Şam'da bu görüşlerini yaymaya çalıştığı da kaynaklarda geçmektedir.⁹⁴

Kaderiyye'ye mensup olanlar, yalnız kader ve iradeyi insana nisbet etmekle kalmamışlar, ilim ve takdir manasındaki kaderi de inkâr etmişlerdir. Onlara göre kişi, sahip olduğu akıl ve bilgi neticesinde fiillerini kendisi takdir eder. İnsan, yapacak olduğu işlere

⁹³ Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkadir el-Makrizi, el-Mevaizu ve'l-İtibaru bi Zikri'l-Hıttati ve'l-Asar, Mısır h. 1324, C. IV, s. 181; Talat Koçyiğit, age, s. 62.

⁹⁴ Eş'ari, Makalatü'l İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin, s. 140; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, Muhtasar Tarihu Dımaşk, Thk. İbrahim Salih, Dımaşk 1989, C. XX, s. 240; İbn Kesir, age, C. IX, s. 61; Ebu Zehra, age, s.120.

sahip olduğu iradeyle yönelir ve fiilleri yaratır. Allah’ın fiilleri ezelde takdir etmesi gibi bir şey yoktur. Bu fiillerin ortaya çıkmasında Allah’ın kudretinin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.⁹⁵

Kaderiyye’ye göre hayır ve iyilikler Allah’tan gelir. Kötü fiiller ise insanların kendi iradeleri sebebiyledir. Allah insanda tam ve eksiksiz bir fiil yapma gücü vermiş, insanın yapacağı fiiller kendisine bırakılmıştır. Allah, insana verilen güç konusunda herhangi bir müdahaleye sahip değildir. İnsanın yaptığı işlerde ve o kişinin geleceğinde yaşayacağı şeylerde Allah’ın önceden sahip olduğu bilgi, takdir ve dileme bulunmamaktadır. İnsanın yapmış olduğu fiilleri de Allah yaratmamıştır. Bu fiiller insan tarafından takdir edilerek yaratılır.⁹⁶

Kaderiyye, görüşlerini belirtirken Kur’an ve hadislerdeki bazı ayet ve ifadeleri delil olarak göstermiştir. Bu ayet ve hadislerin genel özelliği insan iradesine vurgu yapmalarıdır.⁹⁷

1.3.3.3. Mutezile

Mutezilenin Kur’an-ı Kerim’de geçen “kaza” ve “kader” kelimelerini kendi görüşleri istikametindeki manalarda almaları, kader kelimesinin geçtiği ayetleri tevil etmeleri, onların kaderi inkar eden bir grup olmaları sonucunu doğurmuştur.⁹⁸ Zaten “adl” prensibinin gerçekleştirilmesi için kurdukları düşünce sisteminin zaruri neticesi de bu olmuştur.⁹⁹

Mutezile ilim adamları, kaza ve kader konusunda ortaya koydukları tezlerini bu kelimelere verdikleri anlamlarla desteklemektedirler. Onlar, kaza kelimesine, “haber verme”, “bildirme” kader kelimesine ise “beyan” anlamlarını vermektedirler. Bütün bunlarla beraber bu kelimeleri asla yaratma manasında kullanmamışlardır. Mutezile’nin kaza ve kader konusunda ileri sürdüğü fikirlerin merkezinde “insanın yapmış oldukları işlerde sahip bulundukları irade ve kudret” prensibi yer almaktadır.¹⁰⁰

Mutezile’ye göre insan hürdür. O, kendi fiilini kendisi yapar. Allah kişiye bu gücü vermiştir. Kullar, fiillerini isterlerse yaparlar, istemezlerse yapmazlar ve bunun sonucunda da medih, zem, sevap ve ikab vardır. Allah’ın insanları iradeleri dışında belirli bir işi yapmaya

⁹⁵ Yeprem, age, s.289.

⁹⁶ Kasım Turhan, Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, İstanbul 1996, s. 38.

⁹⁷ “Bu, kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır. Allah, kullara asla zulmedici değildir.”, A-li İmran 3/182; “Her çocuk İslam dini üzerine doğar. Fakat daha sonra anne babası, onu Yahudi, Hristiyan veya Ateşperest yapar.” Müslim, Kader 22, (2138). Ayrıca Bkz. Fussilet 41/17, Şura 42/30, Kehf 18/29, Yunus 10/27, Bakara 2/286.

⁹⁸ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli’l-Hamse, s. 770.

⁹⁹ Yeprem, age., s. 192.

¹⁰⁰ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli’l-Hamse, s. 770-771; Şerafettin Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, İstanbul 1979, s. 224.

zorlaması sonra da o fiillerinden dolayı kendilerini cezalandırması adaletsizliktir. Oysa Allah adildir. İrade hürriyeti bulunmayan bir insanın sorumlu tutulması, Allah'ın hikmet ve adaletine asla yakışmaz. Mutezile'ye göre kaza ve kaderden Allah'ın yaratması kastediliyorsa kulların fiillerini Allah yaratıyor demek küfür ve dinden çıkmaktır. Çünkü kullar fiillerini dilerlerse yaparlar, dilemezlerse yapmazlar ve sonucuna katlanırlar. Kulların fiillerini Allah yaratıyor demek, Allah'ın fiilleri hakkında da bu hükümler var demektir. Buna ilaveten kulların fiillerinin hepsine de Allah'ın rızası var demektir ki bu da küfürdür.¹⁰¹ Mutezile bütün bu görüşlerini insanda bir kudretin olduğunu yaptıklarının sorumluluğunun ise kendilerinde olduğunu ifade ederek açıklamışlardır.¹⁰²

Mutezile, Allah'ın sadece iyiyi dileyip kötüyü irade etmeyeceğini, insanların hayrını ve iyiliğini murat edeceğini söylemiştir. Onlara göre Allah'ın kötülüğü dilemesi bizzat kötülüktür ki Allah'tan böyle bir şeyin meydana gelmesi düşünülemez. Mutezile, bütün bu sebeplerden dolayı kaderi kabul etmez. Ayrıca Mutezile kelam ekolünün ilim adamları kader konusunu kabul etmemeleri hakkında üç sebep ortaya koymuştur. Bunlardan ilki şu şekilde ifade edilir: “Allah iman konusunda kafiri de mükellef tutmuştur ve onların da iman etmesini emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette de bunun üzerinde durmuştur. Bu durumla birlikte Allah'ın dilemediği bir şeyi emretmesi düşünülemez. O zaman buradan Allah'ın kafirin içerisinde bulunduğu küfrü dilemediği sonucu ortaya çıkar.” İkinci sebep ise “İtaat, yapılan iş ve fiillerin ilahi irade ile uyumuyla ortaya çıkar. Allah, kafirin küfrünü dilemiş olsaydı, kafir içerisinde bulunduğu bu küfür ile Allah'a itaat ediyor olmuş olacaktı. Bu düşünceye göre de kafirin, küfründen dolayı sorumlu olması ve ceza çekmesi makul değildir. Bu düşünce de akla ve mantığa uygun olmadığı gibi küfrü de beraberinde getirir. Son sebebi ise şöyle izah ederler: “Kişi, Allah'ın kendisi hakkındaki kazasına yani hükmüne razı olmalıdır. Eğer kafir olan bir kişinin, içerisinde bulunduğu küfür kaza ve hüküm ile ortaya konulmuşsa, bu küfre rıza göstermek gerekir. Fakat bu tarz bir söylemi kabul etmek ve bu duruma rıza göstermek bile kişinin küfre girmesine sebebiyet verir.”¹⁰³

Mutezile ilim adamlarına göre iyilik ve kötülük insanın eseridir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi insan fiillerini kendi tercihi doğrultusunda Allah'ın müdahalesi olmaksızın meydana getirir. Allah'ın insana başlangıçta bir defa verdiği, insanda daimi bulunan bir kudretle insan fiillerini yaratır. İnsan fiillerini meydana getirirken Allah'a herhangi bir iş

¹⁰¹ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usulî'l-Hamse, s. 238-239; Kadı Abdulcebbar, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl, Thk. Ahmed Fuad Ehvani, Kahire 1962, C. V, s. 137; Yeprem, age., s. 191.

¹⁰² Şehristani, Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal, s. 57.

¹⁰³ Kadı Abdulcebbar, el-Muhtasar fi Usulî'd-Din (Mutezile'de Din Usulü), Çev., Murat Memiş, İstanbul 2007, s. 81, 86, 110-111; Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 223-224.

düşmez. O yüce bir seyircidir ve şanı yüksek bir hakimdir. Netice olarak Mutezile fiillerin önceden takdir edilişi diye bir hüküm tanımamıştır ve insana mutlak bir hürriyet vermiştir.¹⁰⁴

1.3.3.4. Eş'ariyye

Ehl-i Sünnet'in diğer kolu olan Eş'ariliğe göre kaza ve kader dairesi içerisinde insanın fiillerinin değer kazanışı başka boyutlar almaktadır. Eş'ari kazayı, ezeli yazgı olarak tarif etmektedir. Genel Eş'ari görüşü buna uygun olarak gelişmiş ve daha sonraki tariflerde kader yaratmak olarak ele alınmıştır.¹⁰⁵

Eş'ari'ye göre yaratma, Maturidi'nin ileri sürdüğü gibi Allah'ın ilim sıfatından değil de sadece irade sıfatından gelir. Güzel ve çirkin, iyi ve kötü doğrudan doğruya Allah tarafından insanda yaratılır. İnsan bu fiillerle münasebete girerek onları kesb eder. Fakat bu kesb de aslında Allah'ın kudretinin eseridir. Fiilin yaratıcısı Allah'tır. Ancak kötü fiilin kesbi insana aittir. Allah'ın mutlak irade ve kudretini her şeyin üstünde tutan Eş'ari, insanın fiillerinin önceden takdiri ve onun hürriyeti konusunda açık tavır takınmamıştır. Kaza ve kaderi kabul etmekle insanın fiillerinin önceden takdir edildiğini beyan ediyor fakat bu kazanın kader olarak ortaya çıkışında işi Allah'a bırakıp kesb görüşüyle bu meseleye tam manasıyla bir açıklık getirmemiştir. İnsanın hürriyeti meselesinde “tek ve mutlak yaratıcı Allah” prensibinden hareketle insana herhangi bir hareket serbestliği tanımamaktadır. Yani Eş'ari insanın fiillerinin, mutlak irade ve kudretin müdahalesiyle oluştuğu düşüncesine sahiptir.¹⁰⁶

Eş'ari, Allah'ın irade ve kudretinde kaybolmuş bir insan profili ortaya koymaktadır. İnsanın iyi ve kötü fiili, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Böylece insanın herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. İyilik ve kötülük ya da hayır ve şer Allah'ın kazasına bağlıdır. İnsan teşebbüs kabiliyeti olmayan bir varlık derecesine düşmektedir.¹⁰⁷ Eş'ari, bu görüşüyle Cebriyye'ye yaklaşmıştır. Yaratılan her şey Allah tarafından yaratıldığı için hayır ve şer de Allah tarafından yaratılmıştır fakat “şer Allah'tandır” denilmez. Eş'ari de şerrin, Allah'ın kendisi için değil de başkası için şer olarak yaratılması anlamında “şer Allah'tandır” dediğini belirtmektedir.¹⁰⁸

Kadı Ebubekir Bakıllani, Eş'ari'nin vardığı bu sonuçların eksikliğini görmüş ve bazı düzeltmeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. O, “fiillerin aslını Allah yaratır, kesb bir tasarruftur,

¹⁰⁴ Kadı Abdulcebbar, el-Muhtasar fi Usuli'd-Din, s. 86-87; Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 235.

¹⁰⁵ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Kitabu'l-Lum'a fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeygi ve'l-Bida, Thk. Richard McCarty, Beyrut 1952, s. 45-46; Keskin, age., s. 64.

¹⁰⁶ Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, el-İbane fi Usuli'd-Diyane, Çev., Ramazan Biçer, İstanbul 2010, s. 76-82.

¹⁰⁷ Eş'ari, el-İbane, s. 82; Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 236.

¹⁰⁸ Eş'ari, el-İbane, s. 83; Yeprem, age, s. 224.

insan mecbur değildir” diyerek insana Maturidiler tarzında hareket serbestliği veren ve kendisinden sonraki Eş’ariler üzerinde etki yapan bir ilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁹

Cebr ve ihtiyar meselesinde Eş’ariyye ile Maturidiyye arasında çok büyük bir fark yoktur. Her ikisi de kulun kudret ve ihtiyar sahibi olduğunu kabul eder. “Allah’tan başka yaratıcı yoktur” kaidesi gereği fiilleri yaratmayı kula değil Allah’a nisbet ederler. Bu iki mezhep arasında göze çarpan tek fark, “kesb” dediğimiz kulun kendi kudretini yönlendirme hususudur. Çünkü kesb, Maturidilere göre kulun bir şeye niyet etmesi ve kesin kararını vermesine bağlı olarak o şeyin meydana gelmesidir. Eş’arilere göre kesb ise, insan kudretinin takdir edilen makdurla bulunmasıdır. Bu noktada Eş’arilerin görüşü cebr düşüncesine yaklaşmaktadır.¹¹⁰

Sonuç olarak kader konusunda Eş’ari ekolü farklı düşünceler ortaya koymuş kader ve kaza kavramlarını, diğer ekollerin tersine birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Ayrıca Eş’arilerin kader konusundaki düşünceleri açısından kesb kavramı önemli bir yer tutmuştur.

1.3.3.5.Maturidiyye

Kader konusu, İmam Maturidi tarafından iki şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, “Biz her şeyi belli bir ölçü üzerine yarattık”¹¹¹ mealindeki ayette olduğu gibi kader, her eşyanın meydana gelişindeki özellik ve mahiyetidir. Yani her nesnenin meydana gelişinden diğer bir ifadeyle yaratılış aşamasından, sahip oldukları niteliğe, işleve, sınıra ve ölçüye kadar üzerinde taşıdığı bütün vasıfların oluşması ve meydana gelmesi yahut bu özelliklerin son bulması, kader kavramının alanı içerisinde cereyan eden olaylardır. Kısaca bütün bu olanlar kaderdir.

İmam Maturidi’nin kader kavramına yüklediği ikinci anlam ise ileriki zaman diliminde meydana gelecek ve yaşanacak olay ve durumların nasıl ve nerede oluşacağını, zamanını, hak ve batıl konusunda hangi özelliklere sahip olduklarını, sevap veya cezaya sebebiyet vermesini belirlemektir.¹¹² İmam Maturidi bu açıklamasıyla beraber her şeyin Allah’ın gücü ve kudreti ile meydana geldiğini, insanın bütün bunları bilmeye ve mani olmaya asla gücünün yetemeyeceğini ve kaderin sadece Allah’tan olduğunu söylemektedir.

¹⁰⁹ Kadı Ebubekir Bakıllani, el-İnsaf fi ma Yecibu İtikadühü vela Yecuzu’l-Cehlu bihi, Thk. Ahmet Haydar, Beyrut 1986, s. 217; Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 236-238.

¹¹⁰ Muhyiddin İbn Arabi, Kaza ve Kader, Çev., Hüdaverdi Adam, Adapazarı 1998, s. 69.

¹¹¹ Kamer 54/49.

¹¹² Maturidi, age, s. 392.

Burada takip edilen akıl yürütme yöntemi aynı tarzda çok benzer olarak Nesefî’de de görülmektedir. Ona göre de kader, ilahi hikmetin bir gereğidir ve eşyanın nasıl var olacaklarsa öylece ezelde belirlenmesi ve her varlığa layık olan vasfın verilmesidir.¹¹³

Maturidi, kaza ve kader meselesini Allah’ın “ilim” sıfatı ile izah etmeye çalışmıştır. Kaza, Eş’arilerin savunduğu gibi sadece “irade” sıfatından değil Allah’ın ilim sıfatından da çıkar ve onunla ilgilidir. Böylece Maturidi, kaza ve kader meselesini Allah’ın ilim sıfatına bağlamakla insanın irade ve hürriyet sahibi olduğunu savunmaktadır. Gerçekte Maturidi her fiilin aslının yaratılışını Allah’a bırakmaktadır. İnsanın herhangi bir fiilinin iyi ya da kötü oluşunu ilahi kanun tayin eder. Ancak insan iradesiyle hürdür ve istediği fiili kendi hür iradesiyle seçer. Böylece insanın seçimiyle o fiillerin niteliği belli olur.¹¹⁴

Eş’ari âlimlerinden olan Bakıllani, bu noktada Eş’ari görüşünden ayrılarak Maturidi’ye yaklaşmıştır. Bakıllani, fiillerin aslının Allah tarafından yaratıldığını söylemesi böylece insanın iradesiyle nitelik kazanan fiillere insanın kendi rolünü katması, kesbi bir tasarruf hakkı olarak görmekle kaza ve kader dairesi içinde mutlak irade ve kudretle birlikte hareket serbestliği tanınması, onun Maturidiliğe yaklaşan görüşü olmaktadır. Burada kesb, Eş’ari’nin ortaya koyduğu gibi bir bağ olmaktan çok insan için bir sıfat olmaktadır.¹¹⁵

Netice olarak Maturidiler kaza ve kaderi ilahi ilimle ilişkili görmüşler, her türlü iyi ya da kötü fiili insanın seçimine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Fiilin aslı Allah tarafından yaratılır. Kul, iyi ya da kötü fiili kendi özgür iradesiyle diler böylece yaptığı fiil kendi iradesiyle nitelik kazanmış olur.

¹¹³ Ebu’l Muin Meymun b. Muhammed en-Nesefî, Tabsıratü’l-Edille fi Usulî’l-Din, Kahire 2011, s. 102.

¹¹⁴ Maturidi, age, s. 391-393.

¹¹⁵ Bakıllani, el-İnsaf, s. 217.

İKİNCİ BÖLÜM

KADER İNANCI İLE İLGİLİ KAVRAM VE KAYNAKLARIN ANALİZİ

Bu bölümde kader probleminde önemli yer tutan kavramlar ve kader inancının kaynakları, konuyla ilgili olan bilgileriyle ele alınacaktır. Kader konusu ile ilgili kavramlar gerek tarihi süreçte yaşanan tartışmaların ve ilmi araştırmaların merkezinde olması gerekse insan iradesi ile yakından ilgili olmaları nedeniyle oldukça önemlidir.

2.1. Kader İnancı İle İlgili Kavramlar

Kader konusu, kelimciler tarafından ilgili bazı kavramların etrafında tartışılmıştır. Bu kavramlar konunun ana hatlarını oluşturmakta ayrıca insan iradesi ile ilgili temel noktaları da kapsamaktadırlar. Şimdi bu kavramları açıklamaya geçebiliriz.

2.1.1. Kader

Kader kelimesi Arapça'da “ka-de-ra” sülasisinden mastar kipinde bir lafızdır. Sözlükte geniş bir anlamı ifade eden kader kelimesi, “ölçme, güç yetirme, kaza ve hüküm, rızkı daraltma, ölçerek ve takdir ederek tayin anlamlarına gelmektedir.¹¹⁶ Ayrıca, mümkün olan şeylerin yokluktan varlığa geçişi olarak da tanımlanmıştır.¹¹⁷ Kaderin bir diğer manası da, “bir şeyin ölçüsünü ve sınırlarını, eşyanın kendi özelliklerini bildiren, yaratılmışları kendilerinde bulunan vasıflarla tayin eden” anlamını taşımaktadır.¹¹⁸ Bazı kaynaklarda ölçüt ve mecazi olarak bir şeyin iç yüzünü, özünü bilme manalarına geldiği de ifade edilmiştir.¹¹⁹ Kader kelimesi, bir şeyin kendisi için belirlenmiş yer ve zamanı şeklinde de manalandırılmıştır.¹²⁰

Kader kelimesi Kur'an'da oldukça fazla anlamlarda kullanılmıştır. Bunlar, “şeref, değer, yücelik”,¹²¹ “rızkın daraltılması”,¹²² “güzel ve ölçü ile tasarlayıp yaratmak”,¹²³

¹¹⁶ İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C. V, s. 3545; Mecdüddin Muhammed b. Yakub Firuzabadi, Kamusu'l-Muhit, Mısır 1978, C. II, s. 112-114; İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, Mucemu'l-Vasit, Mısır 2004, s. 718.

¹¹⁷ Seyyid Şerif Cürçani, Ta'rifat, Mısır h. 1306, s. 74-75.

¹¹⁸ Nureddin Sabuni, el-Bidaye fi Usuli'd-Din (Maturidiyye Akaidi), Çev., Bekir Topaloğlu, Ankara 2005, s. 155.

¹¹⁹ Muhammed Tahir b. Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir, Tunus 1984, C. VII, s. 362.

¹²⁰ Ahmed b. Yusuf Semin el-Halebi, Umdetü'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l Elfaz, Beyrut 1996, C. III, s. 276-277.

¹²¹ Kadr 97/1.

¹²² Ra'd 13/26, Talak 65/7, Mü'minun 23/18.

¹²³ Mürselat 77/23, Mülk 67/3, Furkan 25/2.

“belirleyip tayin etmek”,¹²⁴ “ilim, hikmet”,¹²⁵ “kudret ve kuvvet”¹²⁶, “ölçü, miktar”¹²⁷ gibi anlamlardır.

Kader kavramının terminolojik manası, itikadi ekollerin anlayışlarına göre farklı farklı anlamlar taşımaktadır. Fakat temel kaynaklarda Maturidi’nin de benimsemiş olduğu “Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” şeklinde kısa bir tanımlama bulunmaktadır.¹²⁸ Ehli Sünnet düşünce sistemlerinden Maturidi ve Eş’ari ekolleri kaza ve kader kavramlarını birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Mutezile ise bu ekollerin anlayışlarından farklı ve tamamıyla zıt bir tanım ortaya koymuştur.

İmam Maturidi Kader kavramını iki manada ele almıştır. Bunlardan ilki, “Kader her eşyanın vücuda gelişindeki özellikleri ve mahiyetidir. Her şeyi hüsün, kubuh, hayr, şer, hikmet ve sefeh açısından nasıl olacaksa öyle yapmaktır. Hikmetin anlamı da her şeyi olması gerektiği gibi yapmak veya her şeye, kendine layık olanı isabet ettirmektir. ‘Biz her şeyi bir ölçü üzerine yarattık’¹²⁹ ayetinin anlamı da budur” şeklinde ifade edilen anlatımdır. Diğeri ise, “Meydana gelecek olan şeylerin zaman ve mekânını, hak veya batıl oluşlarını, sevap ya da ikaba mahal oluşlarını belirlemektir.”¹³⁰ İmam Maturidi bu açıklamayı yaptıktan sonra da kaderin ancak Allah’ın kudreti dahilinde olduğunu ve insanın ne ilminin ne de kudretinin, eşyanın ne zaman, hangi mekanda, ne gibi vasıflarla meydana geleceğini belirlemeye asla gücünün yetemeyeceğini söylemekte, kendisine Cibril hadisini de destek alarak kaderin Allah’tan olduğunu beyan etmektedir. Burada kaderin tayin ve tesbit olarak ele alındığını görmekteyiz. Bu tür bir tayin de ancak Allah’ın ilmi açısından yapılabilir. Çünkü belirleme bir yaratma değil, yaratmanın nasıllığının tayinidir.¹³¹

Eş’ariler ise kaderi, “Allah’ın her şeyi vakti gelince ezeli ilmine uygun ve irade ettiği şekilde meydana getirmesidir.” şeklinde ifade etmişlerdir.¹³²

Kader, ölçüp biçmek, hüküm vermek olunca kaza da hükmün tamamlanması olarak ele alınmıştır. Böyle olunca yaratma manasını taşıdığına göre ölçüp biçmenin yaratmadan önce olması daha mantıklıdır. Nasıl anlaşılırsa anlaşılısın her iki ekole göre de bütün varlıklar oluşmadan önce bütün özellikleriyle belirlenmiştir. Belli bir planla oluşturulan bu belirleme

¹²⁴ Bkz. Yasin 36/39.

¹²⁵ Bkz. Müzemmil 73/20.

¹²⁶ Bkz. En’am 6/96, Beled 90/5.

¹²⁷ Bkz. Hicr 15/21, Şura 42/27.

¹²⁸ Maturidi, age, s. 392; Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, DİA, İstanbul 2001, XXIV/58.

¹²⁹ Kamer 54/49.

¹³⁰ Maturidi, age, s. 392.

¹³¹ Maturidi, age, s. 392.

¹³² Eş’ari, el-İbane, s. 142; Eş’ari, Kitabu’l-Lum’a, s. 46.

fiili bir durum olmayıp ilmi bir karakter taşımaktadır. Bu nedenden dolayı İmam-ı Azam Ebu Hanife, kaderi, ilahi ilim sıfatının bir ismi olarak kullanmıştır.¹³³

Sonuç olarak kader kavramı birçok anlamı taşıyan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam düşünce sisteminde, itikadi ekoller kendi sistematik düşünce biçimleri açısından bu kavramı ele alarak incelemişlerdir.

2.1.2. Kaza

“Kadiya” sülasisinden gelen kaza kelimesi sözlükte, bir şeyi sona erdirmek, hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, öldürmek, bildirmek, tamamlamak, bitirmek, ilişkiyi kesmek, hikmetli bir şekilde icad etmek, yaratmak, yapmak, bir işten fariğ olmak gibi çok çeşitli manalara gelmektedir.¹³⁴ Ayrıca yaratmak anlamını da taşır.¹³⁵

Kaza kelimesi Kur’an’da “Allah’ın yaratması”,¹³⁶ “bir şeye hükmetmek”,¹³⁷ “bir işin olmasını dilemek ve onun olmasına karar vermek”,¹³⁸ “bir şeyi bildirip onun hakkında haber vermek”,¹³⁹ “bir işi tamamlayıp bitirmek”¹⁴⁰ ve “emretmek”¹⁴¹ manalarında kullanılmıştır.

Kaza sözcüğünün kavramsal manası, hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek anlamlarıyla ilişkilidir. Bu çerçevede “Allah’ın, nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesi” şeklinde bir tarif yapılmıştır.¹⁴²

Kaza ve kader kavramları birbirleriyle ilgili ve ayrılmaz iki temel konudur. Zaten Kelam alanında da bu kavramların sıklıkla birlikte kullanıldığı görülür. İbn Esir bu durumu, “Kader, belli bir ölçüye göre takdirdir, kaza ise yaratma manalarına gelir. Kader bir binanın temeli gibi, kaza ise binanın kendisi gibidir. Bu ikisini ayırmaya çalışmak, binayı yıkmaktan başka bir şey değildir.” demiştir.¹⁴³

Maturidiliğe göre kaza, “Allah’ın, fiillerin zamanı geldiğinde, kaderde taşımış oldukları hüsün, kubuh ve bunun gibi diğer bütün sıfat ve özellikleriyle beraber yaratması”¹⁴⁴ demektir. Maturidi, Kur’an’daki ayetlerden de yola çıkarak kaza kelimesini yaratma ve icad anlamlarında kullanmıştır. Kelimenin gerçek anlamı, bir şey hakkında hüküm vermek, onu

¹³³ Keskin, age, s. 65.

¹³⁴ Fahrettin Atar, “Kaza”, DİA, Ankara 2002, XXV/110; Keskin, age, s. 113.

¹³⁵ İbn Manzur, Lisānu’l-Arab, C. V, s. 3665; Cürçani, age, s. 76.

¹³⁶ Bkz. Fussilet 41/12.

¹³⁷ Bkz. Taha 20/72, Ahzab 33/36.

¹³⁸ Bkz. Bakara 2/117, Al-i İmran 3/47.

¹³⁹ Bkz. İsra 17/3.

¹⁴⁰ Bkz.:Kasas 28/29.

¹⁴¹ Bkz. İsra 17/23.

¹⁴² Yavuz, agmd, XXIV/58.

¹⁴³ Karadeniz, agm, s. 194.

¹⁴⁴ Maturidi, age, s. 391.

uygun olan şekilde kesinleştirmektir. Bu ise eşyanın yaratılması manasına gelir. Çünkü yaratma, nesnenin olması gerektiği şekilde ve kendisine uygun olarak gerçekleşmektedir. Maturidi kelimenin, bildirme, haber verme, emretme gibi manalarının olduğunu söylese de bir işi bitirmek ve bir işten fariğ olmak manalarının Allah için kullanılamayacağını bildirmiştir. Bu manalar mecazi olarak “Allah mahlukatın yaratılmasını gerçekleştirdi” biçiminde kullanılabilir.¹⁴⁵

Eş’ari, kaza kavramını, emir, hüküm, yazgı gibi anlamlarda kullanmış ve “Allah’ın olacak her şeyi ezelde takdir etmesi, kainatta meydana gelecek şeylerin hepsini nasıl, ne şekilde, hangi zamanda olacaklarını ezelde bilip takdir etmesi”¹⁴⁶ şeklinde ifade etmiştir.

Mutezile’ye göre ise kaza yaratma anlamı taşımamaktadır. Onlar kaza kelimesini Kur’an’da geçen ilgili ayetler merkezinde ifade etmişlerdir. Buna göre kaza kelimesi, tamamlamak, bir şeyin yapılmasını isteyip emretmek, ilan ve haber vermek gibi manalara gelmektedir. Mutezile’nin kaza kavramına yaratma anlamını vermemesinin en temel sebebi ortaya koydukları adalet prensibidir. Buna göre bu kavrama, yaratma manasının verilmesi, kulların kötü fiillerinin Allah’a nisbet edilmesine sebep olacaktır. Halbuki böyle bir durum adalet prensibine göre makul ve caiz değildir.¹⁴⁷

2.1.3. İlim

İlim kelimesi, sözlüklerde bilgi ve bilim gibi manalara gelmekte “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç ve itikad, bir nesnenin sahip olduğu şeklin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, bilgisizlik ve cehaletin karşılığı” gibi çeşitli anlamları taşımaktadır. İlim kelimesinden türeyen “alim, allam, allame, malum, malumat, muallim, müteallim, muallim” gibi kelimeler de bilgi anlamıyla yakından ilişkili kelimelerdir.¹⁴⁸ Ayrıca haya etmek, bilmek, bilgiye sahip olmak, gerçeğin özüne ulaşmak gibi anlamları da taşımaktadır.¹⁴⁹

İlim, bir şeyin gerçekliği ile görülüp idrak edilmesi manasına gelmektedir. Bu idrak iki şekilde meydana gelir. Bunlardan ilkinde, nesnenin sahip olduğu özün idrak edilmesi söz konusudur. Burada öze ilgili herhangi bir hüküm bulunmaz. İkincisinde ise nesnenin özyle ilgili olmakla beraber onun aslını ifade etmeyen sadece nesneyi nitelendiren hükümlerin

¹⁴⁵ Maturidi, age, s. 391-392.

¹⁴⁶ Eş’ari, Kitabu’l-Lum’a, s. 45-46; Ali Arslan Aydın, İslam İnançları ve Felsefesi, İstanbul 1979, s. 361.

¹⁴⁷ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli’l-Hamse, s. 770.

¹⁴⁸ İlhan Kutluer, “İlim”, DİA, İstanbul 2000, XXII/109.

¹⁴⁹ İbn Manzur, Lisanü’l-Arab, C. IV, s. 3082-3083; Mustafa, ez-Zeyyat, Abdülkadir, en-Neccar, age, s. 624.

idraki vurgulanmaktadır. Uzunluk-kısalık, ağırlık-hafiflik gibi olumlu veya olumsuz manaları ihtiva eden nitelendirme ve hükümler bu sınıfa girer.¹⁵⁰

Kur'an'da, ilim ve ondan türeyen kelimeler yaklaşık olarak 750 yerde geçmektedir. Bu sözcüğün oldukça fazla kullanılması aslında Kur'an'ın bilim ve bilgiye verdiği önemin bir göstergesidir. Genellikle ilahi ilim ve vahiy manalarında kullanılan ilim kelimesi insanın ilahi gerçekliğe ait bilgisini ve akli melekeleriyle kazanmış olduğu bilgiyi de içermektedir.¹⁵¹ Ayrıca insani vasıflar olan bilme, anlama, farkına varma, hatırlama gibi kavramlar için de ilim sözcüğü kullanılmıştır. Bunun yanı sıra gözleme dayalı bilgiyi, fiili şuurulluk halini, Allah'ın yeryüzünde kurmuş olduğu sistemde görülüp ölçülebilen faydaları ve bunların kullanılmasını, insanın yaşadığı dönemlerdeki bilgi seviyesinde görülen değişimleri, bilginin önemini, zamanla kazanılan tecrübeyi de ifade eder.¹⁵² Kur'an'da ilimle ilgili anlatımlarda bulunulmuş, ilmin önemi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in hadislerinde de ilmin anlamı izah edilmiş, ilmin önemi ve işlemi bu hadislerde sıklıkla geçmiştir. İlim kavramı, Kelam alanında ise teolojik ve epistemolojik açılardan incelenmiştir. Allah'ın ilminin ezeli olması ile ilgili tartışmalar kavramın teolojik açıdan incelenmesine neden olmuş, insani bilginin mahiyeti ve kaynağı gibi meseleler ise konunun epistemolojik yönünü oluşturmuştur. Kelam alanında neyin ilim olduğundan ziyade ilmin ne olduğu araştırılmış, İlahi ve beşeri bilginin ne olduğu, mahiyetinin nelerden oluştuğu gibi sorular incelenmiş bu çerçevede kader konusuyla ilişkilendirilmiştir.¹⁵³

Kelamcılar arasında müşterek olarak kabul edilen bir ilim tarifi yapılamadığı gibi her mezhebin kabul ettiği tanımlar birbirinden farklı olmuş, hatta bazen aynı mezhep içerisinde yer alan kelamcılar bile birbirinden farklı ilim tariflerinde bulunmuşlardır. Sünni Kelam alimleri ilmi genellikle “kadim ilim” ve “hadis ilim” olmak üzere iki kısımda incelemişlerdir.¹⁵⁴ Fakat Allah'ın ilim sıfatını kabul etmeyen Mutezile böyle bir taksimde bulunmamıştır. Kadim bilgi, ezeli ilmi ifade etmektedir. Yani herhangi bir başlangıcı ve sonu olmayan, zaman dışı ve zamana tabi olmayan, gelir geçer ve değişken olmayıp, her şartta ve her durumda netliği bulunan değişmeyen ve değiştirilemeyen ilimdir. Böyle bir bilgi gücü ise yalnızca Allah'a aittir. Bu bilgi çeşidi sadece Allah'ın yaratıcılık özellikleri ve kudretiyle ilgili sıfatları taşıdığından dolayı diğer varlıkların bilgisiyle asla kıyaslanamaz. Ezeli ilim “mutlak

¹⁵⁰ es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni Zebidi, Tacu'l-Arus min Cevahiru'l-Kamus, Kuveyt 2000, C. XXXIII, s. 127.

¹⁵¹ Bakara 2/145, A-li İmran 3/19, İsra 17/107 gibi.

¹⁵² Yusuf 12/73, Nisa 4/43, İsra 17/12, Nahl 16/78, Hac 22/5, Zümer 39/9,...

¹⁵³ Kutluer, age, XXII/110-111.

¹⁵⁴ Sabuni, age, s. 55; Kadı Ebubekir Bakıllani, Kitabu't-Temhid, Beyrut 1987, s. 26.

ilim” şeklinde de isimlendirilmiş,¹⁵⁵ bu kavramla ezeli bilgi için herhangi bir kaydın, şartın, sınırın bulunmadığı ifade edilerek, bilinmesi imkan dahilinde olup bilinebilecek her şeyi de ihtiva ettiği belirtilmiştir. İnsanın fiillerinin bilinmesi, imkan dahilinde meydana gelen şeylerden olduğu için, ezeli ilim bunları da kapsamaktadır. Bunun neticesinde de Allah’ın ezeli ilmiyle, kulların fiillerini doğrudan bir biçimde bildiği sonucu çıkmaktadır.¹⁵⁶

Alem denilen yaratıcının haricinde sonradan mevcut olan bütün varlıkların meydana getirdiği sistem, bir sebep veya ona bağlı hadiseler etrafında şekillenmiştir.¹⁵⁷ Sebep sonuç ilişkisi içerisinde cereyan eden olaylar ise tecrübe ile öğrenilebilir. Bu yüzden beşeri bilginin temelinde kişisel tecrübe yer almaktadır. İnsan yaratılmışlar konusunda yani sonradan olan sistem hakkında bilgiye ulaşabilir. Fakat bunda da zaman, yer gibi bazı unsurlar engelleyici olabilir. Mesela bir şeyin gelecekteki durumunu bilmek, insanın bilgi kapasitesinde olabilecek bir hadise değildir. İlahi bilgide ise tecrübelerle kazanılmış bir bilginin varlığı söz konusu değildir. Bundan dolayı ezeli ilim, zamandan, mekandan ve bir sebepten bağımsızdır. Beşeri bilgi değişimi ve farklılığı bünyesinde barındırır. Bilginin oluşumu doğuştan değildir ve ancak zamanla kazanılan tecrübeler ve öğrenimler sonucu gelişir. Bu değişim zaman içerisinde bir artmayı ifade etmekle birlikte geçmiş dönemdeki cehaleti de vurgulamaktadır. Fakat ilahi bilgi, hiçbir noksanlığı bünyesinde barındıramaz. Cehalet ve bilgi sahibi olmama ise başlı başına bir noksanlıktır.¹⁵⁸ İşte, Allah’ın insanlara ait bütün fiillerle birlikte bütün nesneleri ve meydana gelen her olayı önceden bilmesi O’nun ilahi sıfatlarının fiili bir göstergesi olup, kaderin ilk basamaklarını oluşturur.¹⁵⁹

Sonuç olarak ilim meselesi kader problemine bağlı olarak iradeyle de yakından ilişkili bir konudur. Allah’ın bütün olacakları ezeli ilmiyle bilmesi, bazıları tarafından insan iradesini çevreleyen ve onu zorlamaya mahkum eden bir anlayış olarak düşünülmüştür. Halbuki Allah’ın ezelde bildiği şeyler insanlar tarafından bilinmemektedir. İnsanın sahip olduğu ilim, güç ve kudret de oldukça farklıdır. Allah’ın ezeli ilminde olan bilgilerin, insanlar tarafından bilinmemesi kişisel iradenin ve tercih hakkının en önemli özelliği ve koruyucusudur. Ezeli ilim ise Allah’ın yaratıcı kudretinin en temel ve mecburi özelliğidir. Bunun aksini düşünmek, insan iradesini genişletmek değil, yaratıcı güce zafiyet isnat etmek demektir.

¹⁵⁵ Fahreddin er-Razi, Muhassalu Efkarı’l-Mütekaddimin ve’l-Müteahhirin, Kahire trs., s. 18.

¹⁵⁶ Keskin, age, s. 88, 95-96.

¹⁵⁷ Yener Öztürk, Kur’an Işığında Sebeplerin Sorgulanması, İzmir 2006, s. 128.

¹⁵⁸ Keskin, age, s. 97.

¹⁵⁹ Yavuz, agmd, XXIV/60.

2.1.4. İrade

İrade kelimesi, “r-v-d” sülâsisinin if’al vezninden mastarıdır. Asıl olarak “talep etmek” manasına gelmekle birlikte, “emretmek, istemek, dilemek, arzu etmek, meyletmek, bakıp isteyerek en iyi olanı seçmek, kasd etmek ve bir şeyi sevip ona itina göstermek” gibi anlamları da taşımaktadır.¹⁶⁰ Terim manası ise “kişinin yapılması gerektiğine karar verdiği bir işi, herhangi bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi” ya da canlıyı, kendisinden değişik özelliklerdeki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik” veya “herhangi bir fayda etme düşüncesinin sonrasında ortaya çıkan eğilim” gibi anlamlara gelir.¹⁶¹ Ayrıca yarar inancının izlediği eğilim ve herhangi bir işin meydana gelmesi ve vücut bulmasına tahsis edilmiş bir sıfat olarak tanımlanmıştır.¹⁶² İrade kelimesinin en çok kullanılan anlamı ise “fiiller arasından herhangi birisinin tercih edilmesini istemek, imkan dahilinde olan bir meselenin olmasını yahut olmamasını dileyip tercihte bulunmaktır.”¹⁶³

İrade sözcüğü Kur’an’da genellikle iyi ve kötü, hak ile batıl, Allah ve Hz. Peygamber ile onların düşmanları arasında kişinin bir tercihte bulunması manalarında kullanılmıştır. Yine Kur’an’da irade sözcüğü ile birlikte, benzer anlamları taşıyan meşiet ve ihtiyar kelimeleri de kullanılmıştır. Kur’an’da geçen ayetlerde bulunan bu kelimeler,¹⁶⁴ insanın hür olduğuna, tercihlerinde özgür seçim hakkının bulunduğuna değindiği gibi Allah’ın gücünün ve tesirinin herhangi bir sınırının bulunmadığını da ifade eder.¹⁶⁵

Kelam alanında ise bu kavram genellikle iki boyutta incelenmiştir. Bunların ilkinde “insanın kendi fiillerini yapabilmesi” ve “yapmış oldukları fiil ve davranışların mesuliyetini taşıyabilmesi” konuları ele alınmıştır. Kavramın ikinci boyutunda ise “Allah’ın her şeyden bağımsız olarak kendi hür tercihi ve seçimiyle fiillerini yaptığı” vurgulanmaktadır. Kelamcılar tarafından irade Allah’ın, ahlaki değer taşımayan nötr bir seçimini ifade ederken, insanların yapmış oldukları fiillerin ahlaki boyutlarıyla ve kişisel mesuliyetle ilişkilendirilmiş, bu boyutlarda ele alınmıştır. İrade, Allah’ın sıfatları arasında zikredilen bir kavram olmakla beraber, kelami açıdan Allah’ın sahip olduğu mutlak irade karşısında insanın özgür iradesinin bulunup bulunmadığı, var olduğu kabul edildiği takdirde insana ait bu iradenin çerçevesinin ne olduğu ile ilgili soruların konusunu oluşturmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁰ İbn Manzur, Lisanu’l-Arab, C.III, s. 1771.

¹⁶¹ Hüseyin b. Muhammed el-Maruf Ragıb el-İsfahani, el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an, Mısır trs., s. 272;

¹⁶² Cürçani, age, s. 50-51.

¹⁶³ Sabuni, age, s. 144.

¹⁶⁴ A-li İmran 3/145, Ahzab 33/28-29...

¹⁶⁵ Keskin, age, s. 122.

¹⁶⁶ Keskin, age, s. 122, 125.

Allah'ın iradesi, Kelamcılar tarafından kendisine ait fiiller ve insan fiillerine tesiri açısından tekvini ve teklifi olmak üzere iki yönlü ele alınmıştır. İlahi irade, insanın fiillerine zorlayıcı ve mecburi olarak değil teklif yönüyle tesir eder. Çünkü tekvini iradede bir şeyin istenmesi bulunmamakta sadece yaratılışla alakalı fiiller bulunmaktadır. Teklifi iradede ise yaratıcı olan Allah, yaratmış olduğu kuldan bir davranışı yapmasını veya yapmamasını ister. Burada kulların yapmış olduğu fiillere göre Allah'ın bunda razı olması ya da olmaması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında insanın fiilleri de mutlak irade kapsamındadır. İtaat ve masiyetler, emirler ve yasaklarla ilgili kavramlardır. Emir ise iradeyi gerektirmez. Çünkü bu ikisi ayrı ayrı şeylerdir. Bir yandan bu iki yönlü iradenin, diğer yandan emir-irade ayrımının en bariz misali, Saffat suresi, 100-109. ayetlerde geçen İbrahim (as)'ın oğlunu kurban etmesi hadisesidir. Allah ona, oğlunu kurban etmesini bunu ondan dilemediği halde emretmiştir.¹⁶⁷ Mu'tezile ise emir-irade ayrımını kabul etmemektedir. Bakıllani'ye göre, Allah'ın iradesi, insanın fiillerine rıza ve kabul anlamında da taalluk edebilir, bununla birlikte zorlama şeklinde bütün insanları istemediği halde imana getirme biçiminde de meydana gelebilir. Çünkü Allah'ın iradesi mutlaktır. Ancak ikinci durum ilahi iradenin yüceliğine uygun düşmez. Allah onların imanlarını zorlama yoluyla dilememiş, fiil haline gelişini ise insana bırakmıştır. Bununla birlikte insan iman etse de etmese de tercihi, ilahi iradede bir değişiklik ya da zarar meydana getirmez.¹⁶⁸

Allah'ın iradesi, yapılan işte kendi rızası bulunmasa dahi kulun dilediğini yapması için ona izin ve güç vermesi demektir. Bu tür fiillerde Allah'ın verdiği irade ve kudretin kullanılması kulun irade ve tercihleriyle olduğu için sorumluluk kula aittir. Allah rızasına aykırı olan fiillere izin verir ve onları yaratır. O, olayları birçok sebep ve hikmetlere bağlamıştır. Mesela, savaşta tedbiri elden bırakmayıp çekilen zorluklara karşı sabır ve sebatla gayret gösterenler ve Allah'ın bu konudaki emirlerine riayet gösterenler sonuç itibarıyla başarılı olurlar. Bununla birlikte, Uhud savaşında olduğu gibi meydana gelen olaylarda farklı hikmetler de bulunabilir. Yüce Allah'ın, müminlerle, münafıkları birbirinden ayırt etmesi ve insanların bunları tanımasını sağlaması bu hikmetlerdendir. Bu durumu aşağıdaki ayet iyi bir şekilde ifade etmektedir.¹⁶⁹

“İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da mü'minleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindir. Onlara (münafıklara), ‘Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin’ denildi de onlar,

¹⁶⁷ Şerafettin Gölçük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, Ankara 1997, s. 83-84, 88.

¹⁶⁸ Gölçük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s. 80-82, 89.

¹⁶⁹ Davut Küskü, Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 45.

‘Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik’ dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir.”¹⁷⁰

Maturidi alimlerinden Sabuni, Allah’ın her şeyi irade ettiğini tasdik etmektedir.¹⁷¹ Bununla birlikte Allah’ın irade ve ilim sıfatları arasında ayırım yapmıştır. Allah her şeyi önceden bilmektedir ve bu bilgisiyle birlikte insana irade de tanımaktadır.¹⁷² Allah insandan küfrü, kişinin kendi tercihi, isteği, iradesi ve imana gücü olmakla birlikte diler.¹⁷³ Maturidi’ye göre meydana gelen her fiilde irade bulunmaktadır. Çünkü Maturidi irade kavramını, “her gerçek failde bulunan bir vasıf” olarak ifade etmiştir.¹⁷⁴ Bu görüş Mutezile’de bulunan “iradenin fiil olduğu” anlayışına oldukça benzemektedir. Fakat arada bazı farklılıklarda bulunmaktadır. Mutezile’ye göre irade hangi şartta olursa olsun fiilden önce meydana gelmektedir.¹⁷⁵ Fakat Maturidi’ye göre irade fiille birlikte bulunmaktadır. Eğer irade fiille birlikte bulunmayıp, ondan önce meydana gelmiş olsaydı, o zaman iradenin niyet ve temenniden ibaret olması gerekirdi. Halbuki Allah bütün bunlardan münezzehtir. Allah’ın ezeldeki takdir ve iradesi, niyet ve temenni olmadığına göre bu durum ihtiyar manasını ifade eder. Çünkü fiili gerçekleştiren her ihtiyar sahibinin aynı zamanda irade sahibi olduğu görülür. Maturidi buradan yola çıkarak irade ve ihtiyar kavramlarının aynı manalara geldiğini ifade etmiştir.¹⁷⁶

Eş’ari’ye göre Allah’ın iradesi, istenmesi mümkün olan her şeyi kapsamaktadır.¹⁷⁷ Böyle bir durumun aksini düşünmek, nasıl ilim sıfatının bazı şeyleri kapsamadığını söylemek, Allah’a cehl, sehv ve gaflet gibi onun şanına ve yaratıcılığına aykırı şeyleri isnat etmek manasına geliyorsa, Allah’ın bazı şeyleri irade etmediğini söylemek de aynı şekilde O’na mecbur, mekruh, acziyet gibi olumsuz ve eksik sıfatlar isnat etmek anlamını taşır. Allah her türlü eksik ve olumsuz sıfatlardan uzaktır ve O’nun bir şeyi irade etmeden yaratması da asla düşünülemez.¹⁷⁸ Bununla birlikte Allah’ın iradesi ile birlikte kulların da iradeye sahip olduğunu söylemek de yanlıştır. Eş’ari’nin görüşüne göre insanın iradeye sahip olması

¹⁷⁰ A-li İmran 3/166-167.

¹⁷¹ Sabuni, age, s. 144; Selim Özarlan, Maturidi Kelamcısı İbn Hümmam’ın Kelami Görüşleri, Ankara 2003, s. 43.

¹⁷² Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 99,.

¹⁷³ Sabuni, age, s. 144-145.

¹⁷⁴ Maturidi, age, s. 377.

¹⁷⁵ Kadı Abdülcebbar, Şerhu Usulî'l-Hamse, s. 430-431.

¹⁷⁶ Maturidi, age, s. 374.

¹⁷⁷ Eş’ari, Kitabu’l-Lum’a, s. 37.

¹⁷⁸ Eş’ari, Kitabu’l-Lum’a, s. 37.

Allah'ın mutlak iradesine zarar verir. Bundan dolayı insan iradesi devre dışı bırakılmıştır.¹⁷⁹ Allah kulların fiillerini yapmaları için geçici bir güç yaratır. Fakat bu güç asli değil arızidir. İrade fiillerin yaratılabilmesi ile ilgili bir durumdur.

Mutezile'nin görüşlerinin temelinde “insanın fiillerini, Allah'ın yaratmadığı” görüşü bulunmaktadır. Buradan hareketle Mutezile âlimleri, iradeyi insana atfetmişlerdir. Onlara göre irade, yukarıda da belirttiğimiz gibi bir fiildir. İbn Teymiye iradeyi, İşi yapanın kendi fiiline ve başkasının fiiline bağlı olarak ikiye ayırmıştır. İbn Teymiye, insanın fiillerini Allah'ın yaratmadığı görüşünden hareketle ikinci tür iradeyi benimsemiştir. Çünkü Mutezile âlimlerine göre Allah'ın iradesi muhdestir ve böyle bir iradenin, insana ait fiillerin yaratılmasını dilemesi de mümkün değildir. Mutezile bu görüşüyle insan iradesinin varlığı ve önemine dikkat çekmiştir.¹⁸⁰

Allah kötü ve çirkin işlerin yapılmasını yasaklayıp, bütün bunları insanlara vahiy ve elçileri aracılığıyla bildirmiştir. Fakat bununla birlikte iyi ya da kötüyü, doğru veya yanlış, güzel ile çirkinini tercih etme yetkisini insana vermiş ve insanı bu konuda serbest bırakmıştır. Kur'an'da insanın benlik ve kişiliğinin korunması noktasında son derece açık vurgular bulunur.¹⁸¹ İnsanın iradesinin bulunması nedeniyle kader kavramı, Allah'ın yaratmış olduğu kullarını takdir ve tayin ettiği bir kadere zorlaması şekliyle düşünülemez. Tam tersi bir şekilde Allah'ın ezeli ilmi ile olacakları önceden bilmesi ve insanın kendi iradesi ile istediği ve tercih ettiği şeyleri yaratması söz konusudur. İnsanda cüz'i iradenin bulunması cebri bir kader anlayışının yanlışlığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁸²

2.1.5. Kudret

Kudret kelimesi sözlüklerde, güç, kuvvet, iktidar, zenginlik, kuvvetli ve güçlü olmak, bir şeyi yapmaya gücü yetmek, muktedir olmak ve Allah'ın ezeli gücü gibi anlamlara gelir.¹⁸³ İstilahî açıdan ise, hayat sahibinin, sahip olduğu irade ile fiili yapmasını sağlayan güce denir. Bir başka ifadeyle kudret, irade gücüne etki eden, onun neticelenmesini sağlayan bir sıfattır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Mahmut Ay, “Eş'ari Kelamında İnsanın Sorumluluğu”, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara 2004, C. XVII, S. 2, s. 96.

¹⁸⁰ İbn Teymiyye, Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye, Mısır h. 1321, C. II, s. 31.

¹⁸¹ Yeşilyurt, agm, s. 39.

¹⁸² Cihat Tunç, “Kader ve Kaza Hakkında Düşünceler”, EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1987, S. 4, s. 7.

¹⁸³ İbn Manzûr, Lisânü'l Arab, C. V, s. 3546.

¹⁸⁴ Cürçani, age, s. 74.

Kudretin irade ile doğrudan bir ilişkisinin olduğu, bu kavramların birbiriyle yakından ilgili olduğu kelimelerin manalarından da çıkarılabilecektir. İrade olmadan fiilin meydana gelmesi düşünülemez. Bununla birlikte fiilin oluşumu için irade de tek başına yeterli değildir. Fiilin gerçekleşebilmesi için ilk önce irade daha sonra ise kudret gereklidir.¹⁸⁵

Kelamcılar, kudret, istitaat, kuvvet ve takat kelimelerinin aynı manalara geldiğini, bu kelimelerin eş anlamlı olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁶ Fakat bununla birlikte uygulamada kullanılan terminoloji aslında bazı farklılıkları da göstermektedir. Mesela kudret kavramı, Allah'ın olmasını veya olmamasını istediği bir şey hakkında sahip olduğu sınırsız gücü vurgularken, istitaat kavramı, insanın bir fiili yerine getirme konusunda belli bir çerçeveye içerisinde sahip olduğu gücün bir ifadesi olarak kullanılmıştır.

Kudret kavramının Allah'a izafe edilmesi konusunda herhangi bir ihtilaf olmamıştır. Kudret sıfatının kapsadığı anlam, Allah'ın şanına, yaratıcılığına, gücüne ve kuvvetine uygundur ve bunun aksi de asla düşünülemez. Zaten Kur'an'da geçen ayetlerin birçoğunda da bu durum vurgulanmıştır. "Allah her şeye kadirdir"¹⁸⁷ ayeti de bu manada ele alınmaktadır. Bir fiilin kudret sahibi olmayan bir failden meydana gelmesi düşünülemez. İşte Bakıllani, bu ayet ve kuraldan yola çıkarak Allah'ın, bütün nesnelerin yaratıcısı olması sebebiyle, mutlak ve ezeli bir kudrete sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸

Maturidilere göre Allah sınırsız ve mutlak bir kudrete sahiptir. O, meydana gelen fiilleri açısından da herhangi bir kayıt altında da değildir. Allah yaptıklarından dolayı da bir sorumluluk içerisinde bulunmamaktadır. Allah'ın bütün ilahi sıfatlarının ve yaratıcılık özelliğinin temelinde kudret sıfatı yer almaktadır.¹⁸⁹

Maturidi, insanın da bir fiili meydana getirme gücünün bulunduğunu söyleyerek, kudret kavramının sadece Allah'a mahsus bir sıfat olmadığını ifade etmiştir. Maturidi'ye göre kudret iki çeşittir. Bunlardan ilkinde kudret, fiilden önce bulunmaktadır. Bu kudret şartların ve imkanların müsait olmasını ve organların sağlıklı bir şekilde çalışır vaziyette olmasını kapsamaktadır. Buradaki kudret fiilin meydana gelmesi için yeterli değildir. Sadece fiilin oluşabilme imkanının bulunduğunu ifade eder. Yani fiilin illeti hükmündedir. Sorumluluğun en önemli nedenlerinden birisi de fiilden önce bulunan bu kudretten ileri gelmektedir. Böyle bir kudretin bulunmaması, sorumluluğun da olmamasına neden olurdu ki böyle bir şey de mümkün değildir. Kudretin ikinci çeşidinde ise kudret fiille beraber meydana gelir. Fiilin

¹⁸⁵ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 103.

¹⁸⁶ Sabuni, age, s. 129-130.

¹⁸⁷ Maide 5/120.

¹⁸⁸ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 122.

¹⁸⁹ Maturidi, age, s. 59.

meydana gelmesi için gerekli olan bu güç ve yeti, insana, fiilin oluşumu esnasında verilir. Mevcut olduğu takdirde ise fiilin meydana gelmesi gerekli olur. Bütün bunların sonunda da ihtiyari fiil oluşur. Mükafat ve cezaya neden olan fiiller ise bunlardır.¹⁹⁰

Eş'ari ekolünde de Allah'ın mutlak ve ezeli bir kudrete sahip olduğu belirtilmiştir. Allah'ın kudreti, alemi icadı veya icadı terk manasıyla ifade edilir. Allah'ın gücü bütün mümkünü kapsar ve var olan her şeye tesir edebilir.¹⁹¹ Eş'ariler kudret sıfatına bakış açılarından dolayı Maturidiler gibi ezeli bir tekvin sıfatının olmadığını bu sıfatın aslında kudret sıfatı içerisinde yer aldığını söylerler.

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari'ye göre insan, fiil yapabilme gücüne sahiptir fakat bu güç kişiye kaim değildir, insandan ayrıdır. Eğer kişi kendisinden ayrı bir güce sahip olmayıp bu güce kendi öz varlığından dolayı güç sahibi olsaydı, kişinin daima kudret sahibi olarak mevcut olması gerekirdi. Halbuki insan her zaman güçlü değildir. Her şeye, her an güç yetiremez. Bu durumda kişinin kuvvetinin kendi varlığından kaynaklanmaması gerekmektedir. İnsanın sahip olduğu bu güç öz benlikten kaynaklanmayıp, Allah'ın bir nimet ve ihsanıdır.¹⁹²

Mutezile'nin görüşlerine göre Allah fiil yapma gücüne sahip olduğu gibi kudrete de sabittir. Allah'ın kudreti kişinin gücü dahilinde olan fiillerde olduğu gibi, kişinin haricindeki fiillere de taalluk etmektedir. Allah'ın bütün sıfatları içerisinde vasıtasız olarak bilinebilecek olan tek sıfat kudrettir.¹⁹³

Mutezile, insanın fiilini gerçekleştirebileceği şekilde bir kuvvet ve istitaate sahip olduğunu ileri sürmüş ayrıca ezeli takdir manasında bir kader inancını da kabul etmemiştir. Böyle bir şey Allah'ın adaletine uymamaktadır. Kaza ve kader kavramlarından Allah'ın yaratması kastedilmişse buradan da kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı sonucunu ortaya çıkarır. Halbuki kulların fiilleri kendisindendir. Kullar bu fiilleri dilerse yapar dilemezse yapmazlar.¹⁹⁴

Kudret konusunda tek farklı görüş Cebriyye'ye aittir. Onlar, Allah'ın her şeye kadir, ve mutlak kudret sahibi olduğunu söylemiş, O'ndan başka hiç kimsenin herhangi bir kudrete ve iradeye sahip olmadığını söyleyerek cebri bir anlayış ortaya koymuşlardır.¹⁹⁵

Allah'ın kudreti, insanın sahip olduğu bütün sıfat ve özellikleri kapsasa da, Allah'ın vermiş olduğu irade ve tercih hakkını asla ortadan kaldırmaz. İnsanın yaratılmasının bazı gayeleri bulunmaktadır. İmtihan ise bu gayelerin bir gereği olarak insanın sorumlu olduğu en

¹⁹⁰ Maturidi, age, s. 328.

¹⁹¹ Eş'ari, el-İbane, s. 19; Lütfi Doğan, Ehl-i Sünnet Kelamında Eş'ari Mektebi, Ankara 1961, s. 35.

¹⁹² Eş'ari, Kitabu'l-Lum'a, s. 93

¹⁹³ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 151.

¹⁹⁴ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 770.

¹⁹⁵ Şehristani, Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal, s. 97.

temel konulardan birisidir. Allah'ın kudreti, insan fiilleri ve iradesi açısından asla tahakküm şeklinde düşünülmemelidir. Böyle bir düşünce yanlış olduğu gibi insan iradesinin de tamamen yok sayılmasına neden olmaktadır. Halbuki irade, mükellefiyetin temel gereğidir.

2.1.6. Fiiller

Kaza ve kader konusunun en önemli kavramlarından birisi de fiil kavramıdır. Fiil sözcüğü “fe’ale” sülasisinden mastar olup¹⁹⁶ iş, amel, yapmak, işlemek anlamlarına gelmektedir. Bu bir oluşun, hudusun zaman ile ilişkisidir. Ayrıca gerçekleşme, tahakkuk etme ya da bir varlığa tesir ederek onda değişme meydana getirme anlamlarına da gelir. Seyyid Şerif Cürçani fiili, başka bir varlığa etki ederek yeni bir durumun ya da varlığın oluşmasını temin etmek olarak tarif etmektedir.¹⁹⁷

Fiil kelimesi Kur'an-ı Kerim'de şu ayetlerde geçmektedir.

“ Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir.”¹⁹⁸

“ Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu yaparsa.....”¹⁹⁹

“ Ey Resul, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun.”²⁰⁰

Ayetlerden anlaşıldığı gibi insan fiil sahibi olan bir varlıktır. Böylece de işlediği fiillerinden sorumlu olup sonucuna katlanacaktır

Mutezile fiili, kudret sahibinden meydana gelen olaylar olarak ifade eder. Ancak Mutezile bu tanımlı yeterli görmemiştir. Çünkü bu tanım, failin fiilin meydana gelmesi anında kudret sahibi olduğunu çağrıştırmaktadır. Mutezile'ye göre gerçekte fiil, “mevcut olan ve başkasının kendisine güç yetirdiği şeydir.” Yine Mutezile'ye göre muhdes (sonradan olan) ile fiil arasında fark vardır. Çünkü muhdesin var edicisi bilinmese de o muhdes olarak bilinir. Halbuki fiil böyle değildir. Fiil bilindiği zaman onun bir failinin olduğu bilinir. Yani faili bilinmese de fiil yine mevcuttur.²⁰¹

Mutezile fiilleri, gücümüzün yettiği fiiller ve gücümüzün yetmediği fiiller olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İster insana nispet edilen manasında isterse de Allah'a nispet edilen manasında olsun fiil mefhumu, yapabilme gücü demek olan kudret mefhumuyla ilgilidir.²⁰²

¹⁹⁶ İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C. V, s. 3438.

¹⁹⁷ Cürçani, age, s. 74.

¹⁹⁸ Bakara, 2/197.

¹⁹⁹ Nisa, 4/30.

²⁰⁰ Maide, 5/67.

²⁰¹ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 324-325; Ömer Aydın, Kur'an Işığında Kader Ve Özgürlük, İstanbul 1998, s. 63.

²⁰² Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 326-327.

Mutezile'ye göre insan serbest olduğundan ve hür bir iradeye sahip olduğundan kendi fiilini kendi yaratır. Kulun fiilinin meydana gelişinde Allah'ın doğrudan değil de dolaylı olarak etkisi vardır. O da Allah'ın insanda başlangıçta yaratmış olduğu kudret ve insanın da bu kudreti iradesine uygun olarak kullanmasıdır. İnsan devamlı olarak kendinde bulunan bu güçle fiillerini yaratır. Dolayısıyla insan, güç sahibi olduğundan fiillerini hür bir şekilde yaratır.²⁰³

Mutezile, kulun kendi fiiline kadir olduğunu, eksiksiz ve tam bir kudrete sahip olduğunu, kulun meşiet ve kudretinin Allah'ın irade ve kudretinden bağımsız olduğunu söylemişler, kulların kendi amel ve fiillerinin yaratıcısı olduğunu, bu fiillerin de Allah'ın yaratması olmadığını öne sürmüşlerdir.²⁰⁴

Maturidi ise insanın fiil sahibi bir varlık olduğunu söyler ve bu görüşünü nakli ve akli olmak üzere iki delille delillendirmektedir. Maturidi' nin nakli delili iki kısımdır. Birincisi, fiil ile ilgili emir ve nehyin bulunması, ikincisi ise, fiil hakkında vaad ve vaidin bulunmasıdır.

“Artık dilediğinizi yapın.”²⁰⁵

“Ve hayır yapın ki kurtulasınız.”²⁰⁶

“Böylece Allah onlara, işlerini pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir.”²⁰⁷

“Yaptıklarınıza karşılık olarak.....”²⁰⁸

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.”²⁰⁹

Ayetlerden anlaşıldığı gibi Allah'ın emir ve nehyi, vaad ve vaidi ile ilgili olan bu ayetlerin hepsinde “fiil” ismi vardır.²¹⁰ Maturidi'nin insanın fiil sahibi olduğuna dair akli delili ise, taat, isyan, fuhşiyat ve münkiratı işlemek emredilen ve yasaklanan hususlardandır. Bunların Allah'ın fiili olması mümkün değildir. Dolayısıyla bunlar insanın fiilleridir.²¹¹

İnsanın fiilleri hususunda Maturidi'nin görüşü ise kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı şeklindedir. Kulun bütün fiillerini yokluktan varlığa çıkaran Allah'tır. Bu anlamda insanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. Bunun yanında insanın yaptığı işler insana nispet edilir. Çünkü insan fiillerini isteyerek yapar. İnsan iradesini kullanarak hür bir iradeyle bir fiili

²⁰³ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usulî'l-Hamse, s. 223-226.

²⁰⁴ İbrahim b. Amir er-Ruhayli, Ehli Sünnet ve'l Cemaat İncasında Kader, Çev., Ahmet İhsan Dündar, İzmir 2010, s. 49.

²⁰⁵ Fussilet 41/40.

²⁰⁶ Hac 22/77.

²⁰⁷ Bakara 2/167.

²⁰⁸ Vakıa 56/24.

²⁰⁹ Zilzal 99/7-8.

²¹⁰ Maturidi, age, s. 287.

²¹¹ Maturidi, age, s. 288.

yapmak istediğinde Allah onun o fiili yapmasını sağlar. Yani Maturidiler fiillerin yaratılması meselesine Mutezile ve Cebriyye'den çok farklı yaklaşmıştır. İnsana verilen cüz'i irade, onu fiillerinde hür yapmaktadır. İnsanın fiillerinin aslı Allah'ın kudretiyle ve Onun yaratmasıyla. Fakat bu fiillerin niteliği insana bağlıdır ve insanın isteğiyle olmaktadır.²¹²

Eş'ari'ye göre insanın fiilleri mutlak surette Allah'ın iradesine bağlıdır. İrade edilmesi imkan dahilinde olan ve Allah'ın var olacağını bildiği her şeyi irade eden yine Allah'tır. İnsanın fiilleri de buna dahil olduğu için Allah'ın iradesinin kapsamı içerisine girmektedir. İnsanın bazı hareketleri, onun istediği gibi gerçekleşmez. Mesela bir hedefi okla vurmak isteyen kişi, hedefi vuramayabilir. Yine benzer şekilde insan genç kalıp yaşlanmamak isteyebilir. Görüldüğü gibi bazı konularda insanın fiilleri meydana gelecek olayların seyrini değiştiremez. Bütün bunlar insanın dışındaki bir müdahaleyi ortaya koymaktadır. Bu ise Allah'ın iradesidir.²¹³

İnsanların fiilleri Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Allah'ın yaratması olmakla birlikte kulun da kesbi vardır. Ancak kulun bu fiiller üzerinde etkili olmayan bir kudreti vardır.

Mutezile'nin karşısında yer alan Cebriyye ise, insanın fiillerini yaratamayacağı görüşünü savunur. İnsanın kudreti yoktur, bundan dolayı insan fiillerini yaratamaz ve dolayısıyla insan fiillerinde mecburdur.²¹⁴ Kulların, Allah dışında ne fiilleri ne de amellerinin olduğunu dolayısıyla amellerin yaratılmışlara mecaz yoluyla nispet edileceğini söylemektedirler.²¹⁵ Kulların fiilleri hakiki manada değil mecazen insana nispet edilir.

Kısaca Cebriyye, kulun hiçbir irade, kudret, ihtiyarının olmadığını, kulların işledikleri fiillere ve bu fiillerle ilgili hareketlere rüzgarın önündeki ağacın hareket etmesi gibi mecbur olduklarını söylerler. Kullar itaate de masiyete de mecburdurlar. İşledikleri fiiller, kullara mecazi olarak nispet edilmektedir.²¹⁶

Allah'ın fiilleri ile insanın fiillerinin farklı özelliklere sahip olması insan iradesi konusunda Cebriyye'nin ileri sürdüğü fikirlerin yanlışlığını da göstermektedir. İnsanın yapmış olduğu fiiller, iradenin sonucunda meydana gelir. Bir fiile yönelip onun olması istenilmeden fiilin gerçekleşmesi düşünülemez. Burada görülen yönelme ve isteme ise iradenin bir sonucudur.

²¹² Maturidi, age, s. 292-293.

²¹³ Eş'ari, el-İbane, 76-77.

²¹⁴ Şehristani, Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal, s. 97.

²¹⁵ Bağdadi, age, s. 156.

²¹⁶ er-Ruhayli, age, s. 56.

2.1.7. Kesb

Kesb kelimesi, bir şeyi kazanmak, mal etmek veya birisinin bir şeyi kendisine ait kılması gibi manalara gelmektedir.²¹⁷ İstilahî manada ise fayda sağlamaya ve zararı uzaklaştırmaya yönelik fiillerdir. Fakat Allah'ın fiilleri kesb olarak nitelendirilemez. Çünkü Allah'ın fiillerinde fayda sağlamak veya zararı uzaklaştırmak gibi bir gaye bulunmamaktadır. Ayrıca Allah bütün bu amaçlardan da uzaktır.²¹⁸

Kesb kavramı Kur'an'da üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bunların ilkinde kesb, kalbin akdi ve azmi manasındadır:

“Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halimdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)”²¹⁹

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak, yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkanı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”²²⁰

Kesbin ikinci manası ise ticaretle uğraşıp mal kazanmaktır. Bu anlamı taşıyan ayet ise aşağıdadır:

“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır.”²²¹

Kesbin, Kur'an'da kullanıldığı son mana ise sa'y ve ameldir. Bu anlamları taşıyan ayetler ise şunlardır:

“Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!

²¹⁷ William Montgomery Watt, İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader, Çev., Arif Aytekin, İstanbul 1996, s. 206.

²¹⁸ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 188.

²¹⁹ Bakara 2/225.

²²⁰ Maide 5/89.

²²¹ Bakara 2/267.

Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlamızsın. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.”²²²

“Öncekiler sonrakilere, ‘Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın’ derler.”²²³

Görüldüğü gibi kesb kavramı Kur’an kaynaklı bir sözcüktür. Bu kavramın Kelam literatürüne girmesini sağlayan ilk kişi ise Ebu Hanife’dir.²²⁴ İstilahî bir kavram haline gelmesi ise Dırar b. Amr tarafından sağlanmıştır.²²⁵

Maturidi’ye göre tek yaratıcı Allah’tır, kul ise ancak kazanıcı hükmündedir.²²⁶ Maturidi kesb kavramını, halk kelimesi ile beraber incelemiş ve kavrama bu şekilde açıklık getirmeye çalışmıştır. O’na göre, Allah fiilleri olduğu gibi yaratır. Fiiller Allah’ın yaratıcı gücü ile yokluktan varlığa kavuşur. İnsanlar, ancak bu fiilleri yapabildikleri ve kesb ettikleri ölçüde o fiillere sahip olur. Maturidi, fiil ve kesb konusu hakkındaki düşüncesini şu sözlerle ifade etmektedir. “Sabit olmuştur ki, fiil aslında kesb yönünden insana, yaratma yönünden ise Allah’a aittir.”Maturidi’nin bu sözlerinden, meydana gelen bir fiilde hem Allah’ın hem de insanın etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Allah’ın fiil üzerinde yaratma yönüyle tesiri bulunurken, insan da kesbi yönden tesirde bulunur. Fakat buradan, fiilin Allah ile insan arasında ortaklaşa meydana geldiği gibi bir anlam da çıkartılmamalıdır. Maturidi, insanın, fiillerin yokluktan varlığa çıkışı konusunda detaylı bir planlamada bulunamayacağını, fiili gerçekleştirmede önemli olan çevre ve zaman gibi boyutları biçimlendirmeye imkânının olmadığını ifade etmiştir. Kişinin elinde sadece bir seçenek vardır. O’da emredilen veya nehyedilen bir husus konusunda tercihte bulunmak, olumlu veya olumsuz manada harekete geçmektir.²²⁷

Eş’ari’nin görüşlerinde kesb kavramı, tam açık olmasa da önemli bir yer tutmaktadır. Zaten bundan dolayı sonraki dönemlerde yer alan Eş’ari ekolüne mensup kelimciler arasında da görüş birlikteliği bulunmamaktadır.²²⁸ Eş’ari kesb kavramını, “muhtes bir kuvvetle müktesipten vaki olan şey”²²⁹ şeklinde tarif etmiştir. Genel çerçeve içerisinde Eş’ari’nin kesb görüşü fiil-fail kavramlarıyla ilgilidir. O’na göre, Allah’tan başka hiçbir yaratıcı olmadığına göre, Allah’tan başka hiçbir fail de bulunmamaktadır. Fiillerin hakiki manada failinin olması

²²² Bakara 2/286.

²²³ Araf 7/39.

²²⁴ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 188-189.

²²⁵ Watt, İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader, s. 206.

²²⁶ Maturidi, age, s. 220; A. Saim Kılavuz, Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş, İstanbul 1987, s. 104.

²²⁷ Maturidi, age, s. 282, 303; Sönmez Kutlu, İmam Maturidi ve Maturidilik, Ankara 2003, s. 192-193; Mustafa Said Yazıcıoğlu, Maturidi ve Nesefi’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, Ankara 1988, s. 58.

²²⁸ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 191.

²²⁹ Eş’ari, Kitabu’l-Lum’a, s. 40.

gerekir. Fiillerin hiçbirisi failinden ayrı bir şekilde düşünülemez. Herhangi bir cismin fail olacağı düşünülmeceğine göre, hakiki fail Allah'tır. Fakat her fiil için bir müktesibinin olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu yüzden kesb olan fiil için müktesibin Allah olma şartı bulunmamaktadır. Kesb, bir fiilin gerçek failini işaret etmekle birlikte, gerçek failin müktesib olduğu söylenemez.²³⁰

Yukarıdaki cümlelerden de anlaşıldığı üzere Eş'ari, fiil ve yaratma kavramlarını aynı anlamda ele almıştır. Yine benzer şekilde fail ve halık kavramları da ona göre aynı anlamlardadır. Eş'ari'ye göre fiili kesb eden insan, halk eden ise Allah'tır. Allah'ın hareketi yaratması, hareket edenin kendisi olduğu manasına gelmez. Buradan yola çıkarak, Allah'ın imanı ve küfrü yaratmasıyla birlikte, O bu kavramlarla ilişkilendirilemez. İman ve küfür insanlarla ilgili kavramlardır. İnsanın bir fiili yapması, fiilin onun olmasına neden olur, ama fiilin yaratıcısı olan Allah'tır. Kişi, Allah'ın yaratmış olduğu bir kudretle kesb etme gücüne sahiptir ve kesb sadece fiilin kişiye ait olmasına neden olur.²³¹

Eş'ari'nin kesb anlayışı sonucunda dört temel unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlar, “önceden var olan yaratılmış bir irade”, “yaratılmış bir güç”, “sona ermiş bir iş ki güçle iş aynı anda birlikte bulunur” ve son olarak da “kudretle fiil arasındaki bağlantı (bu bağlantı ise kudret kavramıyla kendisini gösterir)”²³²

Kadı Abdulcebbar, kesb görüşünü kabul etmemiş, insanın fiillerinin Allah'a nisbet edilmesini reddetmiştir. Mutezile ekolünün temel görüşlerinden birisi de “tasarruflarımız bize muhtaçtır ve meydana gelmesi bize bağlıdır”²³³ şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak kesb konusu, insan iradesi bağlamında fiillerin gerçekleşmesine yönelik olarak yaratıcı kudret ile insanın fiilleri arasındaki ilişkiyi tasvir etmektedir. Kesb konusunun fiillerle bağlantılı olması, insan iradesi ile de ilişkili olmasına neden olmaktadır. Ehl-i Sünnet'in ifade ettiği kesb kavramı insan iradesine aykırı bir husus değildir. Aksine Allah'ın yaratma eyleminin insan iradesi ile ilgisini ve bağlantısını gösteren önemli bir konudur. Kesb, insanın istemiyle gerçekleşir. Bu hususta ihtilaf yaşanmamakta, fiilin ortaya çıkışını sağlayan yaratma gücünün izafe edilmesi ile ilgili bir durum bulunmaktadır.

²³⁰ Eş'ari, Kitabu'l-Lum'a, s. 40; Yeprem, age, s. 215-218.

²³¹ Yazıcıoğlu, age, s. 56-57.

²³² Gölcük, Bakıllani ve İnsanın Fiilleri, s. 194.

²³³ Kadı Abdulcabbar, Şerhu Usuli'l-Hamse, s. 363.

2.1.8. Hidayet Ve Dalalet

Hidayet kelimesi sözlükte doğru yolu açıklamak ve göstermek, doğruyu ve gerçeği bulmak anlamlarına gelmektedir.²³⁴ Terim anlamı ise “Hz. Peygamber’in Allah’tan aldığı vahyi insanlara iletmesini” kapsamaktadır. Bu tanım, Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu ilahi mesajları ve onun örnek kişiliğini kapsamaktadır. Hidayet kavramının diğer terim manası ise insanda iman ve itaatin yaratılması, insanda potansiyel olarak bulunan itaate ve Allah’ın emrettiği şeylere yönelme eğiliminin yaratılmasıdır.²³⁵

Dalalet kelimesi ise sözlükte sapmak, yolunu şaşırmak, doğru yoldan çıkmak gibi anlamlara gelir.²³⁶ Terim manası ise Allah’ın insanlara emretmiş olduğu kuralların dışına – bilerek veya bilmeyerek- çıkmak, sapkın inançlara sahip olmak demektir.²³⁷

Maturidiyye, hidayet kavramını “Kişinin, Allah’ın emir ve yasakları konularında kendi içerisinde büyük bir gayret göstererek doğruya ulaşma azmini göstermesi” şeklinde yorumlamıştır.²³⁸ Kişinin hidayete ulaşması bazen peygamberlere ve Kur’an’a izafe edildiği görülse de bu mecazi bir durumdur. Dalalet de kişinin yanlış olan şeylere meyletmesi sonucu gerçekleşir. İnsan sahip olduğu irade ile tercihini kullanır ve Allah dalaleti yaratır. Hidayet ve dalalet, insanın meyli sonucunda Allah’ın yaratmasıyla oluşan bir hadisedir. Hidayet ve dalalet, irade ve istek açısından insana, yaratma fiili yönünden ise Allah’a aittir.²³⁹

Eş’ari’ye göre Allah, hidayeti kişinin fiil ve davranışları sonucunda, insanda yaratmasıyla meydana gelir. Kur’an, insanlara doğru ve uyulması gereken yolları göstermiştir. Kendisine gönderilen emir ve yasaklara uymak için çaba harcayan insan hidayete, bunun tersi bir istikamete yönelen insan ise dalalete, Allah’ın yaratması ile ulaşır. Bu yüzden Eş’ariler Allah’ın mü’minleri imana çağırmasının başlı başına bir hidayet olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁰

Ehl-i Sünnet’e mensup olan kelimacılar Allah’ın dilediğine hidayeti, dilediğine ise dalaleti vermesini ifade eden ayetleri, o kimsenin şahsında yaratma olarak izah etmişlerdir. Kişinin hidayete ulaşması o kişinin iradesinin bir sonucudur. Hidayet de, dalalet de herhangi bir zorlamayla meydana gelmez.²⁴¹

²³⁴ İbn Manzur, Lisanu’l-Arab, C. VI, s. 4638.

²³⁵ Gölcük, Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri, s. 322.

²³⁶ İbn Manzur, Lisanu’l-Arab, C. IV, s. 2601.

²³⁷ Kılavuz, age, s. 195.

²³⁸ Sabuni, age, s. 137.

²³⁹ Yazıcıoğlu, age, s. 66.

²⁴⁰ Eş’ari, el-İbane, s. 94.

²⁴¹ Maturidi, age, s. 368; Eş’ari, el-İbane, s. 94-95.

Mutezile hidayet kavramını, Kur'an'daki ilgili ayetlerle açıklar. Bilindiği gibi Kur'an'da bulunan bazı ayetler, hidayete ulaştırma veyahut dalalette bırakma hususunda Allah'ın mutlak bir hakimiyetinin bulunduğunu ifade eder. Mutezile bu ayetlerde geçen Allah'ın doğru yola ulaştırması ifadelerini beyan etmek, açıklamak, bildirmek şeklinde izah etmiştir.²⁴² Onlara göre Allah'ın hidayete erdirmesi, Allah'ın insanlara sevap yollarını göstermesi demektir. Dalalet ise Allah'ın, dalaleti kendi nefsinde yaratan kullarının içerisinde bulundukları durumlarına hükmetmesi demektir.²⁴³

Kelam ilminde hidayet ve dalalet kavramları, kader konusu içerisinde insan iradesine bağlı olarak tartışılan bir konu olmuştur. Burada hidayet ve dalaletin ilahi kaynaklı olduğunda ihtilaf olmamakla birlikte, insanın irade ve seçimleri ile mi yoksa Allah'ın takdir ve yaratması ile mi meydana geldiği tartışılmıştır. Mutezileye göre Allah, emir ve yasaklarını iletir bundan sonra da herhangi bir müdahalede ve zorlamada bulunmaz. Hidayet ve dalalet kişinin kendisinin yaratmasıyla meydana gelen hadiselerdir. Ehl-i Sünnet alimleri ise hidayet ve dalaleti meyil ve ulaşma yönünden insan iradesine, yaratma noktasında ise Allah'ın kudretine izafe ederler.

2.1.9. Rızık

Rızık kavramının kader konusuyla büyük bir ilgisinin olması nedeniyle ayrı bir başlık altında incelenmesi gerekmektedir. Rızık, kader kavramının kapsadığı anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilmiş ve kader konusunun önemli tartışmaları arasında yer almıştır.

Rızık kelimesi sözlüklerde çeşitli manalara gelmektedir. Bunlardan bazıları, “faydalanılan şey” ve “verilen şey” gibi anlamlardır. Terim manası ise Allah'ın insanlara, yiyip içmeleri ve istifade etmeleri için vermiş olduğu bütün her şeyi kapsamaktadır. İstifade için verilen şeylerin helal veya haram gibi bir şekilde sınırlanması da rızık kavramında bulunmamaktadır.²⁴⁴

Rızık konusu, Kur'an'da geçen ayetlerde de ifade edilmiştir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı)dır.”²⁴⁵

²⁴² Sabuni, age, s. 157.

²⁴³ Sabuni, age, s. 157.

²⁴⁴ Kılavuz, age, s. 131-132.

²⁴⁵ Hud 11/6.

“Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Dilediğine rızık bol verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁴⁶

“Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah’a koştüğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”²⁴⁷

Rızık meselesinin, kader konusu içerisinde ele alınmasının en temel sebeplerinden birisi, yukarıda belirttiğimiz ayetlerde geçen ifadelerdir. Yüce Allah, rızık noktasında karar merciinin kendisine ait olduğunu “dilediğine” ifadesiyle belirtmiş, bunun da katında saklı bulunan sırlar içerisinde yer aldığını “levh-i mahfuz” kavramıyla anlatmıştır. Ayrıca rızık meselesini doğum, ölüm, dirilme gibi kavramlarla birlikte zikredilmesi de meselenin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Kadı Abdulcebbar rızık kavramını “kendisiyle yarar sağlanan şey” olarak tarif etmiş ve rızık, ot, su gibi bazı temel unsurlardan oluşan “mutlak rızık” ve malik olunan nesnelerden oluşan “tayin edilmiş rızık” olarak ikiye ayırmıştır.²⁴⁸ Mutezile rızık, genel olarak “insanın sahip olduğu mülk” biçiminde tanımlamıştır. Rızık yaratılması konusunda da Allah’ın mutlaklığını kabul etmektedir. Bununla birlikte Mutezile, rızık, insanın hür iradesi ve kişisel gücü sayesinde, kendi tercihleri vesilesiyle ulaştığı ve elde ettiği şeyler olduğunu söylemiş, haram olan şeyleri de rızık olarak kabul etmemiştir. Haram olan bir şeyin kazanılması ve infak edilmesi Allah tarafından yasaklandığına göre haramın rızık olarak değerlendirilebilmesi de caiz olmamaktadır. Mutezile’nin rızık anlayışında, kendisinin resmettiği insan profilinin tesiri açıkça görülmektedir. O, rızık yaratılmasında Allah’ın mutlak gücünü ortaya koyarken, rızık ulaşma ve elde etme meselesinde ise insanın fiillerini ön plana koymuştur.²⁴⁹

Ehl-i Sünnet alimlerinin birçoğu rızık verme işinin sadece Allah’a ait olduğunu söylemişlerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz ayetlerden yola çıkarak, helal olsun, haram olsun insanların ve bütün canlıların rızıkının Allah katında takdir edildiğini belirtmişler fakat bunun sorumluluğunun Allah’a ait olmayıp insanın tercihlerine ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bir insan rızıkını haram yollardan elde ediyorsa, o kişi bundan dolayı günahkar olmaktadır.²⁵⁰ Maturidi ekolüne mensup ilim adamlarından olan Sabuni, Mutezile’nin rızık, insanın mülkü

²⁴⁶ Şura 42/12.

²⁴⁷ Rum 30/40.

²⁴⁸ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli’l-Hamse, s. 784.

²⁴⁹ Kadı Abdulcebbar, Şerhu Usuli’l-Hamse, s. 534.

²⁵⁰ Maturidi, age, s. 364-366; Eş’ari, el-İbane, s. 91-93; Sabuni, age, s. 151-152.

olarak kabul etmesine karşı çıkmış, hiçbir mülke sahip olmayan hayvanların ve canlıların rızıklandırılması konusunu açarak bu görüşün yanlışlığını savunmuştur.²⁵¹

Eş'ari, rızıkların Allah katında olduğunu ve Allah'ın yarattıklarını helal ve haram olarak rızıklandığını ifade etmiştir.²⁵² Ona göre rızık, kulun sahip olduğu mülkle herhangi bir ilişkiye sahip değildir. Her şeyin sahibi Allah'tır. Haram'da rızıktır. Bunun aksini söyleme de, haram yollarla bir şeyler kazanıp bundan istifade eden bir şahsın başkası tarafından rızıklandırıldığı manası çıkmaktadır. Böyle bir şey de dinin temel dinamiklerine aykırı bir durumu ortaya çıkarır. Eş'ari'de, Sabuni gibi Mutezile'nin ileri sürdüğü rızkın mülkiyet olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır.²⁵³ Eğer rızık mülkiyet olarak düşünülecek olursa hayvanların yediği ot veyahut çocukların emdiği süt tasnif edilemeyecektir. Rızık, Allah'ın yaratmış olduğu canlılara yönelik bir lütfudur ve buradan yola çıkarak ancak herhangi bir faydası olan şey rızık olarak nitelendirilebilir.²⁵⁴

Genel olarak Ehl-i Sünnet'in rızık konusundaki görüşleri ortaktır. Bu görüşlerin temel özellikleri, rızık verenin sadece Allah olduğu, haram olan şeylerin de rızık içerisinde yer aldığı, rızık olmakla beraber haram olan bir şeyin elde edilmesinde Allah'ın rızasının bulunmadığı ve bundan, kişinin harama yönelik tercihten dolayı kendisinin sorumlu olduğu, herkesin ancak kendi rızıkına ulaşabileceği şeklinde ifade edilebilir.²⁵⁵

Rızkın, Allah tarafından verildiğinin ifade edilmesi insanın iradesiyle buna ulaşamayacağı anlamını taşımamaktadır. Bu ifadeler Allah'ın, yaratmış olduğu varlıklara vermiş olduğu nimetin ve onlara göstermiş olduğu merhametin bir ifadesidir. İnsanın asli vazifelerinden birisi de Allah'ın vermiş olduğu rızka ulaşmak için gayret göstermesi ve iradesi ile çeşitli tercihlerde bulunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in rızık temin etme, ekonomik hayat, mesleki tercihler hususunda söylemiş olduğu hadislerin birçoğunda insan iradesi ön planda yer almaktadır. Bütün bunlar da rızık konusunda insan iradesinin önemini ortaya koymaktadır.

2.1.10. Ecel

Kader konusuyla ilgili hususlardan bir diğeri de ecel meselesidir. Ecel kelimesi “Ecele” sülasiyle ilgili olarak “geç olmak”, “erteye kalmak” gibi manalara gelir.²⁵⁶ Terim

²⁵¹ Sabuni, age, s. 151.

²⁵² Eş'ari, el-İbane, s. 92.

²⁵³ Eş'ari, el-İbane, s. 92.

²⁵⁴ Eş'ari, el-İbane, s. 92.

²⁵⁵ Kılavuz, age, s. 132.

²⁵⁶ İbn Manzur, Lisānu'l-Arab, C. I, s. 32.

anlamı ise, insanın ve diğer canlıların sürmüş oldukları hayat için Allah tarafından tayin edilen süreyi ve bu sürenin sonunda meydana gelen ölüm olayını taşımaktadır.²⁵⁷

Bu kavram Kur'an'da da çeşitli yerlerde kullanılmıştır. Bu ayetlerden bazıları aşağıda verilmiştir.

“O öyle bir Rab'dir ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de O'nun katındadır. Siz ise hala şüphe ediyorsunuz.”²⁵⁸

“Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁵⁹

“Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vakte kadar ertelesin. Şüphesiz, Allah'ın belirlediği vakit gelince ertelenmez. Keşke bilseydiniz.”²⁶⁰

“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”²⁶¹

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”²⁶²

“De ki: Allah dilemedikçe, ben kendime bile ne bir zarar, ne de fayda verme gücüne sahibim. Her milletin bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”²⁶³

Ayetlerden de anlaşıldığı üzere Allah bütün canlılara bir ömür tayin etmiş ve bunu da ecel kavramıyla ifade etmiştir. Her canlı doğar, dünya üzerinde belli bir ömrü yaşar ve ölür. Bu ayetlerde sürenin, Allah tarafından belirlendiği, kişinin bu süreyi değiştirebilme gibi bir imkan ve kudretinin bulunmadığı belirtilmiştir. Dikkat çekici hususlardan birisi de Allah'ın ecel kelimesini sadece tekil unsurlar için kullanmamış olup, toplum, millet gibi belli kalabalıklar sonucunda oluşan gruplar için de kullanmış olmasıdır. Burada kullanılan ecel kelimesinin manası benzer biçimde yok olma ve son bulma anlamını taşımaktadır.

²⁵⁷ Kılavuz, age, 128.

²⁵⁸ En'am 6/2.

²⁵⁹ Münafikun 63/11.

²⁶⁰ Nuh 71/3-4.

²⁶¹ Araf 7/34.

²⁶² Nahl 16/61.

²⁶³ Yunus 10/49.

Kelamcılarının büyük çoğunluğuna göre ecel konusu ortak bir şekilde ele alınmıştır. Bazı hususların haricinde bu konu hakkında ittifak edilmiş, genel bir kanı ortaya konulmuştur.²⁶⁴ Eş'ari, Mutezile ekolüne mensup ilim adamlarının birçoğunun ecelin asla değişmediğini, değiştirilemeyeceğini, insanın hangi şekilde ölürse ölsün eceliyle ölmüş olduğunu belirttiklerini ifade eder. Mutezile alimlerinin bu görüşleriyle, Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin uyum içerisinde olduğunu da söyler.²⁶⁵ Fakat bu görüşün Mutezile alimlerinin tamamını kapsadığını söylemek yanlış olur. Mutezile mezhebinin ecelle ilgi olarak ortaya koydukları farklı görüşler bulunmaktadır. Bunların ilki, "Katilin maktulü öldürmemiş olması halinde bile maktulün yine aynı vakitte kesinlikle öleceği" şeklindedir. İkinci görüşe göre "Maktul katilin hür iradesiyle yapmış olduğu bir fiil sonucunda ölmüştür. Eğer katil o kişiyi öldürmemiş olsaydı maktul kesinlikle yaşayacaktı" biçimindedir. Son görüş ise Ehl-i Sünnet mezheplerinin ortaya koymuş olduğu görüştür. "Maktul eceliyle ölmüştür, eğer katil, maktulü öldürmemiş olsaydı onun yaşaması da ölmesi de imkan dahilinde olacaktı."²⁶⁶

Maturidilerin görüşüne göre öldürülen kimse eceliyle ölmüştür.²⁶⁷ Maktul için bundan başka bir ecel yoktur. Her ne kadar katilin öldürme fiili onun kişisel tercihiyle ilgili olarak kendisine ait olsa da ölüm olayı maktul ile ilgili olarak Allah'ın yaratması ile meydana gelir. Ölen kişinin bunla bir ilgisi bulunmayıp, katil seçmiş olduğu bu fiilden dolayı sorumludur ve ceza çekecektir. Eş'ari de konuyu benzer şekilde ele almış katil ve maktulün kendi ecelleriyle ölüp öldürüldüğünü söylemiştir.²⁶⁸

Görüldüğü gibi Ehl-i Sünnet mezhepleri ölme ve öldürme konusunda katilin öldürmesini, diğer ölüm çeşitleri gibi sadece bir sebep olarak kabul etmiş, maktulün ölümünün Allah tarafından bu biçimde takdir edildiği için ecelinin bu olduğunu söylemişler fakat katilin bu fiili kendi iradesi ile yapmasından dolayı sorumlu olduğunu da söylemişlerdir. Mutezile alimleri içerisinde farklı görüşler bulunsa da genel kanaat Ehl-i Sünnet'in görüşüyle aynıdır.

Ecel konusu, Allah'ın takdir ve kudretinin bir ifadesidir. İnsanın iradesi ve tercih hakkı bulunsa da bunun belli bir alanı ve sınırları bulunmaktadır. İnsanın doğumu ve ölümü bu sınırların dışında yer almaktadır. Şüphesiz ki bunda da insanların algısı ve tercihlerini kullanma eğilimleri açısından büyük faydalar bulunmaktadır. Her şeyin insan iradesi kapsamında yer alması, Allah'ın kuvvet ve kudretinin görülmemesine ve Allah'ın sıfat ve

²⁶⁴ Keskin, age, s. 195.

²⁶⁵ Eş'ari, el-İbane, s. 91.

²⁶⁶ Eş'ari, Makalatü'l İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin, s.215-216.

²⁶⁷ Aliyyu'l-Kari el-Hanefi, Şerhu Fıkh'ıl-Ekber, Mısır h. 1323, s. 112.

²⁶⁸ Eş'ari, el-İbane, s. 91.

fiillerinin tahayyül edilememesine neden olabilirdi. İnsan iradesi üzerinde gerçekleşen bütün hadiseler, Allah'ın varlığını, O'nun mutlak gücü ve kudretini göstermektedir.

2.2. Kader İnancının Kaynakları

İslam'da kader inancının en temel kaynakları diğer İslam bilimlerinde olduğu gibi Kur'an ve hadislerdir. Kader hakkındaki görüşler ve tartışmalar, bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre meydana gelmiştir. Kader ve insan iradesinin mahiyetinin tam olarak anlaşılabilmesi için bu kaynaklarda mevcut olan konuyla ilgili bilgilerin açıklanması gerekmektedir.

2.2.1. Kur'an'da Kader

“Kader” sözcüğü, Kur'an 'da isim ve fiil kullanımlarıyla birlikte 100 yerden fazla geçmektedir. Fakat bu kelimeler aynı anlamları taşımayıp farklı manalarda kullanılmıştır. Bu manalar çok çeşitli olmakla birlikte Kelam ilminin konusu olan kader teriminin manasını ihtiva etmez. Yukarıdaki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi kader kelimesi miktar, ölçü, bir şeyi belli bir ölçüye göre tayin etmek ve bir nizama göre yapmak gibi birden çok anlamlarda kullanılmıştır.²⁶⁹ Kur'an, kainatta her şeyin belli bir ölçüsünün olduğunu, bütün varlıkların belirli bir düzen içerisinde hareket ettiklerini ve bu ölçünün dışına çıkmayacaklarını bildirmektedir. Allah'ın yaptığı işlerin bir nizamı, ölçüsü ve de hikmeti vardır. Lüzumsuz ve anlamsız bir iş yapması düşünülemez. İnsan da dahil olmak üzere her şeyin belli bir düzeni vardır.²⁷⁰

Kader sözcüğünün Kur'an-ı Kerim'deki anlamlarından birisi kudret ve güç yetirmedi.²⁷¹ Bu ayetlere genel olarak bakıldığında zaman Allah'ın gücünün büyüklüğü ve kusursuzluğu ifade edilmektedir. Allah'ın kudreti, yaratmış olduğu nesnelerin mükemmelliği ve kusursuzluğuyla izah edilmiş, bütün yarattıklarının belli bir ölçü ve sistemle birlikte meydana getirildiği ifade edilerek yaratıcı gücün mutlaklığı anlatılmıştır.

Konuyla ilgili bir diğer ayette ise Allah, kendisinin gücünü ve kudretini inkâr eden Yahudilerden bahsetmektedir. Bu ayette mealen şu ifadeler yer almaktadır: “Allah'ı gereği

²⁶⁹ İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, C. V, s. 3545.

²⁷⁰ Bağcı, age, s. 35. İlgili ayetler için Bkz. Kamer 54/49, Furkan 25/2, En'am 6/91, Rad 13/26.

²⁷¹ “O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilen takdiridir (ölçüp biçmesidir).”, En'am 6/96. Bkz. Beled 90/5, Bakara 2/284, Nahl 16/77, İsrâ 17/99.

gibi takdir edemediler.”²⁷² Bu ayette geçen “kader” kelimesi, “Allah’ı hakkıyla tanıyıp takdir etmemeleri” anlamına gelmektedir.²⁷³

K-d-r köküne sahip kelimeler, Kur’an’da en fazla bu manada kullanılmıştır. Kudret ve güç yetirmek manalarına gelen onlarca ayet bulunmasına karşın biz burada bir kısmını vermeyi yeterli gördük. Bazı ayetlerde de “Allah’ın yarattığı her şeyi takdir edip sınırlarını belirlemesi” manasında kullanılmıştır. Gözle görülemeyen en küçük bir zerreten en büyük varlığa kadar evrende yaratılan her şey belli bir düzene göre Allah’ın uygun gördüğü şekilde yaratılmıştır. Yaratılan eşyanın hiçbirisinde bir noksanlık olmadığı gibi kendi yaratılışı çerçevesinde gücü ve sınırları bulunmaktadır. Belli bir ölçü ile yaratılan nesnelerde anormallik bulunmadığı gibi zamana ve mekana göre değişen bir durum da söz konusu değildir. Evrende herhangi bir kargaşa ve kaosun bulunmaması Allah’ın her eşyayı belli bir ölçü ve sınırları çizilmiş olan bir düzene göre yaratması ile ilgilidir. Kur’an-ı Kerim’de evrenle ilgili betimlemeler taşıyan birçok ayette de bu durum gözler önüne serilmektedir.²⁷⁴ Bu ayetlerde dünya düzeni çok açık bir şekilde ortaya konmuştur. Hiçbir şeyin gelişigüzel yaratılmadığı her şeyin belli bir ölçüye göre oluşturulduğu, sebep sonuç ilişkisinin kabul edildiği görülmektedir.²⁷⁵

Konuyla ilgili olan Furkan Suresi, 2. ayet “Allah’ın yarattığı ve idame ettirdiği büyük kozmik düzen içerisinde her şeye ya da her olaya belli bir fonksiyon, mahiyet ve keyfiyet tayin eden Allah’tır” şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁶ Evrendeki her şey Allah tarafından yaratıldığı gibi bu yaratmada herhangi bir kaos olmayıp kozmik bir sisteme ve düzene göre gerçekleşmiştir. Bu düzen içerisindeki bütün olaylar da mevcut düzenin kurallarına göre sıkıntısız ve herhangi bir karışıklık olmadan işlemeye devam etmektedir. Canlı ve cansız her varlık hiçbir sapma göstermeden Allah’ın kendileri için takdir ettiği işlevi yerine getirmekte, meydana gelen bütün olaylar sürekli olarak Allah’ın belirlediği kurallar çerçevesinde cereyan etmektedir, hiçbir gücün ve iradenin bu yasaları aşması ve ihlal etmesi de mümkün değildir.²⁷⁷

A’la suresi 1 ve 5. ayetlerde geçen “yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren” ifadelerini, “Allah varlıkların cinslerini, türlerini, niteliklerini, ne yapacaklarını, ne söyleyeceklerini, ecellerini takdir etmiştir; her birini yapabileceği, kendisine uygun olan

²⁷² En’am 6/91

²⁷³ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kuran Yolu (Meal-Tefsir), Ankara 2007, C. II, s. 439.

²⁷⁴ “O ki, birbiri ile ahenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahman olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”Mülk 67/3. Ayrıca Bkz. Furkan 25/2, A’la 87/1-5, Talak 65/3, Kamer 54/49.

²⁷⁵ Bağcı, age, s. 39.

²⁷⁶ Muhammed Esed, Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir), İstanbul 1999, s. 726.

²⁷⁷ Kuran Yolu, C. IV, s. 108.

davranışlara yöneltmiş ve yaratıldığı amaç doğrultusunda hareketini kolaylaştırmış, din ve dünya işlerinde yapması gerekeni ona ilham etmiştir”²⁷⁸ şeklinde yorumlanmıştır.

Konuyla ilgili olan Kamer suresi 49. ayet çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Ayette geçen “bi kaderin” ifadesini önceden tayin ve tespit edilmiş alın yazısı anlamında izah edilmeye çalışılmış, her şeyin meydana gelişinden evvel ezelde Allah’ın ilminde ve iradesinde takdir edilmiş bir kaderle yaratıldığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁹ Başka yorumlarda ise, kader kelimesinin manası “bir şeyin hayr, şer, hüsün, kubuh, hikmet, sefeh gibi sıfatlardan mahiyetinin belirlenmesidir”²⁸⁰ şeklinde ifade edilmiştir. “Eşya hangi mahiyette ve nasıl yokluktan varlığa çıkacaksa öylece takdir edilmesi”²⁸¹ manasına da geldiği söylenmiştir. Bu ayet, kader kavramını izah etmek için de kullanılmıştır. “O’nun katında her şey belli bir ölçüye/miktara bağlıdır.”²⁸² Ayetinde olduğu gibi “kader” sözcüğü ölçü, miktar ve limit gibi anlamlara da gelmektedir. Bu ayetlerden anlaşıldığına göre her şeyin zat ve sıfatları açısından belli ve muayyen bir ölçüsü bulunmaktadır. Bu durum cisimlerin, ancak duyu organlarımız vasıtasıyla algılayabildiğimiz vasıf ve özellikleriyle de ilgilidir. Bununla birlikte kader sözcüğü Kur’an-ı Kerim’de aynı ismin fiil formu olan takdir etme ve ölçme gibi anlamlarda da kullanılır. “Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz!”²⁸³ Ayeti buna örnek olarak gösterilebilir. Bu ayete göre Allah, hiçbir şeyi ölçüp biçmeden gelişigüzel bir şekilde yaratmaz. Aksine her şeyde bir ölçü, ahenk ve uyum söz konusudur.²⁸⁴ Diğer bir yoruma göre ise “Her şeyin hikmetin gereklerine uygun biçimde, sağlam, belli bir düzen ve denge içerisinde ya da Allah’ın ezeli ilminde bilinen ve kayıtlı olan şekle göre” yaratılması şeklindedir.²⁸⁵

Allah, hikmeti gereği kullarından dilediğinin rızkını bol dilediğinkini de kıt verir. Bu ifadeyi taşıyan birçok ayette insanın rızkının daraltılması, kader kelimesi ile ifade edilmiştir.²⁸⁶ Bu ayetlerde Allah’ın mutlak kudretinin ve hakimiyetinin delili olarak rızkın bir ölçüde kısılması gösterilmiştir. Burada birçok anlamının içinde rızık ile ilgili olanının seçilmesinin sebebi, bu problemin de kader inancıyla ilgisinin olmasındandır. Ancak yine

²⁷⁸ Muhammed b. Ali Şevkani, İrşadü’l –Fuhül, Beyrut 1992, C. V, s. 493.

²⁷⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Y.y. 1979, C. VII, s. 4754.

²⁸⁰ Maturidi, age, s. 392..

²⁸¹ Maturidi, age, s. 392.

²⁸² Ra’d 13/8.

²⁸³ Mürselat 77/23.

²⁸⁴ Fahreddin er-Razi, Mefatihü’l-Gayb, Mısır 1938, C. XXX. s. 273; Vehbe Zuhayli, et-Tefsiru’l-Münir, Dimeşk 2003, C. XV, s. 346.

²⁸⁵ Ca’dullah Mahmut b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi’t-Tenzil, Beyrut 2003, C. IV, s. 666.

²⁸⁶ “Allah dilediğine rızkı bol ve (belli) bir ölçü ile verir”, Rad 13/26. Ölçü anlamını taşıyan diğer ayetler için Bkz. Hicr 15/21, Mü’minun 23/18.

buradaki rızkın genişletilmesi ya da daraltılmasının ezelde belirlenmiş olduğuna işaret eden açık bir kayıt bulunmamaktadır.²⁸⁷

Hicr Suresi 31. ayette geçen her şeyin hazineleri sözcükleri yağmur ve ondan kaynaklanan bereket manalarında yorumlanmıştır. Bundan dolayı “*ve-ma nünezzilühû bi-kaderin ma'lûm*” ifadesi de yağmurun gelişi güzel değil, ilahi takdire ve yaratılanların ihtiyacına göre yağdırıldığı şeklinde anlaşılmıştır. Bu ayette geçen hazineler kelimesinin sembolik ve temsili bir anlatım biçimi olduğunu ifade eder. Ayet, “Biz, kulların kendisinden faydalandığı her şeyi, her nimeti yaratmaya (icad ve tekvin) ve o nimeti bilgimiz dahilinde olan bir maslahat gereği belli bir ölçüye göre bahşetmeye muktediriz.” şeklinde yorumlanmıştır.²⁸⁸

Mü'minin suresi 18. ayette de kader kelimesi ölçü ve miktar anlamlarında kullanılmıştır. Ayette her şeyin belli bir düzen ve nispette yaratıldığı bu düzen içerisinde yer alan yağmur kavramıyla ifade edilmiştir. Bilindiği gibi yağmurun, bütün zaman dilimlerinde aşırı yağması sel, heyelan gibi felaketlere yol açtığı gibi çok az yağması da kuraklık ve kıtlığa neden olur. Çeşitli nedenler sonucunda yaşanan sel veya kuraklık gibi hadiselerde meydana gelen olaylar herkes tarafından bilinmektedir. Fakat Allah, ayette ifade ettiği gibi yağmurun hepsini bir bölgeye indirmez. Yeryüzünün hava hareketlerinde belli bir düzen, ölçü ve döngü bulunmaktadır. İşte ayette geçen kader kelimesi bu ölçü, düzen ve döngüyü ifade etmektedir. Ayette geçen kader kelimesi, yağmur suyunun, Allah'ın bilgisine ve yeryüzündeki kurallar ve düzenler silsilesine göre yeryüzünde yaşayan bütün canlılar için en uygun bir biçimde ve onların ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde gerekli olan miktarı ifade ettiği söylenmiştir.²⁸⁹

Kader kelimesi Kur'an-ı Kerim'de “kadera” ve “yakdiru” gibi fiil formlarıyla, insanların rızık ya da geçim imkanlarının azaltılması ve daraltılması manalarında da kullanılmıştır.²⁹⁰

Rızık kavramı, kader konusuyla da oldukça ilgili bir meseledir. Herkesin rızkının aynı olmaması, ilahi tecellinin bir hükmü olmakla birlikte toplumsal hayat için oldukça ehemmiyetli bir zorunluluktur. . Bu ayetlerde insanın rızkının daraltılması anlamında kullanılan kader kelimesi Allah'ın mutlak kudretinin ve hakimiyetinin delili olarak rızkın bir ölçüde kısılması gösterilmiştir. İslam literatüründe çalışan herkesin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin rızkını temin etme garantisi bulunsa da bunun miktarı kişiden kişiye

²⁸⁷ Keskin, age, s. 62.

²⁸⁸ Zemahşeri, age, C. II. s. 507, 552; Zuhayli, age, C. VII, s. 176, 329-332.

²⁸⁹ Razi, Mefatihü'l-Gayb, C. XXIII. s. 88.

²⁹⁰ “Şüphesiz Rabbin, dilediğine rızık bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O, gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir.”, İsra 17/30 Ayrıca Bkz. Ankebut 29/62, Rum 30/37, Kasas 28/82, Sebe 34/36, Zümer 39/52, Şura 42/12, Fecr 89/16, Talak 65/7.

farklıdır, değişkendir. Bununla birlikte her kişinin sorumluluğu da sahip olduğu maddi imkanlar nispetinde farklıdır. Dünya hayatının bir yönünün de ahiret dünyası için bir imtihan olması nedeniyle bu durumun farklılık arz etmesi gayet normaldir ve makuldür. Ehli Sünnet'in ilim adamları, bu ayetlerden yola çıkarak mal, servet, besin gibi maddi rızkın taksiminin doğum, ölüm (ecel) gibi Allah'ın kaza ve kaderine göre ezelde belirlenmiş olduğunu ifade ederler.²⁹¹

Kader kelimesi bazen de eşyanın mukadderatını belirlemek anlamında kullanılmıştır.²⁹² Bu ayetlerde bahse konu olan nesnelerin işlevi, özellikleri, nitelikleri vurgulanmış, zaman dairesi içerisinde üstlenmiş oldukları roller ve görevlerden bahsedilmiş, bu nesnelerin yaratılmasıyla beraber kendilerine biçilen görevleri yerine getiriliş biçimlerinden ve gelecekteki süreçlerinden bahsedilmektedir.

Yasin suresi 39. ayette geçen “kaddernahu” kelimesi belirlemek, tayin etmek, gibi manalara gelmektedir. Ayrıca ayet, gerek siyak ve sibak gerekse de Kur'an'ın bütünlük ilkesi çerçevesinde değerlendirildiği zaman kader ve türevlerinde klasik manadaki kader anlamında olan “önceden tayin ve tespit” anlamının söz konusu olmadığı görülmektedir.

Taha suresi 40. ayetteki kader kelimesi de klasik anlamdaki kader değildir. Ayet siyak ve sibak açısından ele alındığında “Senelerce Medyan halkı arasında kaldın. Ey Musa peygamberliğe takat getirecek çağa ulaştın. Şimdi de seni (peygamber olarak) seçmiş bulunuyorum”²⁹³ şeklinde yorumlamak daha doğrudur.

Kur'an-ı Kerim'deki bir kısım ayetler kulların fiillerini kendi hür iradeleriyle yaptıklarını ve sonucundan da sorumlu olduklarını, işlerinde zorlama altında bulunmadıklarını, seçimlerini kendi hür iradeleriyle yaptıklarını ifade eder görünümündedirler.²⁹⁴ Kur'an'ın temel prensiplerine göre bir kişinin iyi bir insan olabilmesi veyahut aksini seçmesi, tamamen o kişinin kendi iradesi ile ilgili bir durumdur.²⁹⁵

K-d-r köküne sahip kelime ve türevlerinin geçtiği ayetler incelendiğinde bunların hiç birisinin bilinen anlamda Kelam ilminin konusu açısından incelen kader kavramının taşıdığı manaları karşılamadığı görülür. Ayrıca ayette geçen kelimelerin tamamı da aynı anlamlara gelmeyip birçok farklı manalar taşımaktadır. Fakat bütün bunlarla birlikte kader konusu içerisinde yer alan bazı meseleler ayetlerde yer almaktadır. Bunların arasında Allah'ın ezeli

²⁹¹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristani, Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam, Kahire trs., s. 416.

²⁹² “Aydın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur.”, Yasin 36/39, Taha 20/40.

²⁹³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Cami'ul-Beyan, Mısır 1954, C. XVI, s. 112.

²⁹⁴ Yeprem, age, s. 146.

²⁹⁵ Yeşilyurt, agm, s. 42.

ilmi ile ilgili ayetler oldukça fazladır.²⁹⁶ Bu ayetlerde, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı, onun ilminin sınırlarının olmadığı, gizli-açık her şeyin bilgisin onun katında mevcut olduğu ve hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalamayacağı ifade edilmektedir. Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi Allah'ın ezeli ilminin sınırsız olmasından dolayı Cennet ve Cehennem ehlinin de Allah katında malum olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁷

Konuyla ilgili bir diğer önemli husus Kur'an-ı Kerim'e göre "külli irade" ve "cüz'i irade" meselesidir. Ayetlerden anlaşıldığı gibi Allah'tan başka yaratıcı yoktur ve herhangi bir şeyin olması için O'nun sadece "ol!" demesi yeterlidir. Allah'ın dilediğini yapması için bir sebebe veya yardımcıya da ihtiyacı bulunmamaktadır. O'nun iradesi her şeyi kapsamaktadır. Fakat irade meselesi insan açısından düşünüldüğünde, ilim adamları ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konu etrafında çeşitli itikadi fırkalar ortaya çıkmış, birçok tartışma yaşanmıştır. Allah'ın insanlara belli bir nispette hür irade yetkisi verdiği açıktır. Çünkü kişisel iradenin olmadığı yerde imtihandan ve sorumluluktan bahsedilemez. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette de insanın kişisel iradesine vurgu yapılmakta ve kişinin kendi iradesiyle yapmış olduğu fiillerin sonucundan da sorumlu oldukları anlatılmaktadır.

İnsanın eylemlerinden dolayı sorumlu bulunduğunu belirten ayetlerde,²⁹⁸ insanın sahip olduğu tercih hakkına vurgu yapılmış, iman-küfür açısından seçmiş oldukları tercihe vurgu yapılarak hür iradeye değinilmiştir. Bu ayetlerden hareketle hiçbir kulun özellikle iman-küfür açısından herhangi bir mecburiyete ve zorlamaya maruz kalmadığını çok kesin bir dille ifade edebiliriz. Ayrıca kulun irade sahibi olduğu, dolayısıyla hür olduğu, hür iradesiyle seçimlerini yaptığı ve tercihinin sonucundan da sorumlu olduğu anlatılmaktadır. Fakat insanın sahip olduğu bu iradenin etrafını çevreleyen daha genel bir takdir ve iradenin bulunduğunu da ifade eden ayetler bulunmaktadır.²⁹⁹ Mesele hakkında yapılan tartışmaların içerisinde sıkça bulunan bu ayetler oldukça önemlidir. Kur'an'daki bu ayetler de Allah'ın her şeyi ezelde ilmi ile bildiğini ve her şeyin belli bir kadere bağlandığını, insan için yapılacak bir şeyin bulunmadığını ifade eder görünümündedir.³⁰⁰

²⁹⁶ "Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyumdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefa'at edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.", Bakara 2/77. Ayrıca Bkz. Maide 5/99, A-li İmran 3/5, Bakara 2/255, Hucurat 49/16.

²⁹⁷ Saffat 37/160-163, Buruc 85/21-22, Zuhuruf 43/4, Yunus 10/61, Hud 11/6, İsra 17/58, Hac 22/70, Neml 27/75, Yasin 36/12.

²⁹⁸ İlgili ayetler için Bkz. Kehf 18/29, A-li İmran 3/182, Fussilet 41/46, Yasin 36/54, Enbiya 21/47, Fussilet 41/17.

²⁹⁹ İlgili ayetler için Bkz. Tekvir 81/27-29, İnsan 76/29-30, Bakara 2/7, En'am 6/35, Yunus 10/99-100.

³⁰⁰ Yeprem, age, s. 147.

2.2.2. Hadislerde Kader

Kader kavramı Hz. Peygamber'in hadislerinde oldukça sık bir şekilde geçmektedir. Kader konusu Hz. Peygamber tarafından sadece tek bir konu etrafında ele alınmamış, çeşitli meselelerle birlikte ifade edilmiştir. Rivayet edilen Hz. Peygamber'in hadisleri kimi zaman kader konusunu tartışmayı yasaklamış, bazen kaderin değişmezliğini vurgulamış, bazı hadislerde kaderin inkar edilmesi yasaklanmış, başka hadislerde Allah'ın kendisine ait irade ve takdiri vurgulanmış, musibetler ve felaketlerle birlikte ilahi iradedden bahsedilmiş, “yazgı, kalem” gibi konular ele alınmış, tevekkül, rıza, sabır, hidayet, delalet, ecel, rızık, doğum, cinsiyet gibi konular da kaderle ilgili hadislerde sıklıkla geçmiştir. Bütün bu hadislerle birlikte hür iradeye de sık bir şekilde vurgu yapılmıştır.³⁰¹

Kader meselesi cahiliye müşrikleri arasında sıkça tartışılan bir konuydu. Bu tartışmalarda bazı Arapların, küfrü ve şirki kaderin üzerine attıkları da görülmüştür. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “Putperestler diyecekler ki, ‘Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberleri) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki, yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz”³⁰² ifadeleri yer almaktadır. Ayetin yorumlarından da anlaşılacağı gibi cahiliye dönemi müşrikleri Allah'a ortak koşmayı, birtakım şeyleri kendi tasavvurları doğrultusunda haram veya helal kabul etmeyi, doğru ve müspet bir davranış biçimi olarak görmekteydiler. Onlar bu davranışlarıyla Allah'a yaklaştıklarını düşünmüşler, bu fiillerinde Allah'ın rızasının olduğuna inanmışlardır. İşte müşriklerin sıklıkla ortaya atmış oldukları kader meselesi aslında onların Hz. Peygamber'e karşı delil olarak kullanmaya çalıştıkları bir meseleden ibaretti. Ayrıca çeşitli sebepler nedeniyle küfrünü gizleyen bazı münafıkların da zihin bulandırmak ve şüphe çıkarmak için ortaya attıkları meselelerin başında kader konusu yer almıştır. İleride bahsedeceğimiz gibi Hz. Peygamber'in kader konusu hakkında tartışmayı yasaklamasının sebepleri arasında da bu münafıkların yapmış olduğu konuşmalar bulunmaktadır.³⁰³

Genel olarak bakıldığında zaman Hz. Peygamber'in kader konusuyla ilgili söylemiş olduğu hadislerde bazı ortak noktalar bulunmaktadır: Allah'ın yaratmış olduğu her nesnede planlı bir ölçü ve sistemli bir düzen bulunmaktadır. Gerek dini konularda gerekse dünya işlerinde insanla ilgili bütün teklifler ve yapılması istenilen meseleler ortaya konulmuştur.

³⁰¹ Bu hadislerin tamamı, konunun dağılmaması açısından tek tek ifade edilmemiş, konunun akışına göre dipnot numaralarının verilmesi yeterli görülmüştür.

³⁰² En'am 6/148

³⁰³ Ebu Zehra, age, s. 102-103

Yaratılan canlı-cansız bütün varlıkların hepsinde bir hikmet ve amaç bulunmaktadır. Belli bir düzen ve sisteme göre yaratılan bütün varlıklarda kusursuz bir ahenk bulunmaktadır. İşte bu sistemin kusursuzluğu da kaderle ilgilidir. Ayrıca Allah geçmişte meydana gelmiş ve ilerleyen zaman diliminde ortaya çıkacak bütün olayları, nesneleri ve durumları, ezeli ilminde herhangi bir sapma olmaksızın net ve en doğru bir şekilde bilmektedir. Yüce Allah bütün varlığı yaratmadan önce ezeli ilmi ile bildiği şeyleri kaydetmiştir. İnsanın fiilleri de dahil olmak üzere yeryüzünde meydana gelen her şeyin, hayır ve şerrin yaratıcısı Allah'tır. Yeryüzünde bulunan bu sistem başıboş bırakılmamıştır. Allah hiçbir şeyden gafil olmadığı gibi mutlak iradesi kainatın üzerindedir.³⁰⁴

Hiz. Peygamberin konuyla ilgili bazı hadislerinde, Kur'an-ı Kerim'den farklı olarak kader meselesi imanın şartları arasında zikredilmiştir. Bu hadislerde ayrıca kaderin ne olduğu da ifade edilmiş, konunun mahiyeti anlatılmıştır. Bu şekilde İslam akidesinin bölümlerinden olan kader konusu ortaya konulmuş ve bunun tartışılmasını yasaklayan hadislerde olduğu gibi diğer bazı hadislerle sınırları çizilmiş oluyordu.

Kader konusuyla ilgili hadislerin en bilineni meşhur cibril hadisidir.³⁰⁵ Hadis ilminde sahih olarak kabul edilen cibril hadisinde kader konusu imanın şartları arasında zikredilmiştir.

³⁰⁴ Fikrullah Çakmak, Hiz. Peygamber'in Hadislerinde "Kader" Kavramı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s. 86.

³⁰⁵ Yahya İbnu Ya'mur haber veriyor: "Basra'da kader üzerine ilk söz eden kimse Ma'bed el-Cüheni idi. Ben ve Humeyd İbnu Abdırrahman el-Himyri, hac veya umre vesilesiyle beraberce yola çıktık. Aramızda konuşarak, aştan biriyle karşılaşmayı temenni ettik. Maksadımız, ondan kader hakkında şu heriflerin ettikleri laflar hususunda soru sormaktı. Cenab-ı Hakk, bizzat Mescid-i Nebevi'nin içinde Abdullah İbnu Ömer (ra)'la karşılaşmayı nasip etti. Birimiz sağ, öbürümüz sol tarafından olmak üzere ikimiz de Abdullah (ra)'a sokulduk. Arkadaşımın sözü bana bıraktığını tahmin ederek, konuşmaya başladım: "Ey Ebû Abdırrahman, bizim taraflarda bazı kimseler zuhur etti. Bunlar Kur'an-ı Kerim'i okuyorlar. Ve çok ince meseleler bulup çıkarmaya çalışıyorlar." Onların durumlarını beyan sadedinde şunu da ilave ettim: "Bunlar, "kader yoktur, her şey hadistir ve Allah önceden bunları bilmez" iddiasındalar." Abdullah (ra): "Onlarla tekrar karşılaşsan, haber ver ki ben onlardan beriyim, onlar da benden beridirler." Abdullah İbnu Ömer sözünü yeminle de tekit ederek şöyle tamamladı: "Allah'a kaseim olsun, onlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve hepsini de hayır yolunda harcasa kadere inanmadıkça, Allah onun hayrını kabul etmez. "Sonra Abdullah dedi ki: Babam Ömer İbnu'l-Hattab (ra) bana şunu anlattı: "Ben Hiz. Peygamber (sav)'in yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanıma çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanııyordu da. Gelip Hiz. Peygamber (sav)'in önüne oturup dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacaklarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı: Ey Muhammed! Bana İslam hakkında bilgi ver! Hiz. Peygamber (sav) açıkladı: "İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekat vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah'a haccetmendir." Yabancı: "Doğru söyledin" diye tasdik etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu: "Bana iman hakkında bilgi ver? "Hiz. Peygamber (sav) açıkladı: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmandır. Kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna da inanmandır." Yabancı yine: "Doğru söyledin!" diye tasdik etti? Sonra tekrar sordu: "Bana ihsan hakkında bilgi ver?" Hiz. Peygamber (sav) açıkladı: "İhsan Allah'ı sanki gözlerinle görüyorsun gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görüyor." Adam tekrar sordu: "Bana kıyamet(in ne zaman kopacağı) hakkında bilgi ver?" Hiz. Peygamber (sav) bu sefer: "Kıyamet hakkında kendisinden sorulan, sorandan daha fazla bir şey bilmiyor!" karşılığını verdi. Yabancı: "Öyleyse kıyametin alametinden haber ver!" dedi. Hiz. Peygamber (sav) şu açıklamayı yaptı: "Köle kadınların efendilerini doğurmaları, yalın ayak, üstü çıplak, fakir -Müslim'in rivayetinde fakir kelimesi yoktur- davar çobanlarının

Yalnız hadisin Buhari'deki versiyonunda bu bölüm geçmemektedir.³⁰⁶ Cibril hadisine baktığımız zaman kadere yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmanın iman esasları arasında zikredilmiş olduğu görülür. Benzer durum birçok hadiste de kendini göstermektedir.³⁰⁷

Birçok hadiste kader konusu imanın şartlarından birisi olarak zikredilmiştir. Bununla birlikte bazı hadislerde de kader konusunun tartışılmaması gerektiği anlatılmış ya da bu tartışmalar yasaklanmıştır. Aslında bu yasaklamanın temelinde Cahiliyye Arap toplumunun düşünce biçimi bulunmaktadır. Bu düşünce biçimine göre Allah insanı yaratıp köşesine çekilmiştir. İnsanoğlu dünyada kendisinden daha büyük ve güçlü bir varlığın elindedir. İşte doğumdan ölüme kadar zamanın bütün dönemlerinde insan bu gücün kontrolü altındadır. Zaten cahiliyye Arap toplumu, ölüm hadisesini hayatın en önemli sorunu olarak düşünmüş, ölümden sonraki hayatla da pek meşgul olmamışlardır. Bu insanlara kader denildiği vakit akıllarına gelen ilk mesele ölüm olurdu. Yaşamın en önemli zaman dilimini insanın son çağı olarak gördükleri için doğum ve büyüme çağlarını çok fazla önemsememişlerdir. İşte ölüm, yeryüzünde insanın kontrolü altında bulunduğu bu büyük gücün kendilerine vurmuş olduğu en zalimane bir darbe olarak telakki edilmiştir. Cahiliyye toplumunda bu büyük gücün adı zaman yani “dehr”dir. İşte ayette geçen “Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr (zaman) yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar”³⁰⁸ ifadeleri bu anlayışı ortaya koymaktadır.³⁰⁹

Buna karşılık hadisi kutside geçen ifadeler cahiliyye toplumunun bu anlayışına karşılık bir cevap niteliği taşımaktadır.

Ebû Hureyre (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav) buyurdular ki:

“Allah Teala hazretleri şöyle dedi: “Ademoğlu, dehre (zamana) sövüyor. Halbuki zamanı tedvir eden benim; gece ve gündüz benim elimdedir (tasarrufumdadır).”³¹⁰

yüksek binalar yapmada yarıştıklarını görmendir.”Bu söz üzerine yabancı çıktı gitti. Ben epeyce bir müddet kaldım. -Bu ifade Müslim'deki rivayete uygundur. Diğer kitaplarda “Ben üç gece sonra Hz. Peygamber (sav)'la karşılaştım” şeklindedir- Hz. Peygamber (sav) Ey Ömer, sual soran bu zatın kim olduğunu biliyormusun? dedi. Ben: “Allah ve Resulü daha iyi bilir” deyince şu açıklamayı yaptı: “Bu, Cibrail aleyhisselamdı. Size dininizi öğretmeye geldi.”Müslim, İman 1 (8); Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesai, es-Sünen, Thk. Abdulfettah Ebu Gıdde, Halep 1988, İman 5, (4990); Ebu Davud, Sünnet 17, (4695); et-Tirmizi, es-Sünen, İman 4, (2610); Muhammed b. Yezid Ebû Abdillâh İbn Mace, es-Sünen, Thk. Halil Me'mun Şiha, Beyrut 1988, Mukaddime 8, (63).

³⁰⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhari, es-Sahih, Beyrut 2004, İman 37.

³⁰⁷ Konuyla ilgili hadisler için Bkz. İbn Mace, Mukaddime 10, (81), Tirmizi, Kader 10 (2145); Ebu Davud, Cihad 35, (2532).

³⁰⁸ Casiye 45/24

³⁰⁹ İzutsu, age, s. 117-118.

³¹⁰ Buhari, Edeb 101 (5828), Tefsir, 316 (4549), Tevhid 35 (7053).

Kader meselesi net bir şekilde sonuç alınabilecek bir mesele olmadığı ve yanlış anlaşılma, yorumlanma, Müslümanlar arasına şüphe ve fitne girmesine neden olabilecek bir konu olduğu için bu durumla alakalı hassas bir tavır sergilenmiştir. Kader konusunun tartışılması İslam’a yeni giren Müslümanların dinden soğumasına veya dönmesine ya da çeşitli akide bozukluklarına neden olabilirdi. İşte bu yüzden özellikle Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bu tartışmalar yapılmamış, Sahabe, İslam akidesini net ve doğru bir şekilde muhafaza etmeyi başarmıştı. Her ne kadar bu dönemde Müslüman olmadığı halde öyleymiş gibi görünen münafıklar çeşitli şekillerde bu konulardan tartışmalar çıkarsalar da gerek vahiyle gerekse Hz. Peygamber’in hadisleriyle ve dört halifenin ilmi birikimleriyle herhangi bir olumsuz durumun önüne geçilmiş oluyordu. Fakat sonraları İslam topraklarının geniş bir alana yayılması ve Müslümanların diğer inanç sistemleriyle karşılaşması nedeniyle bu durumun önüne geçilememiştir.³¹¹ Hz. Peygamber’in kaderle ilgili konuların tartışılmasını yasaklayan hadisler³¹², yukarıdaki nedenlerle birlikte ele alınmalıdır.

Ebû Hureyre (ra) anlatıyor:

Kader konusunu tartışmayı yasaklayan hadislerle birlikte ayrıca kaderi inkar etmeyi yasaklayan hadislerde³¹³ bulunmaktadır. Gerek kader konusunu tartışmayı gerekse kaderi inkar etmeyi yasaklayan hadisler temel olarak İslam akidesini ve yeni ortaya çıkan bu dinin inanç sistemini muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Eğer ilk dönemlerde bu tarz olayların önü alınamamış olsaydı ve bu tartışmalara girilmiş olsaydı hiç şüphe yok ki İslam düşüncesinde ve inanç sisteminde çok büyük dejenerasyonlar yaşanabilirdi.

Hz. Peygamber’den rivayet edilen bazı hadislerde de kaderle birlikte takdir ve rıza konularına vurgu yapılmıştır.³¹⁴ Bilindiği gibi her ne kadar insanda kişisel tercihler ve bireysel irade bulunsun da bazı zamanlarda onun engel olamayacağı durumlar da meydana gelebilir. Bu hadislerin beyan edilmesindeki en önemli sebepler, ashabin ve daha sonraki dönemlerde İslam

³¹¹ Koçyiğit, age, s. 145-146.

³¹² Ebû Hureyre (ra) anlatıyor: “Biz kader hususunda münakaşa ederken Resûlullah (sav) çıkageldi. Öylesine kızdı ki, öfkenin hasıl ettiği kızılıktan, yanaklarında sanki nar taneleri ortaya çıkmıştı. Bize şöyle çıkıştı: “Bununla mı emredildiniz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim. Bilin ki, sizden öncekiler, bu meselelerdeki münakaşalarından dolayı helak oldular. Ben sizin bu konuda (kader hususunda) münakaşa etmemeniz için çaba sarfettim (çalıştım).” İbn Mace, Mukaddime 10, (85). Ayrıca Bkz. Ebu Davud, Sünnet 17, (4710, 4720); Müslim, Kader 19, (2656), İbn Mace, Mukaddime 10, (83).

³¹³ Aişe (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav) buyurdular ki: “Benim, Allah’ın ve her nebinin laneti altı sınıfın üzerine olsun. (Bunlar) Allah’ın kitabında artırma yapan, kaderi yalanlayan, gücü sayesinde Allah’ın zelil kıldığını aziz, aziz kıldığını zelil kılan zorba, Allah’ın haram kıldığını helal kılan, Allah’ın haram kıldığını ehl-i beytimin (kanını) helal kılan ve sünnetimi terk eden.” Tirmizi, Kader 17, (2154). Ayrıca Bkz. Ebu Davud, Sünnet 17, (4700); İbn Mace, Fiten 29, (4061).

³¹⁴ Sa’d İbnu Ebî Vakkas (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav) buyurdular ki: “Ademoğlunun saadet (sebepleri)nden biri de Allah Teala’nın hükmettiğine rıza göstermesidir. Şekavet (sebepleri)nden biri de Allah Teala’ya istihareyi terk etmesidir. Keza şekavet (sebepleri)nden bir diğeri de Allah’ın hükmettiğine razı olmamasıdır.” Tirmizi, Kader 15, (2151). Ayrıca Bkz. Ebu Bekir Cafer b. Muhammed b. Hasan Firyabi, Kitabu’l-Kader, Thk. Abdullah b. Ahmed Mansur, Riyad 1997, s. 47-50; Müslim, Kader 34, (2664).

dinine mensup olan insanların karşılaşmış oldukları felaket, musibet ve her türlü olumsuz durumlarda, bütün bunların birer imtihan olduğunu ifade etmek ve insanlara sabır telkin ederek kişinin psikolojik durumunu güçlendirmek, ümitsizliğe kapılmamasını sağlamak ve toplumları sosyolojik açıdan muhafaza etmektir.

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi kader meselesinin en temel problemi insan iradesi ve Allah'ın takdiri meselesidir. Birçok itikadi mezhebin ayrılığa düştüğü ve kaderle alakalı fırkaların doğmasına neden olan bu problem konunun en önemli noktasıdır. Bilindiği gibi mükellefiyet için gerekli olan ilk şart iradedir. Nitekim İslam hukukunda mükellef olabilmek için akıllı olmak, yaşça belli bir olgunluğa ulaşmak ve zorlama altında bulunmayıp özgür olmak gibi şartlar bulunmaktadır.³¹⁵ Bütün bu şartlar temelde sadece hür iradeye vurgu yapmaktadır. Akıllı olmayan bir kişi, doğru ile yanlış ayırt edemeyecek durumda olan bir kişi veya herhangi bir baskı altında bulunan kişi hür iradeye sahip değildir. Kur'an'da bulunan "...düşünmez misiniz, ...akletmez misiniz,"?³¹⁶ Nidalarına sahip olan ayetler gibi inanç ve amel noktasına sahip bulunan hükümler, "onları büyük bir azap beklemektedir"³¹⁷ ya da "onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır"³¹⁸ ifadelerine sahip ayetler en temelde kişisel iradeye vurgu yapmaktadır. Buradan yola çıkarak Hz. Peygamber'in inanç, amel, mükafat ve ceza konularında beyan etmiş oldukları hadisler, aslında kişinin sahip olduğu hür iradenin bir göstergesidir. Çünkü iradenin olmadığı yerde mükellefiyetten ve cezadan bahsedilemez. Bu konu Hz. Peygamberin hadislerinde yer almıştır.³¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) sayıp yazmışızdır"³²⁰ ayeti, kader konusunda "yazgı" ve "kalem" gibi bazı kavramların girmesine neden olmuştur. Bu kavramlar hadislerde de kendisini gösterir.³²¹

³¹⁵ Abdülkerim Zeydan, Fıkıh Usulü, Çev., Ruhi Özcan, İstanbul 1993, s. 89-90.

³¹⁶ A-li İmran 3/65, En'am 6/50, Meryem 19/67, Ahkaf 46/33, gibi.

³¹⁷ Enfal 8/14, Ra'd 13/34, Bakara 2/114, A-li İmran 3/4, Tevbe 9/79, gibi.

³¹⁸ Fetih 48/17, Tevbe 9/72, A-li İmran 3/136, Nisa 4/13, Maide 5/119, gibi.

³¹⁹ İbnu Abbas (ra)'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), aziz ve celil olan Rabbinden naklen anlattığına göre, Rabb Teala şöyle buyurmuştur: "Allah Teala iyilik ve kötülükleri takdir edip yazdıktan sonra bunların iyi ve kötü oluşunu şöyle açıkladı: Kim bir iyilik yapmak ister de yapamazsa, Cenab-ı Hak bunu yapılmış mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet bir kimse iyilik yapmak ister sonra da onu yaparsa, Cenab-ı Hak o iyiliği on mislinden başlayıp yedi yüz misliyle, hatta kat kat fazlasıyla yazar. Kim bir kötülük yapmak ister de vazgeçerse, Cenab-ı Hak bunu mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet insan bir kötülük yapmak ister sonra da onu yaparsa, Cenab-ı Hak o fenalığı sadece bir günah olarak yazar." Müslim, Cennet 63, (2865).

³²⁰ Yasin 36/12, Ayette geçen "ölüleri diriltmek" tabiri, bazı kaynaklarda cahilleri hidayete erdirmek, müşrikleri şirkten imana döndürmek şeklinde de tefsir edilmiştir.

³²¹ İbnu Amr İbnî'l-As (ra) anlatıyor: "Resûlullah (sav), elinde iki kitap olduğu halde yanıma geldi ve: "Bu iki kitap nedir biliyor musunuz?" buyurdular. Cevaben: "Hayır, ey Allah'ın Resulü! Bilmiyoruz. Ancak bildirmenizi istiyoruz!" dedik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek: "Bu Rabbülalemin'den (gelmiş) bir kitaptır. İçerisinde cennet ehlinin isimleri mevcuttur. Hatta onların babalarının ve kabilelerinin isimleri de mevcuttur ve sonunda da icmal yapmıştır. Bunlara asla ne ilave yapılır, ne de onlardan eksiltmeye yer verilir.

Bu hadisler genel olarak incelendiği zaman kişinin iradesinin bulunmadığı, insanın daha önceden Allah tarafından takdir edilmiş bir ömür yaşayıp, buna göre amel ettiği, son olarak da insanı ikinci plana iten ve pasivize eden bir görüntünün olduğu düşünülebilir. Fakat gerçek böyle değildir. Yazgı, kitap ve kalemle ilgili bütün hadisler aslında Allah'ın ilminin büyüklüğünü ve sınırsızlığını göstermektedir. Allah'ın sonsuz ilmi, kişinin geçmişte yaptığı işleri bildiği gibi gelecekte atacağı adımlara da vakıf olmasını ihtiva eder. Allah'ın bizim gelecekte yapacağımız işleri ve fiilleri bilmesi demek bizi o işleri yapmamıza mecbur bırakmak ve onlara yönlendirmek demek değildir. Kişi kendisi hakkında yer alan bilgilere sahip olmadığı için tercihleri konusunda herhangi bir yönlendirmede de değildir. Önündeki seçenekleri kendi duygu, bilgi, eğitimi ve özelliklerine göre belirler ve tercihte bulunur. İşte bu hadisler bütün varlığın yaratıcısı olan Allah'ın ezeli ve her şeyi kuşatan ilmiyle bizim hangi adımları atacağımızı önceden bilmesi ile ilgilidir. Zaten bunun tam tersi bir durum da yaratıcının isim, zat ve sıfatına yakışmaz. Allah'ın her şeyi bilmeyip bazı konulara vakıf olması demek noksanlık manasına gelir. Böyle bir şey de mümkün değildir. Levh-i Mahfuz, kalem, kitap, yazgı gibi ifadeler bu amacı ortaya koymuştur.

Kader konusuyla ilgili bir başka husus ise “hidayet” ve “dalalet” meselesidir. Sözlükte yol göstermek, doğru yola iletmek, gerçeğe ulaştırmak anlamlarına gelen hidayet kavramı Allah'ın çeşitli vesilelerle insanlara doğru yolu göstermesi ve kullarını bu yola ulaştırması demektir.³²² Dalalet kelimesi ise sözlükte gizlemek, kaybolmak, sapmak, unutmak ve doğru yolu bulamamak gibi manalara gelmektedir. Terim anlamı ise, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan sapmak, Allah'ın insanlara emretmiş olduğu işlerden yüz çevirmek demektir.³²³

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde hidayet ve dalaletin asli manada Allah'ın irade ve dilemesine bağlı olduğu, Allah dilemediği müddetçe hiçbir kimsenin hidayete

Hiç değişmeden ebedi olarak sabit kalır” buyurdular. Sonra sol elindekini göstererek: “Bu da Rabbülalemin'den bir kitaptır. Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri ve kabilelerinin isimleri vardır. En sonda da icmallerini yapmıştır. Bunlara asla ne ziyade yapılır, ne de eksiltmeye yer verilir!” buyurdular. Ashabı sordu: “Öyleyse ey Allah'ın Resulü, niye amel ediliyor? Mademki her şey önceden olmuş bitmiş, yazılmış ve artık yazma işinden fariğ olunmuş (bir daha yapma gayreti de niye)? “Resûlullah şu cevabı verdi: “Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın! İtidali koruyun. Zira, cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle sonlanır; (daha önce) ne çeşit amel yapmış olursa olsun. Keza cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin ameliyle sonlanır, hangi çeşit amel ile amel etmiş olursa olsun!” Resûlullah (sav), sonra elindeki kitapları atıp, elleriyle işret ederek dedi ki: “Rabbiniz kullardan artık fariğ oldu, bir kısmı cennetlik, bir kısmı da cehennemliktir.” Tirmizi, Kader 8, (2141); Nesai, Tefsir, Şura, (11473). Ayrıca Bkz. Buhari, Kader 1 (6221), Bed'ü'l-Halk 6 (3036), Enbiya 2 (3154), Tevhid 28 (7016), Ebu Davud, Sünnet 17, (4708), Tirmizi, Kader 4 (2137); Tirmizi, Menakıb, 74 (3951), Buhari, Cenaiz 81 (1296), Tefsir, Leyl (4665), Müslim, Kader 6, (2647), Ebu Davud, Sünnet 17, (4694); Tirmizi, Tefsir, Leyl, (3344); Tirmizi, Kader 17 (2155).

³²² Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara 2007, s. 257.

³²³ Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 111-112.

ulaşamayacağı vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in de söylediği hadislerde de benzer durum bulunmaktadır.³²⁴

Hadis kaynaklarında buna benzer birçok hadis daha bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler ve bununla ilgili hadisler toplu bir şekilde ele alındığında konunun ifadelerde geçtiği gibi anlaşılamayacağı görülür. Bu metinlerden, Allah'ın insanları yaratmadan önce – bir şekilde- seçip bunları ayırması, cennetlik ve cehennemlik diye tasnif ederek, insanların buna göre bir ömür sürmesi ve bunun dışına çıkamaması diye bir şey metinlerin manasına ters olduğu gibi inancın temel değerlerine ve akla da ters bir durumdur. İnsanlar yapmış oldukları iyi işler sebebiyle Allah'ın hoşnutluğunu kazanır ve güzel ya da doğru olan işler o kimselere yakınlştırılır. Fakat her durumda da aslolan kişinin kendi iradesiyle ortaya koymuş olduğu tercihlerdir. Özellikle son belirttiğimiz hadiste geçen "... Sen, zaten daha önce yaptığın bu iyiliklerin hayrına Müslüman olmuşsun" ifadesi bu durumu göstermektedir. Burada inkar konumunda olan birisine zulüm değil, iyilik yapan birisine hakettiği mükafat bulunmaktadır. Aynı şekilde kendi iradesiyle doğru olanı değil de inkarı, kötüyü ve çirkini seçen bir kişi dalalet yolunu seçmiş olur. Böylece bütün tercihlerini kötü olandan yana kullanan birisinin iyiye ve doğru yola ulaşması da zorlaşır. Bu yalnızca dini bir hadise olmayıp sosyolojik ve psikolojik bir hadisedir. Çünkü insanın fitratında etkileşim bulunmaktadır. Kötüyle arkadaşlık yapan bir kişi kötü şeyleri öğrenecek ve bunları yapacaktır. Bu durum eşyanın tabiatında olan bir gerçektir. Fakat bununla birlikte zihinsel ve kalbi açıdan bu kötü fiil ve yaşantıdan uzaklaşmak isteyen kişi bunlarla arasına mesafe koymak isterse elbette başarılı olacaktır. Çünkü iyiyi istemek, iyiye adım atmanın başlangıcıdır. İyiye adım atmak ise iyi bir kimse olmanın ilk adımıdır. Ayet ve hadislerde geçen "Allah'ın dilemesiyle...." ibareleri kişinin iyi işler yapması takdirinde bu kimselere Allah'ın yol göstereceğini, aksi takdirde hangi şart ve hangi durum meydana gelirse gelsin, kim ne anlatırsa anlatsın gerisinin boş olduğunu anlatmaktadır. Zaten Allah, kitap ve elçiler göndererek insanlığın kurtuluşu için en büyük lütfu ve mükafatı vermiştir. Geri kalanlar ise kişinin kendi hür tercihleri doğrultusunda atmış oldukları adımlarla ilgilidir. Böyle bir durumun aksi zulüm olur ki, o da Allah'ın kudret ve sıfatlarına aksi bir haldir. Böyle bir şey ne dini açıdan ne de akli yönden tutarlı ve mantıklı değildir. Kısacası bu ifadeler herhangi bir şekilde inanmamakta direnen bir kimsenin

³²⁴ İbnu Mes'ud (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav) teşehhüd okuyunca, şu duada bulunuyordu: "Hamd Allah'adır, O'na sığınır, O'ndan mağrifet dileriz. Nefislerimizin şerrinden de O'na sığınırız. Allah kime hidayet verirse onu kimse sapıtamaz, kimi de sapıtırsa onu kimse hidayete götüremez. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resûlüdür. O'nu hak ile, kıyametten önce müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdi. Kim Allah ve Resûlüne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de o ikisine isyan ederse, (bilsin ki) sadece kendisine zarar verir, Allah'a hiçbir zarar veremez." Ebu Davud, Salat 229, (1097, 1098). Ayrıca Bkz. Müslim, Birr 55, (2577), Tirmizi, Kıyamet 48, (2495); Müslim, Fedail 5, (2282); Müslim, İman 194, (123).

etrafındaki bütün uyarıcılarına rağmen içerisinde bulunduğu inkar ve inadı göstermek ve bunlara vurgu yapmak için anlatılmıştır.

Bazı hadislerde Kaderiyye fırkasının geçtiği de ifade edilmektedir.³²⁵ Kaderiyye mezhebi, ifade edilen bu hadislerden dolayı kendilerine nisbet edilen bu ismi tepkiyle karşılamışlar, üzerlerinden bunu atmak istemişlerse de pek muvaffak olamamışlardır. Kaderiyye fırkasının ortaya çıktığı dönemin Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemden çok sonra olması dikkate alınırsa bu hadislerin Emevi hanedanı döneminde siyasi ve fikri tepki neticesinde ortaya çıkartılması da söz konusu olabilir. Fakat bu iki hadisin her ne olursa olsun İslam tarihinde kader meselesinde önemli bir yer tuttukları unutulmamalıdır.

Hadislerde kaderle ilgili ifadelere tüm açılardan baktığımızda Allah'ın insanlara herhangi bir zulmünün olmadığını insanları daha önceden sınıflara ayırıp onları inkar veya iman ile baş başa bırakmadığını görürüz. Allah insanı yaratmıştır ve onlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklar ameli noktada olduğu gibi her kişinin özel durumuna göre değişen tutum ve davranışlarını da kapsamaktadır. Dünya hayatında görülen maddi imkansızlıklar, hastalıklar, felaketler, aile ilişkileri veya bunun tam tersinden aşırı zenginlik, huzur, mutluluk karşısında gösterilen tutum ve davranışlar birer imtihandır ve kişisel açıdan insanın Allah'a karşı samimiyetinin ve tevekkülünün sınanmasıdır. Nitekim Allah kimseye taşıyamayacağından fazla bir yük vermeyeceğini bildirmiş ve çeşitli şekillerde insanoğlunu imtihan edeceğini vurgulamış son olarak da insanın hayatı boyunca kişisel iradesiyle atmış olduğu adımların karşılığını vereceğini haber etmiştir. İşte kader dediğimiz mesele Allah'ın ezeli ilmiyle her insanın hangi durumda nasıl bir hareketin, tutum ve davranışın içerisine gireceğini bilmesidir. Biz bütün gaybi bilgilerden habersiz olduğumuz için, iyi ve kötü şeyleri bildiğimizden dolayı, bizlere kitaplar ve peygamberler gönderilerek takınacağımız tavırlardan ne gibi karşılıklar göreceğimizi bildiğimiz için herhangi bir kesinlikten ve yargıdan uzağız. Allah'ın bütün bunları önceden bilmesini insanlar için bir zulüm olarak görmek büyük bir haksızlıktır ve bu durum Allah'ın ilmiyle insan ilmi ve kudretini aynı kefedede değerlendirmek manasına gelir. Nesnel bir bakış açısıyla Hz. Peygamber'in hadisleri değerlendirildiğinde genel olarak bu sonuçlara ulaşılabacaktır.

³²⁵ İbnu Ömer (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav) buyurdular ki: "Kaderiyye fırkası, bu ümmetin Mecusileridir. Eğer hastalanırlarsa ziyaret etmeyin, ölürlerse cenazelerine katılmayın." Ebu Davud, Sünnet 17, (4691). Ayrıca Bkz. Tirmizi, Kader 13, (2149).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADER İNANCI BAĞLAMINDA BAZI PROBLEMLERİN ANALİZİ

Kader konusu insanın olduğu tüm zaman dilimlerinde merak edilen, üzerinde düşünülen ve araştırılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en temel nedenleri, insanın kendi sonu hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmaması ve kişinin bundaki merakı, maddi ve manevi açıdan sahip olunan ve olunmayan imkanlar, dünya hayatında meydana gelen olaylar ve geçiş dönemleri, Allah'ın nimetler ve rızıklar konusunda insanlara vermiş olduğu imkanlar ve çeşitli imtihanlar, kutsal metinlerde geçen kaderle ilgili bilgi ve ifadelerdir.

Kader inancının gerek bireysel açıdan insanlar üzerinde gerekse bir grup olarak toplumların üzerinde büyük ve önemli bir etkisi bulunmaktadır. Kader inancı etrafında gelişen fikir ve düşünceler insan psikolojisi ve toplumların varlığı üzerinde olumlu-olumsuz birçok tesirde bulunmuştur. İnsanlar ve toplumlar kader anlayışı sayesinde içerisinde bulundukları bazı olumsuz durumlardan normal seviyeye hızlı bir ilerleme gösterebilmişler, bazen de kader konusu ile ilgili aşırı uç ve anlayışlara yönelmeleri sayesinde kişisel yeteneklerini ve deneyimlerini kullanamayıp, hakiki manada gösterebilecekleri varlıklarını saklı tutmuşlardır. Gerek İslam'dan önceki inanç sistemlerinde gerekse Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan fırkalarda kaderle ilgili düşüncelerin siyasi konjonktüre göre ortaya çıktığı ve etki-tepki sistemi içerisinde geliştiği görülmektedir. Bu da kader konusunun sadece bireysel bir mesele olmayıp toplumsal açıdan da ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yüzden konunun tesir yönünü ve olumlu-olumsuz yansımalarını çeşitli alt başlıklar halinde incelememiz konunun anlaşılabilirliği açısından daha çok faydalı olacaktır.

3.1. Kader Ve İmtihan İlişkisi

Allah, insanları kendisini tanıyıp, O'na ibadet etmeleri için yaratmış, onların Allah'a ve göndermiş olduğu ilahi mesajlara iman etmeleri, emir ve yasaklara uymaları istenmiş, yeryüzünde çeşitli şekillerde imtihana tabi tutulacakları anlatılmış, insanların inançları, amelleri, tercihleri, başa gelen problemlerle meselelerde yaptıkları ve istenilen bir kul olma yolundaki gayretleri sonucunda da mükafata ulaşacakları veya cezaya uğrayacakları ifade edilmiştir.³²⁶

³²⁶ Tevbe 9/89, Bakara 2/277, Araf 7/43.

Kader inancı, insanın başına gelen olumsuz durumlarda kişinin sabırlı olmasını, meydana gelen olumsuz durumlarda metanetini muhafaza etmesini sağlar. Bir şeyin Allah'tan geldiğini bilmek, kişiye dayanma gücü verir. Ayrıca her şeyi hikmetle yaratan ve her sıkıntıda bir hikmet ve rahmet gösteren Allah'ın kullarına zulmetmeyeceği, çekilen her sıkıntıdan sonra –dünya veya ahiret hayatı için- bir mükafat vereceği inancı kişinin sahip olduğu sağlam ruh halini muhafaza etmesini sağlamış olur.

İnsanın kişisel tercihleri ve iradesi ile yönlendirebileceği olaylar vardır. Mesela bir öğrenci derslerine çalışıyorsa, kendisine verilen sorumlulukları yerine getirmeye çalışıyorsa, görmüş olduğu konulara ilgi ve alaka gösteriyorsa, bütün bunlar o öğrencinin girmiş olduğu derslerde başarılı olup notlarının yüksek olmasına, aynı zamanda öğretmenin de ilgisini ve takdirini kazanmasına neden olur. Fakat farklı bir öğrenci bütün bunları yapmıyorsa, iradesini ve tercihini kendi faydasına olacak yönde kullanmıyorsa o kişi için aynı sonucun görülmesi beklenemez. Benzer şekilde kendisi ve ailesinin rızkını temin etmek için gayret gösteren bir kişiyle, “Allah benim rızkımı bu şekilde tayin etmiş” diyerek bütün vaktini ve zamanını boş işlerde ve malayani şeylerde geçiren bir kişinin de sonuçları aynı olmaz. Anlattığımız iki basit örnekte de görüldüğü gibi kişisel tercih ve iradeler, meydana gelen sonucun oluşmasında oldukça etkilidir.

İnsanın kişisel iradesi ve tercihleriyle engel olamayacağı olaylar da vardır. Tıpta, teknolojiye, ilim ve teknikte ne kadar üst noktalara ulaşılsa ulaşılsın en tepede bulunduğunu söylemek imkânsızdır. Bu yüzden meydana gelen afetlerde, hastalıkta, insan ölümlerinde, çocuk sahibi olmada insanın kişisel tercihleri, sonuca çok da fazla tesir etmemektedir. Buna en tipik örnek deprem hadiseleridir. Bilindiği gibi ülkemiz deprem kuşağında yer almakta ve oldukça fazla bir şekilde deprem olayıyla karşı karşıya kalmaktadır. Ülkemizde meydana gelen bütün depremlerden sonra insanların konut yapımı, yerleşim şekilleri, depreme karşı önlem alınmaması gibi problemler vurgulanmaktadır. Bunlar olayın insan faktörüyle ilgili kısımlarıdır. Elbette insanın alacağı tedbirler, zararın ve kaybın asgariye inmesine neden olur. Dere yataklarına yüksek katlı binaların yapılması, binaların temellerinin sağlam atılmaması, inşaat esnasında malzemeden çalmak ve malzemeyi eksik kullanmak, insanları göz göre göre tehlikeye atmaktan başka bir şey değildir. Fakat bununla birlikte bir konu hakkında ilerleyen zaman diliminde yüzde yüz tedbir almak da mümkün değildir. Bunun en tipik örneği ise Japonya'dır. Japonya'da da ülkemizde olduğu gibi büyük depremler meydana gelir. Hatta bu ülkede meydana gelen depremlerde görülen sıklığın oldukça fazla olması, depremin sıradan bir mesele haline gelmesine neden olmuştur. Japonlar, yapmış oldukları binalarda bu durumu göz önüne alarak hareket etmişler, binalarına raylı sistemler kurmuşlar ve malzemeyi depreme

karşı dayanacak bir şekilde kullanmışlardır. Bu yüzden ülkemizde yaşanan depremlerden daha büyük ve şiddetli depremleri bile ufak tefek kayıplarla atlatmışlardır. Fakat 11 Mart 2011 günü meydana gelen 8.9 büyüklüğündeki deprem, Japonların sahip olduğu bütün imkan ve tedbirlere rağmen büyük sıkıntılar yaşamalarına neden olmuştur. Böylesine büyük bir şiddete bir depremin meydana gelmesi tsunamilerin oluşmasına neden olmuş, başta Fukuşima olmak üzere bazı nükleer tesislerde sızıntılar meydana gelmiş, oldukça fazla can kaybının yaşanmasına neden olmuştur.

Kısacası insan ne kadar tedbirli olursa olsun, bazı olayları kontrol altına alabilmek mümkün değildir. İnsan mutlak güce sahip bir varlık değildir. Mutlak güç sadece Allah’a aittir. O yüzden insanın aciz kaldığı, gücünün yetemeyeceği olaylar olmaya devam edecektir. İşte bütün bunlar Allah’ın insanlar üzerindeki birer imtihanıdır.

3.1.1. Felaketler

Yukarıda verdiğimiz deprem örneğinde olduğu gibi toplumlarda ve insan hayatında meydana gelen bazı olayların sonucunda insan iradesinin etkisi oldukça azdır. Allah bazen insanların ahlaksızlığı ve isyanı sonucu Sodom ve Gomora (Pompei) gibi şehirleri felaketler sonucu helak etmiş, bazen tufan hadisesini vermiş, buna benzer birçok olayı da Kur’an’daki ayetler aracılığıyla bizlere haber vermiştir.³²⁷ Fakat meydana gelen her felaketi de Allah’a karşı işlenen suçların bir karşılığı olarak görmek meseleyi basite indirgemekten başka bir şey değildir. Nitekim Hz. Aişe’den rivayet edilen hadis şu şekildedir:

“Peygamberimiz gökyüzünde bir bulut gördüğü zaman işini bırakıp buluta dönerdi. Gök yağmur bulutlarıyla dolup fırtına ve şimşeklerle kaynaşmaya başladı mı rengi değişir, onu bir huzursuzluk kaplar, bundan dolayı yerinde duramaz, bir girer bir çıkar, bir ileri bir geri giderdi. Eğer Allah bulutu dağıtırsa hamdederdi. Yağmur başlayınca rahatlar, huzursuzluğu artık açılırdı. ‘Allah’ım faydalı bir nimet olsun’ diye dua ederdi. Ben bu hali, yüzünden anlardım. Bir gün sordum: ‘Ey Allah’ın Resulü, halk bir bulut görse, yağmur getirir ümidiyle sevinir. Halbuki sen bir bulut gördüğünde üzülp endişeleniyorsun. Bunun sebebi nedir?’ Hz. Peygamber şu cevabı verdi: ‘Ey Aişe, bunda bir azap bulunmadığı hususunda bana kim garanti verebilir? Geçmişteki bir toplum bulutla azaba uğratılmıştır. O toplum, bulutu gördüklerinde, ‘Bu gördüğümüz, bize yağmur getirecek bir buluttur’ demişlerdi. Sonra

³²⁷ Hud 11/82, Mü’minun 23/23-26, Ankebut 29/14, Kamer 54/33-36.

Ahkaf suresi 24 ve 25. ayetleri³²⁸ okudu.³²⁹ Hadiste görüldüğü gibi âlemlerin kendi yüzü suyu hürmetine yaratıldığına inanılan Hz. Peygamber bile bir felaket ve musibet endişesi taşımaktaydı. Konuyla ilgili bir diğer örnek Hz. Ömer devrinde yaşanmıştır. Hz. Ömer döneminde yapılan fetih hareketleri nedeniyle Şam'da bulunan Ebu Ubeyde b. Cerrah ve yüzlerce sahabe taun (veba) hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. İnsanların topluca ölümlerine neden olan olaylar sadece günahların karşılığı değil, bazen birer imtihan bazen de Allah'ın koymuş olduğu kuralların bir göstergesidir. Herkesin ölümü için bir sebep yaratan Allah, bazen de felaketler ve musibetlerle bu gerçeği gözler önüne serer. Bu konuyla ilgili aşağıdaki metin oldukça açıklayıcı ve güzeldir.

“Anne balık ve yavruları denizde bulunan yuvalarından çıkmışlar ve yüzerek ilerlemeye başlamışlar. Anne balık ilk defa yuvaları olan kaya ovuğundan çıkan yavrularını meydana gelebilecek tehlikeler konusunda eğitime niyetindeymiş. Demiş ki:

— Yavrularım üzerinize yiyecek veya yem atılırsa sakın yemeyin. Onlar zehirli olabilir veya size zararı dokunabilir. Dışarıdan sarkıtılan bir solucan veya böcek görürseniz de sakın kanmayın, aldananlardan olmayın. O bir olta tuzağı olabilir. Sizin gibi birçok balık bunların kurbanı olmuştur, insanlara yiyecek olmuştur...

Anne balık bütün bunları anlatıyorken yukarıdan atılan bir ağ onları ve etrafta bulunan diğer balıkları içine alıvermiş. Yavru balıklar bütün olanları bilmedikleri için sormuşlar:

— Anne bu da ne böyle?

Anne balık çaresizlik içerisinde, üzüntülü bir şekilde yavrularına bakmış ve cevap vermiş:

— Yavrularım, buna tepeden inme denir. Gökten inenden kurtuluş olmaz...³³⁰

Bu durum hakkında Kur'an'da da bazı bilgiler mevcuttur. Allah kendi gücünü ve insanın acziyetini çeşitli konular içerisinde, birçok ayette vurgulamıştır. Yeryüzünde meydana gelen felaketler ve musibetler karşısında insanın acziyetini gösteren ayetlerden bazıları şunlardır:

“Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor. Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran (bir

³²⁸ Ahkaf 46/24-25: O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, “Bu, bize yağmur getiren bir buluttur” dediler. Hûd, “Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgardır” dedi. O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.” Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hale geldiler. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.

³²⁹ Müslim, İstisak 14, (899).

³³⁰ Ragıp Güzel, Kadere Rıza, İstanbul 2011, s. 44.

fırtına) göndermeyeceğinden emin misiniz? İşte (bu) tehdidimin ne demek olduğunu yakında bileceksiniz!”³³¹

“O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir. Gök gürlemesi O’na hamd ederek tespih eder. Melekler de O’nun korkusundan tespih ederler. O, yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Halbuki O, azabı çok şiddetli olandır.”³³²

“Kötü işler yapmak için tuzak kuranlar, Allah’ın kendilerini yere geçirmesinden veya (ansızın) bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azap gelmesinden emin mi oldular? Yahut onlar dönüp dolaşırken Allah’ın kendilerini yakalayivermesinden emin mi oldular? Onlar, Allah’ı aciz bırakacak değillerdir. Yahut da, onları korku üzere iken yakalamayacağından güven içinde midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.”³³³

Kur’an’da yukarıda örneklerini verdiğimiz tarzda birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler Allah’ın kudretinin, insanların ise acziyetinin bir göstergesidir. İşte kader inancı meydana gelen her türlü felaket ve olumsuz durum karşısında insanın sabretmesine, meydana gelen olayların Allah’ın takdiriyle cereyan ettiği bilinciyle insanlar üzerinde –dayanılamaz bir biçimde- psikolojik baskı ve ağır bir depresyonun oluşmamasını, insanların hayattan kopmamalarını sağlar. Allah inancı ve kadere karşı bakış açıları zayıf olan insanlara bakıldığında, en küçük bir olumsuz durum karşısında bile psikolojilerinin alt üst olduğu, olaylara akliselim bir şekilde yaklaşmadıkları, kendileri üzerinde büyük olumsuz tesirlerin yaşandığı gözlenir. Buradan, kader konusunun insan psikolojisiyle nasıl bir ilişki içerisinde de olduğu gözlenebilir.

Bir kere daha belirtmek gerekirse kişinin, sadece Allah’ın kendisi hakkında bir takdirinin bulunduğunu söyleyip, hiçbir şekilde iradesini ve tercihini kullanmaması son derece yanlış bir tutumdur. İnsan ilmi, bilgisi ve yetenekleriyle yaptığı işin en güzelini yapmalı, aklını her meselede kullanmalı ancak daha sonra Allah’a tevekkül etmelidir. Deprem örneğinde belirttiğimiz gibi kişinin kendi iradesi ve sorumluluğu ile ilgili konularda gerekeni yapmayıp meydana gelen olayların sonucunu felaketlerin üzerine atması, o kişinin sadece kendisini kandırması demektir. Böyle bir olayda aşırı kaderci bir tutum sergilemek, gerçeklerin üstünü kapatmaktan başka bir şey değildir.

³³¹ Mülk 67/16-17.

³³² Rad 13/12-13.

³³³ Nahl 16/45-47.

3.1.2. Hastalıklar

Hiz. Peygamber'in "Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini biliniz.." sözleriyle başlayan hadisi şerifinde hastalık gelmeden önce sağlığın kıymetinin bilinmesinin gerekliliği de ortaya koyulmuştur. Hastalık sıkıntılı ve mihnetli bir dönemdir. Ayrıca hastalık insanın dünya hayatında imtihan edildiği konulardan birisidir. Yüce Allah, Kur'an'daki bazı ayetlerde şöyle buyuruyor:

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele."³³⁴

"Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmaya değer) azmi gerektiren işlerdendir."³³⁵

"Andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından boyun eğsinler diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık."³³⁶

"Kendilerine dokunan (kıtık ve hastalık gibi) bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet (esenlik) tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki ayetlerimiz hakkında onların bir tuzağı vardır. De ki: Allah'ın tuzağı daha süratlidir. Şüphesiz elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar."³³⁷

Görüldüğü gibi bu ayetlerde hastalık bir imtihan vesilesi olarak zikredilmiş, insanların bu konuda gösterecekleri güzel davranışlar sonucunda ise mükafata ulaşacakları belirtilmiştir. Benzer şekilde Kur'an'da geçen Eyyub Peygamberle ilgili kıssalarda da aynı durum gözlenebilir. Konu hakkında, Hiz. Peygamber'in bir hadisinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Mü'mine isabet eden her yorgunluk, hastalık, keder, üzüntü, her acı ve sıkıntı ve hatta ayağına batıp rahatsız eden diken, eğer Allah uğrunda çalışıyorsa günahlarına kefarete olur."³³⁸

Ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, başa gelen hastalık ve musibetler, sabır ve metanetle karşılanıp Allah'ın birer imtihanı olduğu bilinciyle hareket edilirse kişi için birer mükafat kaynağıdır. Fakat insan, tedavisi bulunamayan veya zor olan bir hastalığa da yakalanmış olabilir. Kişi, kendisinin saniye saniye ölüme yaklaşmış olduğunu düşünür. Kendisinin olduğu gibi ailesinin de psikolojik seviyeleri alt düzeye iner. Böyle kişilerde zaman zaman kadere karşı olumsuz bir tavır takınma ve isyan noktasına gelme gibi bazı

³³⁴ Bakara 2/155.

³³⁵ A-li İmran 3/186.

³³⁶ En'am 6/42.

³³⁷ Yunus 10/21.

³³⁸ Müslim, Birr 49, (2573).

durumlar gözlenir. Maddi imkanların, tıpta gözlenen ilerlemelerin, sosyal statünün hiçbir işe yaramadığı bu dönemde insanın gücü, kuvveti ve iradesi de, sonuca herhangi bir etkide bulunamaz. Böyle bir durumda yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi bunun bir imtihan olduğu bilinmeli, sabır gösterilmelidir. Dini duyguları ve kader inancı yüksek olan kişiler, psikolojik olarak kendilerine dayanak bulabilecek, bu da duygusal ve ruhsal açıdan bir çöküntünün meydana gelmesine engel olacaktır. Bilindiği gibi tıpta inanç ve duanın özel bir yeri bulunmaktadır. Hastalığın ortadan kaldırılmasında ya da meydana gelen olumsuz etkileri yok etmede bu duygular önemli bir yere sahiptir. Kişi kaderinde olana razı olmalı bununla birlikte elinden gelenin en iyisini yapmalı, tıp yöntemlerini araştırmalı, ümidini kaybetmemeli ve tevekkül içerisinde olmalıdır. Kadere tevekkül ise insan iradesinin etkide bulunamadığı çizgide başlar. Yoksa yapılması gereken aşırı yaptırmadığı için sakat kalan veya özürlü doğan bir bebeğin vebali kaderde değil, sorumluluğunu yerine getirmeyen aileye aittir. Kişi kendi sorumluluklarını yerine getirmeli, yapması gerekenleri iyice araştırarak akla uygun bir şekilde davranmalı daha sonra ise Allah’a tevekkül etmelidir. Bundan sonra başa gelecek şeyler ise kişi için birer imtihan ve bunun sonucuna göre birer mükafattır.

3.2. Evlilik

Evlilik, insan hayatının önemli dönüm noktalarını oluşturan geçiş dönemlerinin ikincisidir.³³⁹ Toplum tarafından diğer geçiş dönemleri de kader konusuyla birlikte alınsa da bu durum evlenme hadisesinde daha fazla olmaktadır. Şüphesiz ki bunda evliliğin, insan açısından mutlak kader konusuna girdiği, insanın kaderinde kim varsa yalnızca onunla evlenebileceği, kişisel tercih ve fiillerin evlenme hususunda asla etkili olmadığı inançlarının etkisi büyüktür. Halbuki mesele zannedildiği gibi değildir. Bu durum evlilik konusunda cebri bir anlayışın kabul görmesinden başka bir şeyi ifade etmemektedir.

Evlenme hadisesi, belki de kişisel irade ve tercihin en fazla uygulanabilir olduğu konulardan birisidir. Zaten genel olarak bakıldığında zaman bu konuyla ilgili iki anlayış ortaya çıkar. Evliliğinden memnun olan kişilere sorulduğunda, kişisel tercihlerini vurgulayan ve attığı adımların doğruluğunu belirten açıklamalarla karşı karşıya kalırız. Fakat, evliliğinden memnun olmayan, aile içerisinde geçimsizlik yaşayan eşlere sorduğumuzda genellikle iki kelimelik bir cevapla karşı karşıya kalırız: “kaderim böyleymiş...”.

İnsanın geçmişteki yaşantısı, geleceğe dair hayatına, fikirlerine, fiil ve düşüncelerine birer yansıma özelliği taşımaktadır. Alışkanlıklar ve davranışlar insan hayatında kolayca

³³⁹ Sedat Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, Ankara 1995, s. 185.

değiştirilebilen bir yapıya da sahip değildir. Toplumlarda evlilik konusuyla ilgili olarak görülen en büyük yanlış, ailelerin evlenecek gençlerin birbiriyle uyumu, anlaşabilmesi, birlik ve beraberliklerini muhafaza edebilmeleri, sorumluluklarının gereklerini yerine getirebilmeleri konularından ziyade, erkek için maddi zenginlik, kadın için ise şekli güzellik konularının ön planda tutulmasıdır. Hal böyle olunca anlaşmazlıklar ve problemler ortaya çıkmakta, boşanmanın kabul gören bir davranış olmaması sebebiyle insanlar cebri bir kaderci anlayış çerçevesinde düşünmektedirler. Kanaatimizce evlilik konusu tamamen insan iradesiyle ilgili konulardan birisidir.

Toplumumuzda bazen de kaderin arkasına sığınıp her gelen evlilik teklifini reddeden, yaşı belli bir seviyeye ulaşınca da evlenebilmek için uygun bir kimse göremeyen insanlarla karşılaşırız. Bu insanların söylemlerinde de kader konusu sıklıkla geçmektedir. Onlara göre evlilik, kendi kaderlerine yazılmamıştır. Başlarındaki durum ise bunun bir sonucudur. Halbuki böyle bir olay onların tamamen makul düşünmemelerinden ve kişisel iradeyi bir kenara bırakmalarından kaynaklanmaktadır. Elbette Allah, ezeli ilmi sayesinde bizim kimle evleneceğimizi, nasıl bir aileye sahip olacağımızı bilmektedir. Bunun aksini söylemek, Allah'ın kudretine hakaret etmek manasına gelir. Fakat hiçbirimize, evleneceğimiz insanın adı veya gelecekte başımıza gelecek olay, öncesinden bildirilmedi. Allah'ın geleceğimiz hakkında bilgi sahibi olması, bizim de o konu hakkında bilgi sahibi olduğumuzu ve ona mecbur olduğumuzu göstermez. Allah, bizim kişisel tercihlerimiz ve irademiz sonucunda atacağımız adımları bilmektedir. Yani bizim için temelde hür irade, Allah için ise ezeli ilim söz konusudur.

3.3. Zenginlik Ve Fakirlik

İnsanın dünya hayatında sahip olduğu maddi imkanlarla ilgili hususlara, önceki bölümlerde rızık konusu içerisinde değinmiştik. Burada zenginlik ve fakirlikle ilgili toplumda görülen bakış açılarını ve bazı değerlendirmeleri ifade edeceğiz.

Zenginlik ve fakirlik, önceki bölümlerde belirttiğimiz ayetlerde görüldüğü gibi Allah'ın insanları imtihan ettiği durumlardan biridir. Allah, zengin olan kişiden, verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükretmesini ve sahip olduğu maddi zenginliğin gerek bireysel gerekse toplumsal sorumluluğunu yerine getirmesini ister. Fakir olan kişiden ise kanaatkar olup tevekkül etmesini, zengin olma hırsına kapılmayıp rızkını helal yollardan temin etmesini istemektedir. Ayrıca Allah, zengin olan bir kişinin bu durumunu üstünlük vesilesi olarak görmesini ve bu zenginliğin mutlak bir şekilde kendisine ait olduğunu düşünerek yanlış

yollara sapmasını, o kişi için büyük bir tehlike olarak göstermiştir. Fakir olan kişinin ise fakirliğini bahane ederek isyan noktasına gelmesini ise kınamıştır.

Öncelikli olarak bilinmesi gereken şey, Allah insanlara helal ve meşru daire içerisinde çalışıp kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin rızkını temin etmelerini emretmiştir. İnsanın hiçbir iş yapmadan oturduğu yerden rızkını beklemesi sadece cahillik olabilir. Kişi, şu an için değil aynı zamanda geleceği düşünerek gayret göstermelidir. Sahip olduğu maddi durumu kaderle ilişkilendirip, kendisi ve ailesi için daha iyi imkanlara ulaşma gibi bir gayretin içerisinde olmaması doğru bir tutum değildir. Allah yaratmış olduğu canlıların rızkını takdir ettiği gibi çalışan ve israf etmeyen kullarının maddi imkanlarını da arttıracaktır. Zengin olan kişi ise rızkı verenin Allah olduğunu asla unutmamalıdır. Kur'an'da zenginlik içerisinde yüzen insanlar ve toplumların akıbetleri ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. İnsanın bugün belli maddi imkanlar içerisinde bulunması, yarın için de aynı şeylerin olacağının garantisi değildir. O yüzden kişi gayret etmeli, tevekkül içerisinde olmalı, maddi imkanlar konusunda daha iyi yerlere ulaşmak için gayret göstermeli fakat bu gayretin kendisini Allah'ın emir ve yasaklarından alıkoymasına müsaade etmemelidir.

3.4. Dua

Kelam alanında sıkça tartışılan konular arasında dua ile kaderin değişip değişmeyeceği meselesi de bulunmaktadır. Aslında kişinin kendi kaderini bilmemesi bu manada bir tartışmanın yapılmasını gereksiz kılmaktadır. Çünkü bir şeyin değişip değişmeyeceğini bilmek için o şey hakkında bilgiye vakıf olmak gerekmektedir. Aynı zamanda bizim geleceğimiz hakkında her türlü bilgiye sahip olan Allah, ezeli ilmi ile kalbimizden geçirdiğimiz duaları bu dualarda kendisinden ne gibi isteklerimizin olacağını da bilmektedir. Allah'ın dualara icabet ettiği gerçeğini de göz önünde bulundurursak, Allah daha biz dualarımızı etmeden, kalbimizden geçirmeden önce kaderimiz yapacaklarımıza göre şekillendirmiş olacaktır. Basit bir örnek vermek gerekirse, “başarılı olursan bu kitabı hak edersin” cümlesi ile “bu kitabı başarılı olduğun için hak ettin” cümleleri farklıdır. İlk cümlede teklif varken, sonraki cümlede bir sonuç vurgulanmaktadır. Dua'nın kaderi değiştirebileceğini söylemek, farklı bir açıdan bakıldığında Allah'ın ezeli ilmine zafiyet atfedebilir. Yalnız bu cümleler, duanın önemsizliği ve bir işe yaramadığı şeklinde de düşünülmemelidir. Böyle bir düşünceye ulaşmak, meselenin uç noktalarına kaymaktan başka bir şey değildir. Bizim söylediğimiz, bütün davranışlarda olduğu gibi dua edecek olanın da, etmeyecek olanın da kaderinin, kendi tavır ve davranışlarına göre ilk etapta şekillendiğidir. Yoksa defalarca

değişen bir kader anlayışı ile ezeli ilim kavramları birbiri açısından zıtlık oluşturacaktır. Konunun anlaşılması için şu ayeti örnek olarak verebiliriz.

“Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır. Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı. O, şöyle demişti: Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım. Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(in isyankar olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaştırmış bir kimse kıl! (Allah, şöyle dedi:) Ey Zekeriya! Haberin olsun ki biz sana Yahya adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik. Zekeriya; Rabbim! Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?” dedi. (Vahiy meleği) dedi ki: Evet, öyle. (Ancak) Rabbin diyor ki: “Bu, bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım.”³⁴⁰

“Zekeriya’yı da hatırla. Hani o, Rabbine, ‘Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın’ diye dua etmişti. Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahya’yı bağışladık. Eşini de kendisi için, (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışıyorlar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.”³⁴¹

Bu ayetlerde Zekeriya Peygamberin, dua etmesi sonucunda Allah’ın ona Yahya isminde bir evlat bahşetmesi anlatılmaktadır. Dua’nın kaderi değiştirmesine yönelik örnekler açısından da en fazla bu ayetler zikredilmektedir. Fakat bu ayetlerde Zekeriya Peygamber’in kaderinde daha önceleri çocuk sahibi olmama gibi bir kaydın bulunduğu anlatılmamaktadır. Burada duanın önemine vurgu yapılmış ve Zekeriya Peygamberin salih bir kul olması sebebiyle duasına lütufla karşılık verilmiştir. Bu ayetlerden yola çıkılarak Zekeriya Peygamberin kaderinin değiştiğini söylemekten ziyade Allah’ın zaten ezelde –yapacak olduğu duayı bilmesinden dolayı- Yahya isminde bir evlat takdir etmesi ve kudretinin bir göstergesi olarak doğumun, onların yaşlılık dönemlerine gelmesi daha makul bir düşüncedir.

Yine farklı bir ifadeyle şu kısa izahati yapabiliriz. Dua ile kaderin değişmesi imkan dahilinde olmakla beraber Allah’ın ezeli ilmine bağdaşmaz. “Dua ile kader değişir” demekten ziyade dua edenlerin kaderleri farklıdır denilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır.

³⁴⁰ Meryem 19/2-9.

³⁴¹ Enbiya 21/89-90.

3.5. Tedbir Ve Tevekkül

İnsanın müdahalede bulunamayacağı konular olduğu gibi, kişisel tercihleri ve iradesiyle yönlendirebileceği hususlar da bulunmaktadır. Allah insana, en büyük nimet olan akılla beraber birçok donanımla yaratmıştır. Allah, iman, inanç gibi hususlardan, gündelik işlere kadar her türlü meselede aklımızı kullanmamızı, düşünüp tefekkür etmemizi, kararlarımızı acele vermememizi, yaptığımız bir işi en güzel biçimde yapmamızı istemektedir.

Yeryüzünde insanı ilgilendiren konular sadece insanın müdahalesi ile baş başa değildir. Yeryüzünde bulunan her olayın insan fiillerinin tesiri ve yaratıcı kudretin etkisi ile ilgili olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bu duruma basit bir örnek verebiliriz. Bir çiftçi, bahçesindeki meyve ağaçlarıyla ilgilenmez, suyunu ve ihtiyacı olan gübreyi vermez, zamanı geldiğinde budamasını yapmaz, ilaçlamasıyla ilgili gerekli işlemleri yapmaz ise o bahçeden ürün alabilmesi imkansızdır. Çünkü çiftçi bahçesiyle ilgili gerekli işlemleri yapmamış ve kişisel sorumluluğunu yerine getirmemiştir. Yani meyve ağaçlarının ürün verebilmesi için gerekli olan tedbirleri yerine getirmemiştir. Bununla birlikte o çiftçinin, meyve ağaçları ile ilgili gerekli olan bütün işlemleri yerine getirmesi de, ürün alabilmesi için yeterli değildir. Çünkü ağaçların meyve vermesi sadece insanın sorumluluğunda olan davranış ve fiillere bağlı değildir. İnsanın değiştirilmesine güç yetiremeyeceği bazı olaylar ürün almamasına neden olabilir. Bu ise ancak yaratıcı kudretin takdiri ile ilgilidir. Mesela, mevsim şartlarının aşırı bir şekilde değişkenlik göstermesi buna örnek olarak gösterilebilir. Aşırı yağmur, dolu olayı veya şiddetli kuraklık, ürün almaya engel olabilir.

Tedbir, temenni edilen bir şeyin meydana gelebilmesi için insanın mutlaka yapmak zorunda olduğu fiillerdir. Tedbir olmadan o şeyin meydana gelmesi düşünülemez. Fakat bundan sonra yapılması gereken şey ise tevekküldür. Tevekkül, insanın sorumluluğunda olan fiillerin yapılmasından sonra, Allah'ın yaratıcı kudretiyle ilgili olarak verecek olduğu takdiri beklemek ve sonuç ne olursa olsun razı olmak demektir.

Meydana gelen her olayda tedbiri yeterli görmek, olaylara Allah'ın müdahalesinin olmadığını söylemek demektir. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi her olayın çift yönü bulunmaktadır. Her şeyi insan iradesine bağlamak, insanın sahip olmadığı gücü ve kuvveti ona vermek demektir. Bu da ne insanın tabiatına ne de gerçekliğe uygun bir görüş ve düşünce değildir. Bu bağlamda kader ve ilgili kavramların iyi bir şekilde analiz edilerek doğru olarak

aktarılması gerekmektedir. Bunda da ilköğretim okullarında ders veren Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine büyük sorumluluklar düşmektedir.³⁴²

Elbette tevekkül ettiğimiz mesele bizim arzu ve isteklerimize uygun bir sonuç doğuracak diye bir şey de bulunmamaktadır. Yeryüzünde meydana gelen her olay insanların arzu ve istekleri doğrultusunda meydana gelmiş olsaydı, yeryüzünde kaos oluşurdu. Bu ise yeryüzünün yaratılış amacına aykırı bir ortamın oluşmasına neden olur. Bu yüzden yukarıda da belirttiğimiz gibi insan olaylar karşısında tedbiri elden bırakmamalı ve sonucu Allah'tan beklemelidir. Hz. Peygamber örnek kişiliği ile her hususta Allah'a tevekkül etmiş, ve sadece Allah'a güvenmiştir. Hz. Peygamber'in birçok hadisinde de bu durum vurgulanmış ve insanlara, Allah'a karşı tevekkül etmeleri ve O'na inanarak sabretmeleri tavsiye edilmiştir.³⁴³

3.6- Kader İnancıyla İlgili Deyimler

Kader konusunun bütün insanlık döneminde düşünülen bir mesele olması ve genel olarak bütün yaşamla ilgili kaideleri ve fiilleri bünyesinde barındırması, toplum tarafından çeşitli anonim ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kaderle ilgili davranışlar insan fiilleri bağlamında ele alınmış, sebep- sonuç ilişkisi içerisinde düşünülmüş ve kültür unsurlarıyla ilgili ürünler ortaya çıkmıştır. Toplumumuzda bir çok halk ürünüde etkisini gösteren kader konusunun kültürel boyutları da oluşmuştur. Özellikle Anadolu halk müziğinde sıkça işlenen kader kavramı, diğer anonim ürünlerde de varlığını gösterir. Biz bu çalışmamızda sadece deyim ve özdeyişlerimizde bulunan kaderle ilgili ifadeleri aktarmayı yeterli gördük.

“Alnının kara yazısı”

“Alnında yazılmış olmak”

“Kader olmayınca kadir bilinmez”

“Kadere boyun eğmek”

“Kaderin cilvesi”

“Allah yazdıysa bozsun”

“Kader kurbanı”

“Kader mahkumu”

“Kaderine küs”

³⁴² Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Öcal, “Kaza ve Kader İnancının Öğretimi”, UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2003, C. XII, S. 2, s. 31-50.

³⁴³ Mirza Tokpınar, Tevekkül, Ankara 2009, s. 21

“Göreceği varmış”
 “Başa geleceği varmış”
 “İş olacağına varır”
 “Kader de, dur”
 “Takdir gelir tedbiri bozar”
 “Ayağın taşa değse, Allah’tan bileceksin”
 “Her işte bir hayır vardır”
 “Başına talih kuşu konmak”
 “Kimse kimsenin kısmetini yemez”
 “Allah malı istediğine, ilmi isteyene verir”
 “Herkes nasibini yer”
 “Nasibi açılmak”
 “Nasibi bağlanmak”
 “Balı, parmağı uzun yemez, kısmetlisi yer”
 “Baykuşun kısmeti ayağına gelir”
 “Her kaşığın kısmeti bir olmaz”
 “Kısmet beklemek”
 “Kısmet gökten zembille inmez”
 “Kısmeti çımak”
 “Kısmeti ayağına kadar gelmek”
 “Kısmeti kapanmak”
 “Kısmeti kesilmek”
 “Kısmetine mani olmak”
 “Kısmetini ayağıyla tepmek”
 “Kısmetsiz köpek sabaha karşı uyuyakalır”
 “Kısmetten fazlası olmaz”
 “Ya nasip”
 “Vermeyince Ma’bud, neylesin Sultan Mahmud”
 “Nasibin varsa gelir Yamen’den, nasibin yoksa ne gelir elden”
 “Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli”
 “Allah birine ‘yürü ya kulum’ dedimi artık onun önünde durulmaz”
 “Kısmetim buymuş”
 “Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane”
 “Kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş”

“Korkunun ecele faydası yok”

“Hasta yatan ölmez, eceli gelen ölür”

“Yatan ölmez, yeten ölür”

“Allah’ın verdiği canı Allah alır”

“Vadesi yetmiş (-dolmuş, -buymuş...)”

“Zaman ne gösterir?”

“Zaman ne getirir bilinmez”

“Allah gecinden versin”³⁴⁴

Görüldüğü gibi toplumumuzda gerek kader, gerekse onla alakalı rızık ve ecel gibi konularda birçok anonim özdeyişler ortaya çıkmıştır. Bu özdeyişler gündelik hayatta sıklıkla kullanmakla beraber toplumumuzun kader meselesine bakış açısını da göstermektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz deyimlerden bazılarının birbirleriyle zıt manalara geldiği de görülmektedir. Mesela; “Baykuşun kısmeti ayağına gelir” deyimini ile “Kismet gökten zembille inmez” deyimini zıt anlamları taşımaktadır. Ayrıca “Zaman ne gösterir?” ve “Zaman ne getirir bilinmez” söylemleri, Cahiliyye toplumundaki dehr kavramına yüklenen inancı aklımıza getirmektedir. Bu durum bir çok konuda görüldüğü gibi kader ve onla ilgili konular hakkında söylenen özdeyişlerde de bulunmaktadır. Bu durum, toplumda, kader ve ilgili konularda oluşan farklı zihin tasavvurları ve anlayışların anonim ürünlere yansımalarıdır. Toplumumuzda görülen kaderle ilgili farklı düşünceler, başta deyim ve atasözleri olmak üzere birçok anonim üründe bu şekilde gün yüzüne çıkmıştır.

³⁴⁴ <http://tdkterim.gov.tr/atasoz/>; Halil İbrahim Coşar, Kader Anlayışının Kur’an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 108-109.

SONUÇ

İslam tarihinde en çok tartışılan konuların başında kader meselesi yer almaktadır. Yaptığımız bu çalışmada, benzer şekilde hemen hemen bütün dinlerde ve inanışlarda da aynı tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Yahudilikte çeşitli mezheplerin görüşlerinde kader konusunun ayırt edici bir özellik olduğu anlaşılmış, ölü deniz yazmalarının bu konuda önemli bir kaynak olduğu görülmüştür. Yine Hristiyanlıkta da net bir görüşün bulunmadığı aynı mezhep ve cemaat içerisinde bile birbirinden çok farklı görüşlerin olduğu ortaya çıkmıştır. Cahiliyye Arap toplumunda ise kader kavramı yerine dehr kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Zaman kavramını ifade eden dehr kelimesi bütün olumsuzlukların kaynağı olarak düşünülmüştür. İradenin devre dışı kaldığı bu inanışta insan felakete doğru sürüklenen ve dehr tarafından tehdit edilen bir unsur olarak düşünülmüştür. İnsan, dehrin acımasız kontrolü ve müdahalesiyle felakete, sefalet, yoksulluğa ve acı içerisinde bir ölüme doğru ilerlemekte ve bütün bunların sonunda ise yok olmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde ise fikri mülahazalar olmakla birlikte kader tartışmalarına mesafeli bir yaklaşımın bulunduğu görülmüştür. Fakat bu durum ashabın kader konusunda her hangi bir bilgiye sahip olduğunu ifade etmemektedir. Gerek Hz. Ömer'in Şam seferinde geçen konuşmalarından gerekse diğer sahabelerin ifadelerinden, kader konusunun gerekli olduğu şekliyle anlaşıldığı, konuya hakimiyetin sağlandığı, bunun iman esaslarından birisi olarak kabul edildiği görülmektedir. Hz. Peygamberin kader hakkında tartışmaların yapılmasını yasaklamasını ve ashabın mesafeli duruşunu, gerekli olan bilginin ötesine geçip yanlış inanışlara kapılmama gayreti olarak görebiliriz.

Fakat Emeviler dönemine geldiğimizde kader hakkındaki tartışmaların siyasi otorite tarafından istismar edildiğini görürüz. Emevi ailesi, sahip oldukları iktidarı meşrulaştırmak için kader konusunda yaşanan tartışmalardan istifade etmişler ve ellerinde bulunan gücü, cebri anlayışı yaymak için kullanmışlardır. Kendilerinin kabul ettiği cebri görüş, siyasi mekanizmanın bütün gücü kullanılarak halka da benimsetilmeye çalışılmıştır. Yine aynı dönemde Kur'an ayetleri te'vil edilmeye çalışılmış, uydurma hadisler ortaya atılarak, benimsetilmeye çalışılan inanışlara dini kaynaklar bulma çabasına girilmiştir. Bu durum daha sonra fırkalar arasında mücadeleye dönüşmüş benzer uygulamalar bu dönemde de devam etmiştir.

Kur'an'da k-d-r köküne sahip kelimelerin itikadi manada tartışılan kader konusuyla ilgili olmadığı, ölçü, güç yetirme, belli bir düzene göre takdir etme gibi manalarda kullanıldığı görülmüştür. Fakat kaderle ilgili diğer kavramlar sıklıkla geçmiştir. Kur'an'daki ayetlerde

bazen insan iradesine vurgu yapılırken bazen de Allah'ın mutlak iradesi ve takdirine atıfta bulunulmuştur. Bu ayetler İslam tarihi boyunca zaman zaman tek yönlü olarak ele alınmış, ayetlerin farklı hususları ifade ettiği göz ardı edilmiştir. Birbirleri ile zıt anlam taşıyormuş gibi düşünülen bu ayetler, kader konusunun net bir mesele haline gelmesine de engel olarak gösterilmiştir. Halbuki Kur'an, bazı ayetlerde Allah'ın sahip olduğu mutlak güce, otoriteye, mutlak iradeye ve yaratma kudretine vurgu yaparken diğer ayetlerde de insanın, Allah'ın emir ve yasakları karşısında tek muhatap olduğunu, sorumluluklarının bulunduğunu ve tercihlerinde özgür olduğunu ifade etmektedir. Kader merkezli tartışmaların diğer bir konusu da, Allah'ın her şeyi bilmesi meselesidir. Ayetlerde, Allah'ın ezeli ilminin hiçbir kayıt ve sebep olmadan her şeyi kuşattığı, bu ilmin, olayların oluş sürecinin tamamına vakıf olduğu ifade edilmektedir. Bu ayetler bazı insanların savunduğu cebr anlayışına delil olarak gösterilmiştir. Halbuki bir fiilin tüm süreçlerinin Allah tarafından bilinmesi insanın iradesini ve sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Cennet ve cehennemliklerin Allah tarafından bilinmesi, O'nun ezeli ilminin bir sonucudur. Fakat insan kendi geleceğini ve yapacaklarını bilmediği için bu durumun kişi adına bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Cebri bir durumun varlığını kesin olarak söyleyebilmek için Allah'ın ezeli ilmi ile sahip olduğu bilginin insanlar tarafından da bilinmesi gerekmektedir. Halbuki durum böyle değildir.

Kader kavramı Hz. Peygamber'in hadislerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kader problemi, Hz. Peygamber tarafından sadece tek bir konu etrafında ele alınmamış, çeşitli meseleler etrafında ifade edilmiştir. Rivayet edilen Hz. Peygamber'in hadisleri kimi zaman kader konusunu tartışmayı yasaklamış, bazen kaderin değişmezliğini vurgulamış, bazı hadislerde kaderin inkar edilmesi yasaklanmış, başka hadislerde Allah'ın kendisine ait irade ve takdiri vurgulanmış, musibetler ve felaketlerle birlikte ilahi iradeden bahsedilmiş, “yazgı, kalem” gibi konular ele alınmış, tevekkül, rıza, sabır, hidayet, delalet, ecel, rızık, doğum, cinsiyet gibi konular da kaderle ilgili hadislerde sıklıkla geçmiştir. Bütün bu hadislerle birlikte hür iradeye de sık bir şekilde vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamberin konuyla ilgili bazı hadislerinde, kader meselesi imanın şartları arasında zikredilmiş, ayrıca kaderin ne olduğu da ifade edilmiş, konunun mahiyeti anlatılmıştır. Kader problemi hakkında net bir sonuç alabilmenin mümkün olmaması ve konunun yanlış anlaşılma, yorumlanmaya, Müslümanlar arasına şüphe ve fitne girmesine sebebiyet verebilme ihtimalinin bulunması nedeniyle bu meseleyle ilgili hassas bir tavır sergilenmiştir. Kader konusunun tartışılması İslam'a yeni giren Müslümanların dinden soğumasına veyahut dönmesine ya da çeşitli akide bozukluklarına neden olabilirdi. Kaderin tartışılmasını yasaklayan hadisler de bu fikri çerçeveye etrafında ele alınmalıdır.

Kader konusunun bir problem haline gelmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Birbiriyle ilişkili ve birbirinden oldukça etkilenen oldukça fazla etken olmakla birlikte genel olarak bu problemin İslam toplumuna girmesinin sebepleri dini, siyasi ve dış faktörlerden kaynaklanan hususlardan oluşur. Dini sebepleri, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bulunan, birbirleri ile çelişki içerisindeymiş gibi gözüken ayet ve hadis metinleridir. Siyasi sebepler ise yukarıda belirttiğimiz Emevi döneminde uygulanan politika ve fetih hareketleridir. Dış faktörler ise fetihler sonucunda yaşanan kültürel ve sosyal etkileşimlerdir. Bütün bunların sonucunda da cebri anlayışı savunan, mutlak insan iradesinin bulunduğunu ifade eden ve bu iki uç nokta arasında yer alan kelami görüşler ortaya çıkmıştır.

Bütün bu tarihsel süreç içerisinde toplumda ve insan psikolojisinde de farklı kader anlayışları ortaya çıkmıştır. Kaderin mahiyetinin tam olarak bilinmemesi, insan iradesinin üzerinde ve onu kapsayıcı bir güç gibi anlaşılması kaderle alakalı yanlış anlayışlara girilmesine neden olmuştur. Kader inancı etrafında gelişen fikir ve düşünceler insan psikolojisi ve toplumların varlığı üzerinde olumlu-olumsuz birçok tesirde bulunmuştur. İnsanlar ve toplumlar kader anlayışı sayesinde içerisinde bulundukları bazı olumsuz durumlardan normal seviyeye hızlı bir ilerleme gösterebilmişler, bazen de kader konusu ile ilgili aşırı uç ve anlayışlara yönelmeleri sayesinde kişisel yeteneklerini ve deneyimlerini kullanamayıp, hakiki manada gösterebilecekleri varlıklarını saklı tutmuşlardır. Toplumda görülen bu inanışlar, anonim ürünlerde de etkisini göstermiş birbirleriyle zıt anlamlar taşıyan özdeyiş ve söylemler ortaya çıkmıştır. İnsanın müdahalede bulunamayacağı konular olduğu gibi, kişisel tercihleri ve iradesiyle yönlendirebileceği hususlar da bulunmaktadır. Meydana gelen fiil ve olaylarda bu gerçekliğin göz ardı edilmemesi ve akli melekelerin bir kenara itilmemesi, sorumluluktan kaçınılmaması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara 2001.
- ALTUNCU, Abdullah, *Sümerlerin Dini Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011, s. 65.
- AŞUR, Muhammed Tahir b., *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus 1984.
- ATAR, Fahrettin, *“Kaza”*, DİA, Ankara 2002, XXV/110.
- AY, Mahmut, *“Eş’ari Kelamında İnsanın Sorumluluğu”*, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara 2004, C. XVII, S. 2.
- AYDIN, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Felsefesi*, İstanbul 1979.
- AYDIN, Ömer, *Kur’an Işığında Kader Ve Özgürlük*, İstanbul 1998.
- AYHAN, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985.
- BAĞCI, H.Musa, *İnsanın Kaderi*, Ankara 2009.
- el-BAĞDADİ, Ebu Mansur Abdülkahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, Çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 2007.
- BAYRAKTAR, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara 1988.
- el-BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Beyrut 2004.
- CENGİZ, Lütfü, *Emeviler Döneminde Kader Problemi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1999.
- CİLACI, Osman, *Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*, Konya 1994.
- COŞAR, Halil İbrahim, *Kader Anlayışının Kur’an Bağlamında Sosyo-Psikolojik Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- CÜRCANİ, *Seyyid Şerif, Ta’rifat*, Mısır h. 1306.
- ÇAKMAK Fikrullah, *H.z. Peygamber’in Hadislerinde “Kader” Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.
- ÇİĞMAN, M. Kenan, *Kaza ve Kader*, Ankara trs.
- DOĞAN, Lütfi, *Ehl-i Sünnet Kelamında Eş’ari Mektebi*, Ankara 1961.
- EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eş’as, *es-Sünen*, Thk. Kemal Yusuf Hut, Lübnan 1988.
- EBU ZEHRA, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, Çev., Sıbğatullah Kaya, İstanbul 2004.
- EMİN, Ahmed, *Fecru'l-İslam*, Kahire 1965.
- ESED, Muhammed, *Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir)*, İstanbul 1999.
- el-EŞ’ARİ, Ebu'l-Hasan, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, Çev., Ramazan Biçer, İstanbul 2010.

el-EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan, *Kitabu'l-Lum'a fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyği ve'l Bida*, Thk. Richard McCarty, Beyrut 1952.

el-EŞ'ARİ, Ebu'l Hasan, *Makalatü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, Çev., Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul 2005.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi ve İslam Mezhepleri*, İzmir 2004.

FİRUZABADİ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Kamusu'l-Muhit*, Mısır 1978.

FİRYABİ, Ebu Bekir Cafer b. Muhammed b. Hasan, *Kitabu'l-Kader*, Thk. Abdullah b. Ahmed Mansur, Riyad 1997.

GÖLCÜK, Serafettin, *Bakıllani ve İnsan Fiilleri*, Ankara 1997.

GÖLCÜK, Şerafettin, *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979.

GÜZEL, Ragıp, *Kadere Rıza*, İstanbul 2011.

el-HALEBİ, Ahmed b. Yusuf Semin, *Umdetü'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l Eلفaz*, Beyrut 1996.

el-HANEFİ, Aliyyu'l-Kari, *Şerhu Fıkh'ıl-Ekber*, Mısır h. 1323.

HASAN, H. İbrahim, *İslam Tarihi*, Çev., İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, İstanbul 1991.

IŞIK, Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ankara 1967.

IZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev., Süleyman Ateş, İstanbul trs.

İBN ARABİ, Muhyiddin, *Kaza ve Kader*, Çev., Hüdaverdi Adam, Adapazarı 1998.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali Askalani, *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, Beyrut h. 1328.

İBN KUTEYBE, ed-Dineveri, *Hadis Müdafası*, Çev., M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1979.

İBN MACE, Muhammed b. Yezid Ebû Abdillan, *es-Sünen*, Thk. Halil Me'mun Şiha, Beyrut 1988.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Kahire trs.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasar Tarihu Dımaşk*, Thk. İbrahim Salih, Dımaşk 1989.

İBN MURTAZA, Ahmed b. Yahya, *el-Munyetü ve'l-Emel*, Y.y. 1985.

İBN MURTAZA, Ahmed b. Yahya, *Tabakat'ıl-Mutezile*, Beyrut 1987.

İBN TEYMİYYE, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Mısır h. 1321.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kamil Fi't-Tarih*, Çev., Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul 2008.

İBNÜ'L-KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer el-Kureyşi, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Çev., Mehmet Keskin, İstanbul 1995.

el-İSFAHANİ, Hüseyin b. Muhammed el-Maruf Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Mısır trs.

KADI ABDULCEBBAR, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Thk. Ahmed Fuad Ehvani, Kahire 1962.

KADI ABDULCEBBAR, *el-Muhtasar fi Usuli'd-Din (Mutezile'de Din Usulü)*, Çev., Murat Memiş, İstanbul 2007.

KADI ABDULCEBBAR, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Kahire 1965.

KADI EBUBEKİR BAKILLANİ, *el-İnsaf fi ma Yecibu İtikadühü vela Yecuzu'l-Cehlu bihi*, Thk. Ahmet Haydar, Beyrut 1986.

KADI EBUBEKİR BAKILLANİ, *Kitabu't-Temhid*, Beyrut 1987.

KARADENİZ, Osman, *“Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar”*, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1992, S. 7.

KARAMAN, Fikret, KARAGÖZ, İsmail, PAÇACI, İbrahim, CANBULAT, Mehmet, GELİŞGEN, Ahmet, URAL, İbrahim, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2007.

KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kafi, GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kuran Yolu (Meal-Tefsir)*, Ankara 2007.

KESKİN, Halife, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul 1997.

KILAVUZ, A. Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul 1987.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1989.

KUR'AN-I KERİM.

KUTLU, Sönmez, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara 2003.

KUTLUER, İlhan, *“İlim”*, DİA, İstanbul 2000, XXII/109.

KUTSAL KİTAP.

KÜSKÜ, Davut, *Kur'an'ın Kader Konusuna Bakışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

MADRİGAL, Carlos, *Kutsal Kitap'a Göre Kader ve Özgür İrade Öğretilerinin İncelenmesi*, İstanbul 2006.

El-MAKRİZİ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkadir, *el-Mevaizu ve'l-İtibaru bi Zikri'l-Hitati ve'l-Asar*, Mısır h. 1324.

el-MATURİDİ, Ebu Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, Çev., Bekir Topaloğlu, Ankara 2005.

MUSTAFA, İbrahim, ez-ZEYYAT, Ahmed Hasan, ABDÜLKADİR, Hamid, en-NECCAR, Muhammed Ali, *Mucemu'l-Vasit*, Mısır 2004.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccac, **es-Sahih**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Kahire 1991.

en-NESAİ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen**, Thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep 1988.

en-NESEFİ, Ebu Muin Meymun b. Muhammed, **Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din**, Kahire 2011.

OĞUZ, Muhammed İhsan, **İslam'da Kaza ve Kader**, İstanbul 1994.

ÖCAL, Mustafa, **“Kaza ve Kader İnancının Öğretimi”**, UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2003, C. XII, S. 2.

ÖNER, Necati, **İnsan Hürriyeti**, İstanbul 1982.

ÖRNEK, Sedat Veyis, **Türk Halk Bilimi**, Ankara 1995.

ÖZARSLAN, Selim, **Maturidi Kelamcısı İbn Hümmam'ın Kelami Görüşleri**, Ankara 2003.

ÖZKUYUMCU, Nadir, **Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümler Tarafından Fethi**, Manisa 2007.

ÖZTÜRK, Yener, **Kur'an Işığında Sebeplerin Sorgulanması**, İzmir 2006

er-RAZİ, Fahreddin, **Mefatihü'l-Gayb**, Mısır 1938.

er-RAZİ, Fahreddin, **Muhassalu Efkarı'l-Mütekaddimin ve'l-Müteahhirin**, Kahire trs.

RİNGGREN, Helmer, **İslam Kaderciliği**, Çev., Resul Öztürk, Van 2008.

er-RUHAYLİ, İbrahim b. Amir, **Ehli Sünnet ve'l Cemaat İnancında Kader**, Çev., Ahmet İhsan Dünder, İzmir 2010.

SABUNİ, Nureddin, **el-Bidaye fi Usuli'd-Din (Maturidiyye Akaidi)**, Çev., Bekir Topaloğlu Ankara 2005.

SOYSALDI, Mehmet, **Kur'an'ı Anlama Metodolojisi**, Ankara 2001.

eş-ŞEHRİSTANİ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, **Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut, 1993.

eş-ŞEHRİSTANİ, Ebu'l-Feth Muhammed, **Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelam**, Kahire trs.

ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali, **İrşadü'l-Fuhül**, Beyrut 1992.

et-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Cami'ul-Beyan**, Mısır 1954.

TAFTAZANİ, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah, **Şerhu'l-Makasid**, Beyrut 1985.

et-TİRMİZİ, Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, Thk. İbrahim Atuh Avz, Kahire trs.

- TOKPINAR, Mirza, *Tevekkül*, Ankara 2009.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul 2004.
- TUNÇ, Cihat, “*Kader ve Kaza Hakkında Düşünceler*”, EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1987, S. 4.
- TURHAN, Kasım, *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, İstanbul 1996.
- TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 2002.
- ÜZÜM, İlyas, “*Kaderiyye*”, DİA, İstanbul 2001, XXIV/64.
- WALLACE, Dewey D., “*Free Will and Predestination*”, Encyclopedia of Religion, New York 1987.
- WATT, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev., Ethem Ruhi Fırlı, Ankara 1981.
- WATT, William Montgomery, *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, Çev., Arif Aytekin, İstanbul 1996.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Kader*”, DİA, İstanbul 2001, XXIV/58.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Said, *Maturidi ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1988.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Y.y. 1979.
- YEPREM, Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*, İstanbul 1997.
- YEŞİLYURT, Temel, “*Kur’an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu (Günah ve Sevap)*”, FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ 2005, S. 10.
- YEŞİLYURT, Temel, *Söz’ün Anlamı*, Ankara 2007.
- YILDIRIM, Suat, *Kur’an’da Uluhiyyet*, İstanbul 1987.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife*, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1952-1953, C. II-III.
- ZEBİDİ, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni, *Tacu’l-Arus min Cevahiru’l-Kamus*, Kuveyt 2000.
- ez-ZEMAHŞERİ, Ca’dullah Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi’t-Tenzil*, Beyrut 2003.
- ZEYDAN, Abdülkerim, *Fıkıh Usulü*, Çev., Ruhi Özcan, İstanbul 1993.
- ZUHAYLİ, Vehbe, *et-Tefsiru’l-Münir*, Dimeşk 2003.

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Elazığ'da dünyaya geldim. 2003 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandım ve 2007 yılında buradan mezun oldum. Mezuniyetimden hemen sonra Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde göreve başladım ve halen aynı kurumda görev yapmaktayım.